

ЄВГЕН
МАЛАНЮК

ЗЕМНА МАДОННА

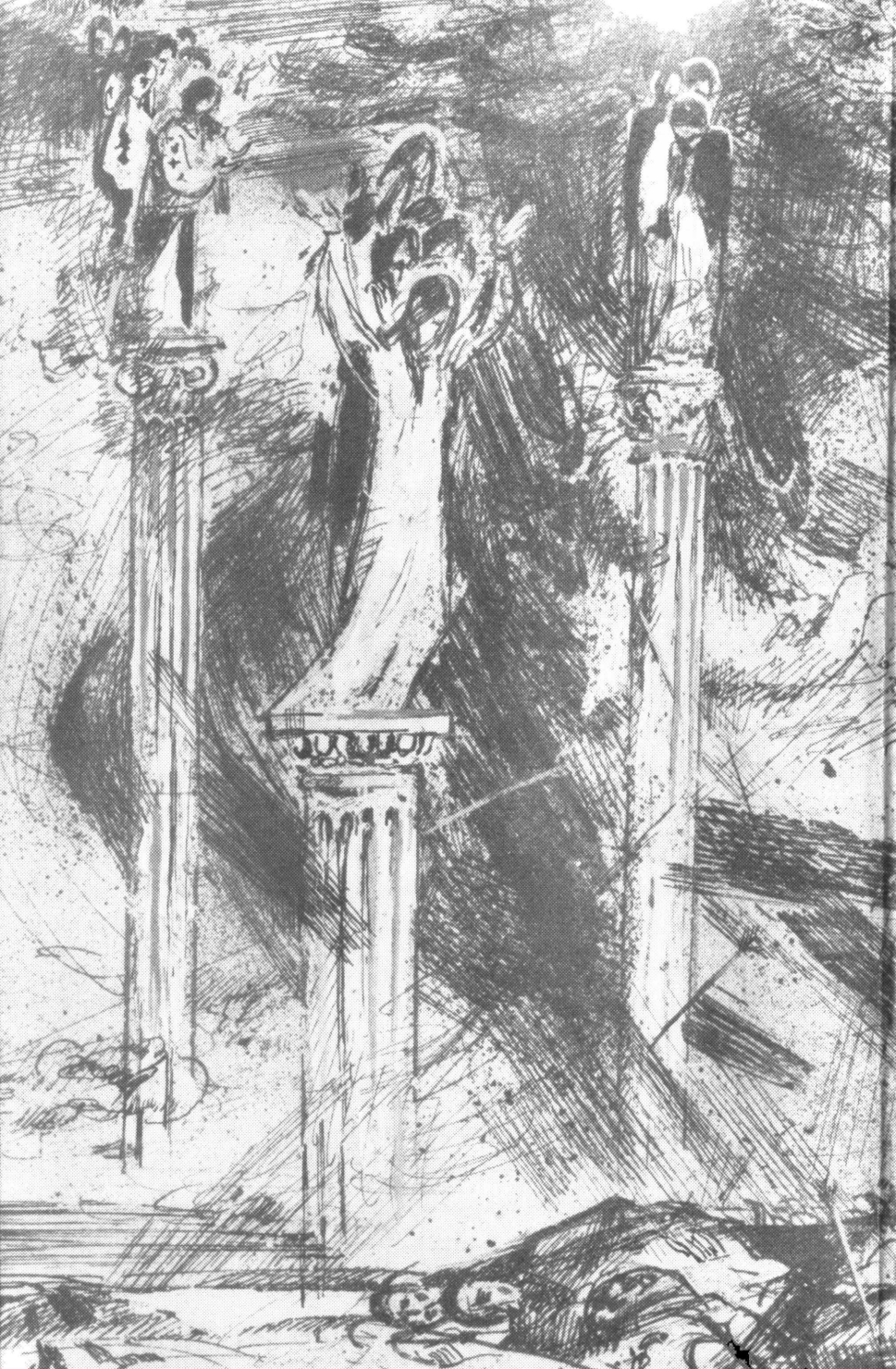
SLOVENSKÉ PEDAGOGICKÉ NAKLADATEĽSTVO

diasporiana.org.ua

diasporiana.org.ua

Є. Маланюк (1897-1968).

ЄВГЕН
МАЛАНЮК

ЗЕМНА МАДОННА

Вибране

Словацьке педагогічне видавництво у Братиславі,
відділ української літератури в Пряшеві
Фундація ім. Олега Ольжича у Лондоні
1991

Переднє слово про поета, спогади, літературно-критичні праці про поета, примітки, бібліографія та упорядкування Миколи Неврлого

© Євген Маланюк
Ілюстрації © Прокіп Колісник
Перше видання

ISBN 80-08-01693-0

Борис Олександрів

ПРОЩАННЯ З КНЯЗЕМ

(На смерть Євгена Маланюка, 16 лютого 1968 р.)

Обірвалася нить. Зупинилося серце козаче.
Тільки хмари і синь. І та сама гірка чужина.
А за милями миль, там, де степ вітровіями плаче,
Набрякає земля. Починається рання весна.

І гримить далина. Отрясається з криги Синюха,
Вирівається в степ, де леґенди і скитські боги.
Припливає з висот, із незвіданих меж виднокруга,
Невпокорена тінь, щоб на рідні лягти береги...

Дні, вогні, переходи, походи, ісходи,
Сонцеярі пожари - і серце поета, борця.
Із піднятим чолом, наче князь, він проходив негоди
Із пером і мечем - неухильно твердий до кінця.

Завершилася путь. Наче пісня - сувора і славна.
Відпливає поет - залишає хвалу і хулу.
І затужить, заплаче за ним Ярославна,
Україна заплаче на древнім козацькім валу...

- - - -

Поет боротьби й вселюдських ідеалів

Олександр Олесь і Євген Маланюк - виразні представники своїх поколінь, два найвизначніші поети української діаспори. Хоч вони обидва жили й творили в 20-30-х роках в Чехословаччині, належать до двох епох, двох світоглядових формацій. Олесь - представник демократичного покоління української інтеліґенції, яке здійснило національно-демократичну революцію 1917 р., в добу якої утворилась Українська Народна Республіка (1918-1920). На те, що вона під тиском більшовицьких військ, які прийшли на Україну з півночі, не втрималась, склалось більше причин. Як поет громадянської, але й інтимної лірики, виявив себе вповні Олесь ще до революції. В другій добі своєї творчости, будучи вже на чужині, він є вже більше поет споглядальний, співець жалів і ностальгії за втраченою батьківщиною. Як Овідій, він у цих роках благає "любити свій Єрусалим"...

Іншими тонами зазвучала муза Маланюка. Він розпочав свою літературну творчість після революції, на чужині, після поразки української державности, за яку й сам воював. Саме це й породило в ньому дух непокори й спротиву. Болючі роздуми про недавню національну катастрофу, пошуки й критична переоцінка її причин та цілеспрямована дальша боротьба за волю України - все це домінантні мотиви першої доби Маланюкової творчости. Він її розпочав мажорним тоном, відразу здекларував себе як поет боротьби -

Напружений, незломно-гордий
Залізних імператор строф, -
Веду ці вірші, як когорти,
В обличчя творчих катастроф.

Це була програма нового післявоєнного покоління, яке, зазнавши поразки на полі бою, своєї зброї не склало, шукало інших шляхів для продовження боротьби. На прапорі цього покоління, вихованого в значній мірі "Вісником", що його тоді редаґував блискучий критик Д. Донцов (1883-1973), був девіз І. Франка - "Лиш боротись значить жить... Vivere memento!" Попри певні промахи в своєму радикалізмі, Донцов був у свій час каталізатором суспільної думки, виразником національно-визвольної програми. Частково й під його впливом формувалась еліта творчої інтеліґенції в тогочасній Галичині й на еміґрації. В її перших лавах були Є. Маланюк, Л. Мосендз, О. Ольжич, Ю. Клен (О. Бурґгардт), О. Теліга, І. Ірлявський.

З бігом років, в добі вже "другої еміґрації", яку Маланюк "дотягував" уже в Америці, в його музі чим раз сильніше бренять вселюдські ідеали гуманности, що зримо відбилось і в його поетиці. Така в основному духова еволюція Маланюка. Різниця між ним і Олесем є теж у характері поетичної натури. Якщо Олесь par excellence поет-лірик, то Маланюк, головно в першій добі творчости, поет-трибун. Але він ще, крім того, й блискучий есеїст і критик, шукач історичних традицій, глашатай історичної пам'яти свого народу.

Недавно ще його ім'я було в нашому закритому світі одіозним. Поета, як лиш могли, обливали болотом, називали "ворогом народу", хоч, одначе, твори Маланюка не друкували. Під вплив офіційної критики підпав навіть автор "Мазепи", В. Сосюра, звертаючись до свого земляка в чужині - "Шановний пане Маланюче! Ми ще зустрінемось в бою". Пізніше він, одначе, змінив своє ставлення до нього. Коли автор цієї статті, сидячи одного разу з Во-

лодимиром Миколайовичем біля пам'ятника Шевченкові, що напроти Київського університету, говорив з ним про О. Олеся, Є. Маланюка і т. д., Сосюра щиро жалів, що тоді так гостро виступив проти нього. Він казав, що в той час майже нічого про Маланюка не знав, ані одного його вірша не читав і наївно повірив критикові А. Хвилі, який тоді громив Маланюка та який потім і сам став жертвою жахливого культу. Віршами Маланюка, які я тоді (це було, пригадую, десь 1956-57 рр.) живо відновлював з пам'яті, Сосюра був захоплений. Особливо йому подобалась "Варязька балада", яку він назвав геніальною. "Реноме" Маланюка в офіційній радянській критиці в тій чи іншій мірі поширювалось і на В. Винниченка, О. Олеся, Ю. Дарагана, Л. Мосендза, У. Самчука, О. Ольжича та інших еміґраційних письменників, хоч деякі з них стали жертвою ґестапо (О. Ольжич, О. Теліга, І. Ірлявський та ін.).

Таке ненормальне становище існувало більше шести десятиліть особливо в українській і білоруській літературах і завдало їм великої шкоди. Чогось подібного в західних літературах ніколи не було. Французька, італійська, іспанська та ін. літератури мають чимало поетів, починаючи від роялістів і анархістів і кінчаючи соціалістами й комуністами, але нікому ніколи не спадало на думку викидати когось із цієї поезії, очевидно, з єдиною умовою, що критерієм тут має бути передусім художня вартість. Українізація, що її в 20-х роках в дусі ленінської національної політики запроваджував нарком освіти Микола Скрипник та яка окрилювала багатьох представників української творчої інтеліґенції, обіцяла блискучі перспективи для розвитку української соціалістичної культури. З наступом

сталінізму, після самогубства "нацкомуністів" Хвильового і Скрипника, дальший розвиток української культури диригувався з Москви. Клікою Сталіна-Берії-Кагановича багато творчих сил на Україні і в Білорусії, але і в інших союзних республіках, було переслідувано, дискриміновано й репресовано. Зв'язок з українською літературою на Західній Україні й на еміграції, який в 20-х літах ще більш-менш існував (згадаймо бодай видання творів В. Винниченка й О. Олеся), був насильно перерваний. Визнавались лишень революційні письменники Західної України (В. Бобинський, С. Тудор, П. Козланюк та ін.), але навіть декого з них, після розгрому КПЗУ, було заборонено. За діяльністю чільних письменників у діаспорі партійна критика пильно стежила, їхні твори не друкувалися, їх самих проклинали.

Доба перебудови повертає Україні втрачене, забуте й неправом дискриміноване й заборонене, поволі відновлює імена письменників і вчених, без яких історія української культури була б неповна. До таких належить і Євген Маланюк (20. 1. 1897 - 16. 2. 1968) - поет національного болю, гніву і боротьби. Потугою свого таланту він рівний таким величинам, як Тичина, Рильський, Бажан, Сосюра. Долею свого стражденного життя він близький до польського поета Ципріана Норвіда, який також, як він, майже все своє життя поневірявся в холодній і байдужій чужині. Вогнем своїх інвектив, свого болю і гніву за стражденну батьківщину Маланюк був, одначе, значно сильнішим від польського скитальця. Український поет більше громив своїх сучасників, ніж інколи невиразні жалі барда польської поезії. Маланюк ненавидів ворогів свого народу, але ще більше картав "малоросіянство", зрадництво і рабські інстинкти власного народу. В цьому він близький

Шевченкові, Франкові, Кулішеві й Хвильовому.

Євген Маланюк походив із сонцем залитих херсонських степів. Його рідний Архангород, пізніше Ново-Архангельське знаходиться на берегах річки Синюхи, яку він так любовно згадує в своїх віршах. В уривку з його життєпису читаємо: "Родина була не зовсім звичайна, хоч, може, й типова для степового півдня. В лінії батька були чумаки, осілі запорожці, хоч засновники роду найбільш правдоподібно прийшли з Покуття. Дід замолоду ще чумакував, мав виразну поставу гуцула. Покійний В. Сімович (галицький мовознавець - М. Н.) казав мені, що моє прізвище фігурує в реєстрах старшини доби Хмельниччини - не перевіряв, але думаю, що й це могло бути. Мати була донькою чорногорця Якова Стоянова, військовика із сербських осадчих, що їх спроваджувала Катерина II для колонізації земель був. Вольностей Запорозьких (Новороссия) поруч німців і болгар.

Так в нашому старому, мурованому з степового каменю, домі жилося "на дві хати" - дідову і батькову. В першій хаті панував дух віків, старовинного побуту, тисячолітніх звичаїв і обрядів та свідомого, що так скажу, "україноцентризму" (в свідомості діда неукраїнці були безсумнівними "унтерменшами"). В другій хаті панувала атмосфера, приблизно кажучи, "українського інтеліґента", теж "свідомого", тобто неспокушеного ані далеким Петербурґом, ані навіть близькою Одесою. Але за дружиною того "інтеліґента" тягнулася зовсім інша традиція: якихось степових, досить колоніяльного типу "дворянських гнізд" з клавесинами, даґеротипами, сантиментальними романами й романсами, балями й гостинами, демонічними гусарами, слідами спогадів про "южних" декабристів і байронічних

лермонтівських поручників, засиланих на "погибільний Кавказ". Серед маминих посмертних (померла 1913 р.) паперів, між листів, перев'язаних рожевими стрічками, знайшов був я "список" лермонтівського "Демона" - каліґрафічним почерком, з оздобами на синім старовиннім папері. Був то подарунок її нареченого, поручника уланів, якому батько і вкрав мою майбутню маму... (З донькою цього маминого нареченого, померлого ґенералом, я чудодійно зустрівся був у Києві 1918 року, бувши поручником, але це було б темою для цілком неймовірної повісти, яку я просто боявся б написати під закидом штучности, фальшу і т. п.).

Матері (і її "традиціям") я завдячую дві речі: серце і мистецтво. Батькові - життєву свою невдачу. Батько, поруч випадкової співпраці в досить численних часописах, режисерування в нашім майже "постійнім" (щоліта) театрі, суспільної (щоправда систематичної) діяльности, "вчительства та просвітительства" - жадної фахової праці не плекав і ціле не дуже довге життя (помер 1917 р.) був людиною "без определенных занятий", як певно було занотовано в поліцейних реєстрах.

Ми всі (не виключаю й мами) нарікали на батька й таку його "кар'єру", але дійшовши тепер надто зрілого віку, я навчаюся цінити й шанувати особу й діяльність батька, якому завдячую основи свого інтелектуального й світоглядового розвитку.

Досить згадати, що, мавши яких 13-14 літ, я з його рук дістав був либонь нелеґальний переклад книги де-Кюстіна "Russie en 1839", багато історичних матеріялів з "Русского Архива", що його комплект знайшов почесне місце в нашій бібліотеці, львівські видання, як Франкова "Зоря", а вже про "Кобзаря" - празьке видання, Карпенка-Карого,

раннього Коцюбинського, нема що й казати." (Є. Маланюк, Книга спостережень II. Торонто, 1966, с. 476-477).

В колишньому Єлисаветграді (нині Кіровоград) Маланюк закінчив реальну ґімназію, в якій м. ін. вчилися брати Тобілевичі, Марко Кропивницький, Є. Чикаленко та Ю. Яновський. З ґімназіяльних часів він виніс на все життя пісню "В кінці греблі шумлять верби", яку так чудесно співала М. Заньковецька. "Ця пісня буде пізніше відгукуватися у його творчості, щоб перерости в поезію дивної краси, в якій утвердилася його духова суверенність." (О. Керч). Після закінчення ґімназії Маланюк дальше студіював у Політехнічному інституті в Петрограді. Бувши мобілізованим під час першої світової війни, закінчив Київську військову школу. "Пізня осінь 1917 р., - згадує його друг О. Семененко, - поручник Євген Маланюк, начальник кулеметної сотні 2-го Туркестанського стрілецького полку, дістав наказ зголоситись у штабі дивізії. Він сідає на свого вороного мерина Каракола і подається в штаб полк. Е. Мешковського, до "живого втілення духа військовости", до цього "справжнього запорожця, що чудом заховався до XX ст." В морі розбещеного, п'яного від демаґогії солдатства, цей українець в царській армії тільки стверджує властиву ролю молодого поручника: на Київ! Наказ демобілізації в Луцьку, "на вістрі багнету", большевицький ревком, німці і врешті Маланюк перемінюється з демобілізованого старшини російської армії - у вояка і громадянина української держави... Розгортався з кривавим досвітком України її золотаво-лазуровий шлях... Маланюк виїжджає до Києва... В ґен. штабі України, на Банковій вул. ч. 11, зустріч з Вас. Тютюнником, нач. Штабу дієвої

армії". З проголошенням української держави в 1917 році він - старшина армії УНР, активний учасник великих подій, боротьби за рідну державу. Після упадку УНР він 1920 р. з тисячами таких, як сам, подався на еміґрацію. В таборі для інтернованих українських частин у Каліші, він, разом з Юрієм Дараганом, засновує літературний журнал "Веселка" (1922-23). Рідні краї він пізніше з болем і жалем згадає на далекій Мораві, бажаючи навіть вмерти, щоб знову вернутись під рідну стріху, де б зустріла його з обіймами рідна мати:

О, як прозоро й сяйвно вмер би...
Але згадаю, як росте
Пшениця, як шумить крізь верби
Синюха, вітер, простір, степ.

Як рідна хата - з-попід стріхи -
Очима дивиться вікон, -
- І крик той - "Сину мій! приїхав!"
І ранній день, і ранній сон...

Але зустріч не відбулася. Поетові не було суджено повернутися додому, доля до нього була зла... Як і тисячам його земляків, котрі, як ми звикли говорити, "не зрозуміли соціалістичної революції", довелось йому, після кривавих років боротьби за вимріяну Україну, поневірятись все життя "на пісках еміґрантських Сахар" - в чужих і психічно холодних для його гарячого серця краях. Оскільки зразу ж після революції і жорстокої громадянської війни, в якій він як старшина УНР стояв потойбіч барикад, доля закинула його спершу до Польщі, а потім до Чехословаччини (тут він у м. Подєбрадах закінчив 1923 р. гідротехнічний відділ Української

Господарської Академії), то хвилі другої світової війни занесли його аж до Америки. Там він працював фізично, потім в інженерному бюро в Нью-Йорку, де у "безсоняшних щілинах Мангатану", в "каньйоні божевільного Бродвею" й помер. Був похований у тихому нью-джерському Бавнд Бруку. Цей цвинтар американські українці називають "нашим Пантеоном".

Тяжко тепер нам судити його, звинувачувати таких, як він, у зраді й контрреволюції. Таких, як він, було сотні тисяч. Між ними були й такі талановиті люди, як Бунін, Ґумільов, Бальмонт, Олесь, Винниченко, Черкасенко... Трагедія братовбивчої громадянської війни, неповторно зображена в "Тихому Доні" Шолохова й "Чотирьох шаблях" Яновського, на багато років звела непереможний вододіл між двома протиборчими таборами. Події нашої доби цей вододіл поволі, але певно перемагають. Твори Винниченка, Олеся, Бурґгардта-Клена, Черкасенка - а сьогодні й Маланюка - повертаються до українського народу, бо ж йому передовсім були адресовані. В них - вияв вільної думки, свободи людини й народу, ідей національних і вселюдських. Особливо все це стосується поетичної, але й літературно-критичної творчости Маланюка. Вона постала у вільному світі, у світі без цензури, без партійних директив і пропам'ятних безумовних засад т. зв. "партійної літератури". Це її, сказати б, внутрішня відмінність від літератури, продукованої в тоталітарному режимі. Патріотичність Маланюкової творчости недекларативна, вона завжди і в усьому виразно органічна. В епіцентрі Маланюкової поезії є завжди і всюди його рідна Україна. Вона йому вимріюється вічно ясною країною антики -

"О, моя степова Елладо, ти й тепер антично ясна!"

Але часто, тут же поруч, в хвилинах болю й розпуки, поет сам себе запитує -

А, може, й не Еллада Степова,
Лиш відьма-сотниківна мертва й гарна,
Що чорним ядом серце напува
І опівночі воскресає марно.

Свій гнів і прокляття рідній країні він концентрує тоді в образах "Чорної Еллади", "Антимарії", звабливої зрадниці Кармен, покритки Катерини, "повії ханів і царів":

Лежиш, розпусто, на розпутті,
Не знати - мертва чи жива.
Де ж ті байки про пута куті
Та інші жалісні слова?

Хто ґвалтував тебе? Безсила,
Безвладна, п'яна і німа,
Неплодну плоть, убоге тіло
Давала кожному сама.

Мізерія чужих історій
Та сльози п'яних кобзарів -
Всією тучністю просторів
Повія ханів і царів.

Любити й ненавидіти батьківщину дано ґеніям. Так немилосердно картати Україну міг лиш той, що був готовий за неї віддати своє життя. Той, для якого вона "у кров і мускули вросла". Воістину небувале й нетрадиційне для нас розуміння патріотизму! Ми ж звикли лише до захвалювання всього рідного, до ґлорифікації тиранів, всього того, що на-

віть нас убиває. Забули, що для того, аби лікувати недугу, треба її знати, вміти її виявити. Таке ж критичне відношення до батьківщини й рідної історії є і в Шевченка (згадайте його ставлення до Хмельницького, якого він визнавав лиш як полководця), і у Франка ("У мене ж тая Русь - кривава в серці рана"), і в Лесі Українки ("Лиш той ненависти не знає, хто цілий вік нікого не любив"). Це все були вияви вистражданого, діяльного патріотизму. Його Маланюк часто акцентує, міняючи лишень історичні ситуації, особи й аксесуари. Подаючи в сонеті про Куліша образ першого українського культурника, він одночасно пригадує сучасникам і те, за що був донедавна "гарячий" і непослушний Куліш забутий і зацькований. Ситуйований до своєї рідної Мотронівки, Куліш у Маланюка перекладає Шекспіра, роздумовує над долею рідного народу:

А хутір в сяєві - казкові лаштунки,
Мов дивний Чигирин, де сплять гетьманські залі,
Де ти вигадуєш, бадьорий і струнний, -
Залізний стиль нових універсалів...
Прокинувсь - і перо виводить ядом спраги:
"Народе без пуття, без чести, без поваги".

В полеміці з колись хорошим поетом-символістом і пізніше ортодоксальним більшовицьким критиком Яковом Савченком, який назвав його духовим "Квазімодо", а пізніше й сам став жертвою сталінізму, Маланюк цей присуд стверджує, історично вмотивовує, але й знаходить зброю для відплати:

Не сперечатимусь: я син свого народу -
Сліпця відвічного, каліки і раба,
І, мабуть, таки-так, що образ Квазімодо

Із образів усіх найбільш мені б припав.
Щоб в чорний час зневаг, насильства, ґвалту й муки
Коли регоче хам над неміччю краси, -
Враз вовком кинутись, наллять залізом руки
І кров'ю ворога жагу свою зросить.

Програму свого життя і творчости визначив Маланюк вже назвою своєї першої збірки - "Стилет і Стилос" (1924). Стилет - зброя в руках воїна, Стилос - перо літописця. Меч вчорашнього вояка - по програній війні - замінив поет на перо. Стилос в його руках стає стилетом. Трохи пізніше цю взаємопов'язаність він висловить віршем:

Збагнеш оце, чим серце билось,
Яких цей зір нагледів мет,
Чому стилетом був мій стилос
І стилосом бував стилет.

Поет підкреслив, що боротьба не припинилася, вона продовжується, але тепер її треба здійснювати зброєю слова. Розуміючи, що досконала мистецька форма пожвавлює й поглиблює сприйняття ідейного змісту, С. Гординський підкреслює це щасливе поєднання в Маланюковій поезії: "Тут і нові, нестрічені досі в українській поезії, поетичні образи і подивугідна пливкість вірша, що звучить чистим металом, зовсім нові інтонаційні ноти, що блискуче передають усю схвильованість душевної структури поета". ("Київ", Філадельфія, І/1955). Гармонійне поєднання високої ідейности з високохудожньою формою було притаманне Маланюкові на всьому шляху його творчости. Сила художнього слова стала йому найміцнішою ідейною зброєю.

Шедевром Маланюкової поезії можна вважати іс-

торіософічну "Варязьку баладу", яку поет написав у пориві творчої екстази всього за два дні (26 - 28. 6. 1925). Про це він згадує в листі до своєї нареченої Зої Равич, з якою незабаром одружиться: "Я ці дні не міг працювати над науками, але під час зустрічі з Вами у мене народилася поема, і я написав її за два дні по Вашім від'їзді. Ваша ласка запліднила душу, і Ви - мати цієї поеми." Дальше слідувала "Варязька балада". В ній - уся трагічна історія України, заклик до її пробудження. Починається вона величним в стилі oratio recta заспівом:

Необорима соняшна заглада -
Віки, віки - одна блакитна мить!
Куди ж поділа, степова Елладо,
Варязьку сталь і візантійську мідь?

Найстарший, державницький період Київської Русі подає поет натяками на Ярослава Мудрого, який "спочив у темній Лаврі":

Там обертав в державну бронзу владно
Це мудре злото - кремезний варяг,
І звідтіля ж воно текло безвладно
Під ноги орд - на кочівничий шлях.

Гриміли десь козацькі літаври,
Віки несли не раз залізний дар, -
Він в холодку ж спочив у темній Лаврі,
Від мудрості знесилений Владар.

Дальше йде баладичний мотив. Тут в уяві поета постає Україна в жахливому образі відьми, яка, розгортаючи кажанові крила, летить розхристана - "Своїх дітей байстрючу пити кров..."

А з Чигрина й Батурина, в тумані,
(Козацьке сонце тільки виплива)
Два гетьмани виходять мертві й п'яні,
І кожен довго плаче і співа.

Апофеозом балади є знову типове для Маланюкової поезії потужне сплетіння любові й ненависти. Цим він досягає ідейного контрапункту свого твору, будить свідомість своїх земляків, закликає їх нарешті виконати найвищий заповіт кожного поневоленого народу -

І чуть: "чекай, бо ж - жодного респонсу,
Ти, Орлику, - гаряча голова!"
... Коли ж, коли ж знайдеш державну бронзу,
Проклятий край, Елладо Степова!?..

Не менш ідейно значима є також Маланюкова посвята "Сучасникам". В ній поет пригадує Тичині (ім'я котрого навіть не згадує) його "Золотий гомін", який за УНР радісно пролунав над Києвом під час проголошення четвертого універсалу біля пам'ятника Б. Хмельницького. Жаліє, що від кларнета геніального поета "пофарбована дудка осталась", тобто докоряє Тичині й деяким іншим сучасникам за їхню хвалу й пеани тиранові:

Вили бурі історії. Рвали й жбурляли одвічне.
О, ти знав, що тоді не сонети й октави, о, ні!..
Жорстко-ярим залізом ти пік одоробло північне,
Й клекотіла душа твоя в гнівнім, в смертельнім огні.

Раптом... брязнуло враз! І ридально навік обірвалось,
І бездонним проваллям дихнула порожня луна.

Від кларнета твого пофарбована дудка осталась, -
В окривавлений Жовтень - ясна обернулась весна.

Дозволю собі малий екскурс. Коли я був раз в гостях у Павла Григоровича (на Рєпіна 5), він мене досить таємничо спитав, чи знаю я такого поета, як Маланюк. Я відповів, що так та що навіть був із ним коротко знайомий. Тоді Павло Григорович спитав, чи знаю я, що Маланюк присвятив йому вірша. Я знову відповів ствердно і почав відновлювати з пам'яті першу строфу -

На межі двох епох, староруського золота повен,
Зазгучав сонценосно твій соняшно-ярий оркестр.
І під сурму архангела рушив воскреслий човен,
І над гробом народу хитнувсь кам'яний його хрест.

Павло Григорович гірко посміхнувся, нервово оглянувся, і притишеним, майже розпачливим голосом відповів: "Миколо Ярославовичу, він єдиний мене зрозумів, він єдиний сказав мені правду... А інші мені кадили... Так воно й сталося... Від кларнета мого пофарбована дудка осталась... Всі мені кадили, а він один сказав мені правду".

Павло Григорович був сильно схвильований. Боляче й прикро було слухати ці щирі слова. Дивно й незрозуміло було спостерігати, як він - бард "суверенної" Радянської України - час від часу в своєму помешканні оглядається... Ось які асоціації викликає у мене цей Маланюків вірш. Любов і біль до ґеніального Тичини...

Крім запальної суспільно-патріотичної лірики є ще в Маланюка чимало інтимних віршів, поезій глибоких роздумів, спогадів і рефлексій, поетичних присвят і влучних локалізованих зарисовок ("Пра-

га", "Київ", "Знов Пардубіце" і т. д.), вільних переспівів і перекладів з його улюблених поетів. Але й ці речі в основному підпорядковані його власному смаку, його Wahrheit und Dichtung. Його любовні вірші нагадують інколи своїм нервовим ритмом Ґумільова, Тичину, Блока, Бажана та інших неоромантиків:

Кармен, Кармен - безодня чорна,
О, не принижуй і не ваб!
Сама ж отруйна і моторна,
Ти знаєш тьмяне слово: раб.
.....
.....
Ти сьогодні пройшла і торкнула плечем,
І скісним своїм зором різнула.
І вже серце сказилось і б'є гаряче,
І вже пам'ять забула минуле.

Хронологічно збірки поезій Маланюка виходили вже з 20-х років. Місця їх видань були по всій Європі й Америці: "Стилет і Стилос", Подєбради, 1925; "Гербарій", Гамбурґ, 1926; "Земля й Залізо", Париж, 1930; "Земна Мадонна", Львів, 1934; "Перстень Полікрата", Львів, 1939; "Вибрані поезії", Львів-Краків, 1943; "Влада", Філадельфія, 1951; "Поезії", Нью-Йорк, 1954; поема "П'ята симфонія", Філадельфія, 1954; "Остання весна", Нью-Йорк, 1959, "Серпень", Нью-Йорк, 1964; "Перстень і посох", Мюнхен, 1942. До неоцінимої спадщини Маланюка належать теж його есе, літературно-критичні й публіцистичні статті: "Нариси з історії нашої культури" (1954), "До проблем большевизму" (1956), "Малоросійство" (1959), "Illustrissimus Dominus Mazepa" (1961), "Книга спостережень" I (1962), "Книга спостережень" II (1966). Деякі свої

праці поет писав іншими мовами (напр. есе про М. Гоголя). Маланюк був високоосвічений, вільно володів кількома мовами, бездоганно знав світову історію, європейську культуру й літературу, міг "сипати" різні цитати, але й цілі вірші не тільки з творів Шевченка, Франка, Лесі Українки, але й з архітворів світової літератури.

Стильово Маланюк був неоромантиком (динамічний ритм першої еміґрації), наприкінці схилявся до неокласики. Її принесли не лиш роки, але й закоханість до сонетів М. Зерова та інших з його групи. Посприяло цьому також знайомство з О. Бурґгардтом - Ю. Кленом, який йому багато оповідав про Зерова, який м. ін. рецензував першу збірку Маланюка (в ж. "Життя й Революція" 1926), Рильського, Филиповича й Драй-Хмару. Неокласика пов'язувала Україну із світовою культурою, а це також було в програмі Маланюка. Від нього є чому повчитися адептам поезії. Маланюк передусім - поет глибокої думки й вольової напруги. Він ворог ліричної розслаблености. Коли твій народ розпинають, - казав поет, - гріх оспівувати квіточки, сонечко й банальне кохання. Муза поета повинна тоді бути наснажена боротьбою, волею до перемоги. Лиш така поезія може формувати активну, ділову людину. А нинішня Україна саме такої людини й потребує. Читачам сьогочасної України пригадає Маланюк, як треба любити батьківщину, що в ній хвалити, а що ні. До історії треба підходити критично, щоб не повторювати помилок "правнуків поганих". Найглибше виявив Маланюк критичне ставлення до історії України в своїх глибоко концептуальних історіософічних поемах. В них він сягав рівня Шевченка й Франка.

Варто згадати й дещо з поетового життя. Мала-

нюк мав ще двох менших братів і сестру по батькові, який після передчасної смерти Євгенової матері одружився вдруге. Брат Онисим народжений 1898 р., Сергій - 1900 р. Доля Онисима - невідома. За свідченням сина поета, Богдана Маланюка, який нині живе в Празі, Онисим був колись комісаром культури в Ленінграді. Сергій помер під час голоду на Україні в 1922 р., тоді ж померла й сестра Єлисавета. Мати Євгенова померла дуже молодою, мала всього 33 р. Батько помер на 42 році. Друга мати поета звалась Євдокія Змунчило. Великий вплив на формування Євгена мав Єлисаветград, де він учився в гімназії. Маланюк, - писав його друг О. Семененко, - не брав участи в аматорських українських виставах, не носив вишиваної сорочки. За його часів у реальній школі не було таємних українських гуртків. Але була Україна. Вона була в традиціях українських родин. Навколо була природа, віковий хід якої так прекрасно відбивався у наших християнських святах".

Під час громадянської війни Є. Маланюк був ад'ютантом ґен. В. Тютюнника. Першою дружиною поета була студентка медицини Зоя Равич. Її спогади зафіксували образ студента Маланюка в Подєбрадах: "І раптом під час цих буденних розмов до їдальні ввійшов незвичайної вроди молодий чоловік. Він зробив на мене велике враження: високий, стрункий, чорнявий, з гордовито піднесеною головою, з блискучими карими очима, з гладким темним волоссям зачесаним наперед по скронях. Незнайомий, що зацікавив мене, легким кроком перейшов їдальню й сів коло порожнього столика, сам один, не підійшовши ні до кого. Відразу витягнув з кишені перо й записник і почав щось писати". Вінчання З. Равич з Є. Маланюком відбулось 12. 8. 1925 р. у право-

славній церкві св. Миколая на "Малей странє" в Празі. Дітей в них не було. Можливо, що цьому завадили невідрадні обставини життя. В пошуках праці Маланюк 1929 р. від'їхав до Польщі. Його дружина залишилась у Празі кінчати медицину. Хоч їхні дороги й розминулися, Маланюк все життя її глибоко шанував. По 20 літах вони знову зустрілись у Канаді, кілька разів разом фотографувалися, не докоряючи одно другому, багато чого гарного згадували зі своєї молодості. А згадувати було що. "За їхніх часів, - пише П. Шох, - в Подєбрадах утворився літературний гурт, який писав, дискутував, змагався. Той гурт літераторів мав свою інтеліґентну авдиторію. До гурту адептів літератури належало більше, але за прізвищем треба згадати Наталю Лівицьку-Холодну, Миколу Чирського, Олену Телігу, Леоніда Мосендза. З Праги приїжджали Ольжич, Самчук. На той час, в Подєбрадах, припадають либонь найбільш безжурні й безтурботні дні Маланюка".

Згідно зі спогадами І. Янішевського, "У Варшаві Євген оженився вдруге з чешкою, яка працювала в чеському посольстві в Варшаві. Від цього подружжя Євген мав єдиного сина, Богдана, тепер він інженер-архітект, перебуває в Празі". В посмертній збірці Маланюка "Перстень і посох" у вірші "Квітень" є мотто з віршів його сина. Богдан, отже, успадкував по батькові любов до поезії, писав чеською мовою вірші. Подібна "метаморфоза" сталася також із сином О. Олеся - Олександром, який також живе в Празі. Він 1989 р. був гостем українських письменників у Києві і офіційно "перехрестився" з чеського Шматланека на Кандибу. З другою дружиною Маланюк формально розвівся і на другу еміґрацію подався 1945 р. сам. Збирати неоцінимі матеріали про

Маланюка доля присудила Зої Плітас - першій дружині поета, яка теж вдруге вийшла заміж. Першим пристановищем Маланюка після другої світової війни був Реґенсбурґ, де він до виїзду в 1949 р. в Америку викладав математику в українській ґімназії.

Всі, хто зустрічався з Маланюком, згадували про нього як про чарівного співрозмовника, ерудита й незвичайну людину. Словацький літературознавець Й. Кіршбавм познайомився з ним ще будучи студентом у міжвоєнній Варшаві: "Є. Маланюк, - писав він, - був такою рідкісною людиною, яку ви з першого погляду мусите подивляти й любити. Високий і сильний, проте лагідний, з особливою теплотою в голосі та меланхолійною усмішкою". Зворушливі спогади про поета написав Л. Полтава. Спершу він, перебуваючи в берлінському Ост-таборі, познайомився з його поезією, яку йому приніс Б. Кравців: "Маланюк потряс мене. М. Рильський якось відразу відійшов на другий план. Маланюк зайняв мій обрій... Велетень не лиш духом, а й тілом... Ерудит, енциклопедист. Світова література, наша і, звичайно, російська. Багато цитат, від Малярме і Гюґо до Блока й Ґумільова. Я зрозумів його покликання в поезії: тисячолітня, багатотисячолітня Україна".

Із спогадів П. Шоха довідуємось про ставлення Маланюка до письменників в Радянській Україні, зокрема, про його зустріч з Тичиною: "Поміж підсовєтськими поетами він найвище цінив М. Рильського, трохи старшого віком свого сучасника. Потім М. Бажана, якого вважав спадкоємцем Рильського. З молодших - Ліну Костенко, І. Драча, М. Вінграновського. До Тичини згубив респект після зустрічі з ним, либонь, у 1926 р. у Празі, куди Тичина при-

їздив до нововідчиненої місії УРСР для ловлення душ серед численної української еміґрації на гачок "українізації". Як оповідав, Тичина робив враження на смерть переляканої людини, що боялася своєї тіні... З прозаїків любив Стельмаха за його широкі полотна та З. Тулуб за "Людоловів"... Зате не було розбіжности думок в оцінці М. Куліша, якого Євген підкреслено любив ще й тому, що він теж був херсонець. Також гордий був з іншого свого земляка і навіть товариша з реальної школи - Ю. Яновського."

Особливо імпонував Маланюку М. Хвильовий. В своїй статті про нього поет писав: "Провідною темою його творчости була боротьба з психічним комплексом рабства, рабства спеціяльно українського". Сказане рівною мірою стосується й творчости Маланюка.

З багатьма цікавими людьми, як із своїми, так і з неукраїнцями, зближувала Маланюка доля. В міжвоєнний період Маланюк до певної міри належав до польського й чеського культурного середовища, хоч ніколи не переставав бути українським поетом. Живучи у Варшаві, він подружив з Юл. Тувімом, Я. Івашкевичем, Ант. Слонімським, Яном Лехоньом та іншими польськими поетами-скамандритами (від модерністичного угрупування та його ж. "Skamander", в якому 1922 р. польська критика назвала Тичину поетом ґеніальним). Разом із Тувімом Маланюк часто попивав "окоцімське", за яким проходили їхні дружні розмови. Коли український поет покинув Варшаву, їхня дружба продовжувалася у листуванні. Польському другові Маланюк присвятив цикл шести віршів "Ars poetica" (1930). Щира дружба поєднувала Маланюка також з Юзефом Лободовським, талановитим продовжувачем українсь-

кої школи в польській літературі, автором збірки "Пісні про Україну" (1959). Особливо треба підкреслити близький зв'язок Маланюка з чеським світом... Його друга дружина, Богуміла Савицька, була, як ми згадували, чешка. В Чехословаччині він здобув вищу освіту, познайомився з визначними чеськими письменниками - Й. Св. Махаром, Фр. Галасом, Вац. Фіалою, Клем. Бохоржаком та ін. Зі словацьким філологом Йозефом Кіршбавмом, який свого часу був послом Словаччини в Італії й Швайцарії, Маланюк познайомився ще у Варшаві. Відомо також про дружбу українського поета з білоруським співаком Михасем Забейдою, з яким він познайомився в Празі. В творчості Маланюка виринають, крім іншого, також чеські пейзажі, героїчні сторінки чеської історії, спогади про барокову Прагу, Подєбради, Колін, Мораву й Словаччину. В чеських і словацьких журналах ("Slovanský přehled", "Elan") виходили переклади Маланюкових поезій, його літературно-критичні праці тощо. В українських періодиках, видаваних у ЧСР, Польщі, Франції і т. д., публікувались його переклади з чеської, статті про чеських письменників, рецензії тощо. Зв'язки Маланюка з чеським світом припадають на той час, коли слов'янська політика ЧСР мала виразно український характер. В Празі існував Український Вільний Університет (1922-1945), перенесений з Відня до Праги, в ній же була Українська Академія Пластичного Мистецтва, у Ржевницях (пізніше в Модржанах біля Праги) діяла українська ґімназія, в Подєбрадах була вище згадана УГА (1922-1935). В Празі існувало українське видавництво Ю. Тищенка, близького приятеля В. Винниченка й О. Олеся, там видавалися українські газети й журнали. В Празі Маланюк, як видно з його листа до Й. Св. Махара з 26. 6. 1930 р.,

познайомився з Й. Св. Махаром. Поки-що ми виявили в празьких архівах 14 листів Маланюка до Махара, не виключено, що український поет листувався також з іншими чеськими письменниками. Дальші пошуки, отже, не вилучають несподіванки.

Листування Маланюка з Й. Св. Махаром (1864-1942) свідчить не тільки про творчу дружбу двох великих слов'янських поетів, але й про ширші обрії української літератури, про якісно нову фазу міжнаціональних зв'язків. З лідером чеської модерни, з Махаром, був особисто знайомий ще І. Франко (познайомився з ним у Празі 1895 р.), котрий перекладав деякі його твори ("Гусова мати", "Оріанда", цикл "Літом через Галичину", уривки з роману в віршах "Магдалена"), привітав його з 40-літтям, високо оцінював його в своїх літературно-критичних працях. Подібно ставився до Франка також Махар, який тверезо й об'єктивно розглянув його - тоді голосну - статтю "Ein Dichter des Verrates", опубліковану 1897 р. у віденському тижневику "Die Zeit", захистивши так українського письменника від нападів шовіністичної критики. Цей факт ще більше підкреслює значення Махара в історії чесько-українських взаємовідносин.

Свої листи до Махара писав Маланюк по-чеському. В них йдеться про Махарову творчість, про переклади його поезій, згадується Україна, висловлюються погляди Маланюка на різні суспільні й мистецькі проблеми. Всі вони свідчать про глибоку пошану й любов 33-літнього українського поета, який уже виявив свій поетичний талант, до сеньйора тогочасної чеської поезії. Махар, що був уже на схилі свого життя, мешкав тоді у Празі, належав до близьких приятелів президента Т.Г. Масарика, який м. ін. теж був особисто знайомий з І. Франком.

Можна припустити, що Махар, а разом з ним і бувший київський лікар Д-р Вацлав Гірса, міністр Яромір Нечас, Фр. Соукуп, Фр. Главачек, також мав вплив на гуманістичне спрямування тогочасної слов'янської політики в ЧСР. Всі ці зв'язки Маланюка з різними чужоземними письменниками та його участь в культурному житті Польщі, Чехії й Словаччини залучають українського поета до ширшого слов'янського контексту.

Висловивши в своїй творчості все, що хотів сказати своєму народові, посиливши його віру в остаточну перемогу, Маланюк в останньому, американському періоді свого життя частіше творить речі вселюдського значення ("З щоденника", "Серпень", "Місячна соната", "З літопису" і т. д.). Вдумливо оглядаючи свій попередній шлях, він приходить до висновку, "що перш за все він все-таки людина, з властивим людині широким спектром почувань - від твердости й суворости до ніжности" (Б. Олександрів). Динамічний вірш його молодости набуває поволі неокласичної погідности, зрілої мудрости й рівноваги, калос-агатос наповнює його роздуми, спогади й рефлексії. Як класик він входить в історію літератури.

Слід при цій нагоді спростувати тенденційне звинувачення Маланюка в русофобстві. Хто глибше ознайомиться з його творчістю, зрозуміє, що він передовсім був запеклим ворогом російського деспотизму, успадкованого від монгольської навали, деспотизму й брутальности, посталих з мішанини північно-слов'янських племен з урало-алтайськими племенами. Ворогом російського народу він не був. Те, що в його віршах стрінемо гострі інвективи проти "північного" сусіда, пояснюється цілком закономірними для поневоленого народу емоціями на-

ціонального болю, гніву й протесту. Панівний, державний народ цих емоцій не має, їх не відчуває й не розуміє вже тому, що його дитина завжди могла відвідувати свою рідну школу, вже змалечку не зазнала національного поневолення. Хоча б тому, що російський юнак-рекрут відбував військову службу в своїй, російській армії. Для "інородців" вона була і завжди є чужою, їх вона русифікувала, духово калічила. Для Маланюка і його покоління емоції національного болю й гніву ще більше посилювались поразкою Української Народної Республіки (1918-1920), за яку він та його покоління воювало. Історія світової літератури подібні інвективи й прокляття, спрямовані проти поневолювачів і окупантів, добре знає. Варто лишень згадати Міцкєвича з його "Дзядами", Шевченка з політичними поемами "Сон" і "Кавказ", Сама Халупку з бойовою поемою "Души його!". В оборону Маланюка щодо його "русофобства" можуть стати присвяти його віршів А. Ахматовій і М. Ґумільову, його щире захоплення сатирою Салтикова-Щедрина, художньою майстерністю І. Буніна й О. Толстого, глибоко аналітичне знання російського мистецтва й театру, вільні переклади з Ґумільова й Кузьміна і т. д. З певністю можна сказати, що українець Маланюк далеко краще знав російську культуру, ніж пересічний російський інтеліґент, про обивателя й не згадуючи. Зрозуміло, що людина з такою ерудицією й таким діапазоном світової культури, як Маланюк, не могла пасивно сприймати літературні явища - в тому числі й російські - без виразно критичного підходу. Свідченням цього є цикл його есе "Rossica" в першому томі "Книги спостережень" (1962). В своїх есе та інших літературно-критичних працях Маланюк виявив не тільки свою теоретичну підго-

товку, але й ґрунтовні відомості з багатьох ділянок духового життя різних народів, вміння аналізувати й синтезувати соціальні й художні явища.

Особливо перспективними для розвитку української культури, але й українського державного думання, є його "Нариси з історії нашої культури" (1954), які охоплюють всі вузлові періоди української історії. Багато із сказаного Маланюком тепер мовби якось пророчо здійснюється. В своєму "Посланії" (1925-26) він, напр., написав "Як в нації вождя нема, тоді вожді її - поети". Чи ж не так воно є сьогодні? Чехословацьку "ніжну" революцію підготував і очолив письменник Вацлав Гавел, на чолі українського "Рух"-у стоїть визначний поет Іван Драч, всеукраїнське Товариство української мови очолював талановитий поет Дмитро Павличко, тепер - Павло Мовчан.

В одному із своїх віршів Маланюк влучно підмітив, що в Радянському Союзі "ім'я Ленін вже обертається в Петро". Глибше цю тезу він розглядає у публіцистичній праці "До проблеми большевизму" (1956). Звертаючись до соціально-історичних коренів більшовизму, він розкриває його характер як явища виразно російського національного духу, обґрунтовує органічні зв'язки й разючу подібність між царською Росією й більшовицьким державним ладом - Радянським Союзом. Це найкраще потверджує московський централізм - успадкований від царизму засіб національного, але й соціального поневолення "інородців", тобто всіх інших народів, що входять у склад Радянського Союзу. Підозрілість, а часто й ворожнеча більшовизму до європейської гуманістичної культури є продовження царської антитези "Європа - Росія". Аґресивність і комуністичний месіянізм мають своє джерело, - каже Маланюк, - в істо-

ричному месіянізмі Росії, яка була й залишилася воєнною імперією. Оскільки старі російські "общини" й поміщицькі маєтки знайшли в більшовицькому ладі своє втілення в "комунах", "колгоспах" і "радгоспах", то "военные поселки" Аракчеєва реалізувалися у сильних військових гарнізонах на загарбаних землях "інородців", що відчули також чехи, словаки, поляки та інші члени колишнього Варшавського договору.

Військово-тоталітарний режим, як каже Маланюк, виступає ворогом свободи не тільки для "інородців", але й для самого російського народу. Вельми актуальними для нашого часу стають слова Маланюка щодо майбутнього більшовизму: "Тільки після розвалу імперії і подолання московського імперіялізму й колоніялізму, у справді вільній і демократичній національній державі російський народ зможе користатися благами свободи і буде спроможний подолати свою тяжку історичну спадщину. Шлях до свободи й відновлення гідности людини і для російського народу лежить через зруйнування імперії - через визволення поневолених Москвою народів". Чи не так недавно говорив Б. Єльцин?

В творчості Є. Маланюка та інших поетів з празького середовища досягла українська міжвоєнна поезія найвищого рівня. Є всі підстави вважати творчість найкращих з них за празьку поетичну школу. Її безумовним лідером був Є. Маланюк. Стильово до неї належали Юрій Дараган, Леонід Мосендз, Юрій Клен (О. Бургґардт), Олег Ольжич, О. Лятуринська, О. Теліга, О. Стефанович та два талановиті закарпатські поети Іван Ірлявський (вл. прізв. І. Рошко) та І. Колос (вл. прізв. І. Кошан). Більшість із них належала до т. зв. "вісниківців", мова про яких була вище. Всі вони були зближені

світоглядово, стильово й тематично. Їхня творчість була спрямована найчастіше в минуле України, набирала часто історіософічної наснаги, акцентувала вузлові періоди історії, перегукувалась із сучасністю ("Варязька балада" Є. Маланюка, "Жанна д'Арк" Ю. Клена та ін.).

Стильово ці поети були переважно неоромантиками. Динамічна напруга їхнього вірша відбивала їхню неспокійну епоху. Філософською й психологічною заглибленістю вони інклінували також до неокласики, яку за світовість щиро вітали. Від радянської поезії їхня творчість відрізнялась своїм волелюбством, не декларативним, але діяльним патріотизмом. Це була поезія вільного світу, вільного вияву ідей та почувань.

Паплюження цієї поезії, як і всієї літератури діаспори, її обвинувачення в "донцовщині" безпідставні. Вище всяких доктрин була сама дійсність: підневільне становище рідного народу, загострене почуття національного болю, гніву й сорому, представникові державного народу невідоме, за столітнє рабство України. Більша частина його покоління, включно зі своїм блискучим критиком М. Мухином (колишнім гімназіальним другом М. Рильського), брала активну участь у збройній боротьбі за свою державу. Все це викликало гнів не лишень проти зовнішніх ворогів рідної країни, але й проти власних внутрішніх слабостей, що наймаркантніше виявлялись у комплексі "малоросійства" і ренеґатства. Отже, не тільки "волюнтаристська" епоха, яка теж так чи інакше мусила відбитись у їхній творчості, але й це все викликало проекцію ділової, активної, європейської людини, яка була запереченням традиційного українського селюка, тюхтія й романтика. Тип такої діяльної, сильної духом людини знаходи-

мо в творчості Шевченка, П. Куліша, Франка, Лесі Українки, Хвильового та в творах українського ренесансу 20-х років. До його вольового русла органічно вливається й творчість поетів празької школи, які не забували своїх братів під Карпатами та котрі, як недавно казав І. Мацинський, пряшівським українцям духово найближчі.

Братіслава, березень 1990. Микола Неврлий

СТИЛЕТ І СТИЛОС

Подєбради , 1925

МОЛИТВА

Уродила рута... рута...
Волі нашої отрута.
Т. Шевченко.

Вчини мене бичем Твоїм -
Ударом, вистрілом, набоєм,
Щоб залишивсь хоч чорний дим
Над неповторною добою.

Хай безсоромні очі їсть
Тих, що живуть без слів і честі,
Хто скинув і любов і злість,
Бо не під силу було нести.

Хто все зітхав - заснуть, втекти,
Сховатись за Мазепу й Крути,
Коли грозою йшли - віки! -
Над полем рути і отрути.

Твоїм бичем мене вчини,
Щоб басаманувати душі,
Щоб захитать і знову зрушить
Смертельний чар дичавини.

20. 2. 1933.

Стилет чи стилос? - не збагнув. Двояко
Вагаються трагічні терези.
Не кинувши у глиб надійний якор,
Пливу й пливу повз береги краси.

Там дивний ліс зітхає ароматом
І ввесь дзвенить од гимнів п'яних птиць,
Співа трава, ніким ще не зім'ята,
І вабить сном солодких таємниць,

Там зачарують гіпнотичні кобри
Під пестощі золототілих дів...
А тут - жаха набряклий вітром обрій:
Привабить, зрадить і віддасть воді.

Та тільки тут веселий галас бою -
Розгоном бур і божевіллям хвиль.
Безмежжя! Зачарований тобою,
Пливу в тебе! В твій п'яний синій хміль!

30. 8. 1924.

БІОҐРАФІЯ

1

Завжди напружено, бо завжди - проти течій,
Завжди заслуханий: музика, самота.
Так, без шляху, без батька, без предтечі.
Так - навпростець - де спалює мета.

Все чути. Всім палать. Єдиним болем бути,
Тим криком, що горить в кривавім стиску уст,
І знать, що випало - загаснути забутим,
І спомином кінця - кісток народних хруст.

2

Так вийшовши з глухого степу,
З зітхань страждальної землі,
Вирізьблюю німий життєпис
На дикім камені століть.

Так конструюю вічний образ
На сірім цоколі часу,
І мудрість протина, як кобра,
Гадючим зоренням красу.

І розраховує, й шепоче,
І виміряє кожен крок,
Лиш електрично колять очі
Крізь все мереживо морок.

Заплутуюсь густіш і гірше
Під діямантовий гіпноз,
І тільки бачу - камні, вірші,
І тільки чую - гул погроз.

І все боюсь: скінчиться термін,
А я не скінчу завдання

І попливу один, без керми,
У тьму вмираючого дня.

3

Мушу випити келих докраю -
Полиневий мед самоти,
Так нещадно, так яро згораю, -
Чи ж побачиш, почуєш ти?

Недорізаним звірем - вітер
Проридає в страшний простор.
(Там жито - надовго збите,
Там чорним повітрям - мор).

А я мушу незморено - просто -
Смолоскипом Тобі Одній,
Я - кривавих шляхів апостол -
В голубі невечірні дні.

1924.

ЗЛОВІСНЕ

Знов захід буряний. Недобрий.
Знов пророкує кров'ю літер,
Що ми загинем, яко обри,
Що буде степ, руїна й вітер,

Що почорніє світ сей білий,
Що все живе пожруть пожежі,
Що тільки віщий свист Сибілли
Лунатиме в сліпім безмежжі.

Сузір'ям скаже Бог вознести
У мертвім небі пентаграму,
Й новий про се напише Нестор
В самотній катакомбі храму.

1924.

З "СУЧАСНИКІВ"

На межі двох епох, староруського золота повен,
Зазгучав сонценосно твій соняшно-ярий оркестр, -
І під сурму архангела рушив воскреслий човен,
І над гробом народу хитнувсь кам'яний його хрест.

І на древнім, на скитськім, на кров'ю залитім просторі
Говорили могили, співали козацькі вітри.
І у літери тайн степовії складалися зорі,
Щоб пломінним пророцтвом означить початок пори.

Так зродився ти з хвиль злото-синіх космічних вібрацій,
Метеором огнистим ударив в дніпровські степи.
І, здавалося, - вріс. І над плугом схилився до праці,
І вже мріяло серце про сонцем налиті снопи...

Вили бурі історії. Рвали й жбурляли відвічне.
О, ти знав, що тоді не сонети й октави, о, ні! -
Жорстко-ярим залізом ти пік одоробло північне,
Й клекотіла душа твоя в гнівнім, в смертельнім огні.

Раптом... брязнуло враз! І ридально навік розірвалось...
І бездонним проваллям дихнула порожня луна.
... від кларнета твого - пофарбована дудка зосталась
... в окривавлений Жовтень - ясна обернулась Весна.

І по синіх степах дикий вітер повіяв примару,
Щоб журить і жахать... Замогильний доноситься спів.
І вночі мертвий місяць освітлить з-за сірої хмари
Божевільну Офелію - знов половецьких степів.

11. 1924.

І час настав. І сталось вічне.
Співали весняні вітри.
І вітер під снігами Січня
Ту зустріч подихом зустрів.

Які ж наворожили зорі,
Що два життя в людській імлі
Побачать віддалі прозорі,
Розквітнуть навколо землі!

Який же ангел зореокий
З нічних небес на нас вказав,
І Бог забув про синій спокій
І в вічність нас заколисав!

І розійшовся, і розтанув
Сей бідний світ земних пустинь.
З-за міжпланетного туману
Безсмертя заясніла синь...

І вже не знав: ці очі вічні -
Чиї - коханої? Сестри?
Ось - Квітень розцвітає в Січні,
Співають весняні вітри.

26. 2. 1924.

ВЕЧІР

Крізь заходу іконостас,
З нерукотворним ликом Бога,
Стомились спалені уста
Кричать анатему епохам.

Кривавляться сувої хмар -
Повстань червлені орифлами -
Й, під тиші похоронний марш,
У тьму згоряють над полями.

В космічнім рокотанні зір,
О, Сонце, отче злої тварі, -
Даремна кров твоїх офір
Перуновій прадавній ярі!

На полум'ї твоїм світи -
Не сплавить, не переробити,
І атоми не спиниш ти
Доконувать старі орбіти.

Згучить все та ж музика зор
Під скіптром дириґента - Бога,
І заглуша сліпий простор
Мою анатему епохам.

1923.

Несамовитим криком крови
Роздерлися Твої уста:
Сурмиш у рупор пурпуровий,
Вагітна бурями повстань!

Крізь чорних днів крижану хуґу,
Крізь свист степів, крізь порох трун -
Виконуєш космічну фуґу
На струнах зореметних рун.

З несамовитого Синаю
Ти - гураґаном голосів -
Гукаєш, кличеш, проклинаєш,
В своїй розіп'ятій красі.

1923.

УРИВОК З ПОЕМИ

Je suis un fils de cette race...
E. Verhaeren.

Внук кремезного чумака,
Січовика блідий праправнук, -
Я закохавсь в гучних віках,
Я волю полюбив державну.

І крізь папери, крізь перо,
Крізь дні буденні - богоданно
Рокоче запорозька кров
Міцних поплечників Богдана, -

Тих отаманів курінних,
Що, під гармати революцій,
Уміли кинуть п'яний сміх
В скривавлене обличчя - муці.

Чия залізна голова
І з-під катівської сокири
Жбурляла в чернь такі слова,
Що їй мороз ішов за шкіру.

Хто в дикий вихор гопака
Втіляв життя назустріч степу,
Й чия упевнена рука
Зміцняла сивого Мазепу.

Коли ж в батуринськім огні
Держава рухнула, тоді-то
Вони взяли свячений ніж,
Залізняка майбутні діти!

Хай згинуло, хай загуло, -
Вони лишилися, як криця!
І жадний примус, жадне зло
Їх не примусило скоритьсяl

Херсонські преріі - мов Січ,
А кобзарем - херсонський вітер,
І рідним був одразу клич:
- Вставайте! Кайдани порвіте!

Бо ж там тече козацький Буг
Й - не раз червоная - Синюха,
А я там весен вербний пух
І дух землі - з дитинства нюхав.

Як не калічила Москва,
Не спокушав її розгон той, -
Та враз підвівсь і запалав,
І з серця кров'ю крикнув Ґонта.

... Даремно, вороже, радій, -
Не паралітик, і не лірник
Народ мій - в гураґан подій
Жбурне тобою ще, невірний!

Ще засилатимеш, на жаль,
До Києва послів московських, -
І по паркету наших заль
Ступати лаптю буде сковзько.

5. 6. 1924.

ARS POETICA

Не жар ліричних малярій,
Не платонічні очі Музи, -
Скінчився вік наш, кустарі,
Під рокоти космічних музик!

І над безоднями глибин
Стихії шалом біснуватим -
Єдино К о н с т р у к т и в н и й Ч и н
Поможе нам опанувати.

Не Пітії сліпий екстаз,
Не вундеркіндство і арена,
Ні! - Математика проста -
Прозорим променем Рентґена.

Талант - ліричне джерело.
Тож не - поет, хто лиш невпинно
Дзюркоче про добро і зло.
Поет - мотор! Поет - турбіна!

Поет - механік людських мас,
Динамомайстер, будівничий.
Повстань майбутнього сурмач,
Що конструює День над Ніччю.

Він з пекла й грому димних міст,
В яких пульсує електричність,
Поемою будує міст
Туди - у недосяжну вічність.

Серед самумів, серед злив,
Екстрактами могутніх формул,
Він - неустанний хемік слів -
Плянує витривалу форму.

Сталево пружиться рука,
І впевнено, з опори рими,
Ось вірш, як стріл, необоримий -
Зростає аркою рядка.

5. 6. 1924.

ГЕРБАРІЙ

Гамбургъ , 1926

ПІД ЧУЖИМ НЕБОМ

1

Не треба ні паризьких бруків,
Ні Праги вулиць прастарих:
Все сняться материнї руки,
Стара солома рідних стріх.

Все сниться гук весни і вітер,
Веселий вітер світлих літ.
А - тут - молюсь, убогий митар,
Шукаю Твій вогненний слід...

Ні. Не знайти. Ніхто не знає,
Ніхто не чув Твоїх плачів.
Біля всесвітнього Синаю,
Як завше: золото й мечі.

2

Десь сіре поле в чорних круках,
Що пророкують: кари! кар!
А я тут, на чужинних бруках,
Чужий - несу чужий тягар.

А я на полум'ї розлуки
Назавше спалюю роки,
І сниться степ Твій, сняться луки
І на узгір'ях - вітряки.

Там свист херсонського простору!
Там вітер з кришталевих хвиль!
А тут: в вікні опустиш стору -
І п'єш самотній, смертний біль.

3

Несу отут страшний свій іспит
І знаю, що життя мине.
І мати, сидючи на призьбі,
Вже не вичікують мене.

Давно Євгена поминає
Заупокой старенький піп.
За весною весна минає,
Під запашне зітхання лип.

Все далі висиха Синюха,
Й линя її весела синь,
А вітер заголосить глухо
І пролітає в далечінь.

Сиріє стріха під дощами,
Вже й хата стала нетривка,
І мати слухають ночами
Бронхітне гавкання Бровка.

4

По яких ще дорогах шукати причинної долі?
Перекотиполем блукати в яких степах?
Вітер грає, веселий, хвилюючись по роздоллю,
Від зруйнованих міст розвіває горілий пах.

Заховала перекупка-пам'ять всі сни глибоко,
Тільки будить горілка на чорнім шляху в корчмі,
Ніби в морок душі, в її цвинтарно-мертвий спокій
Після чарки отрути влітає сонячний чміль.

І ось все забуваю, і все зникає, в сутінні.
Зостає лише рівний профіль і зоряний зір,

Та ще заграв глухих за плечима Твоїми тремтіння:
Всі принади Твоєї страшної краси.

1924.

5

Кожен день тут проходить пустельний і легкий.
А Ти - там, за горами й ярами гориш.
Не поможуть ні подорожі далекі,
Ні чужа далечінь, ні весна, ні Париж.

Заспокоїти серце? Та чим же? Та як же? -
Научи мене кров'ю Твоїх молитов!
Не поможе ніхто. І не буде інакше,
І з сльозами моїми змішаю питво.

Що мені телефоти, версалі, експреси?
Нащо грім Аргентин? Чудеса Ніяґар? -
Сниться синя Синюха і верби над плесом,
Вольний вітер Херсонщини, вітер-дудар.

Сниться гомін дубів прадідівських та річка,
Бідна хата та тепла долоня сестри...
Тільки б рідного поля зворушлива стрічка!
Тільки б сіра солома прабатьківських стріх!

1923.

ІСХОД

Не забути тих днів ніколи:
Залишали останній шмат.
Гуркотіли й лякались кола
Під утомлений грім гармат.

Налітали зловісні птахи,
Доганяли сумний похід,
А потяг ридав: На Захід... На Захід... На Захід...
І услід - реготався Схід.

Роззявляв закривавлену пащу.
П'яний подих нудив, як смерть.
Де ж знайти нам за тебе кращу
Серцем, повним Тобою вщерть?

1920.

З "ЄВАНГЕЛІЇ ПІЛЬ"

Знову біблія літа розкрила
Сторінки заколосених піль.
Легкий вітер напружує крила
Гнати леготом золото хвиль.

Все забув: мої смутки і скрути,
Мої грішні, бездушні слова, -
Тут, на царині, Книгою Рути
Розгортаються справжні жнива.

Про святий пророкуючи голос,
Про Месію над морем пшениць,
Тут дзвенить обітницею колос,
Під косою схиляючись ниць.

Можна смерть лише смертю здолати,
Тільки в цім таємниця буття.
І зерно мусить вмерти, щоб дати
В життєдавчому житі - Життя.

Сонця співом дзвенять гострі коси,
Сонця спів в стиглім золоті нив,
І шумлять під косою покоси,
І в'язальниць доноситься спів.

1923.

ПСАЛЬМИ СТЕПУ

Кривавії зорі світ повідають...
"Слово о Полку".

1

Лежиш, скривавлена і скута,
Мов лебідь в лютім полоні.
Яка ж страшна Твоя покута!
Які глухі, жорстокі дні!

Міцна, як смерть, Твоя в'язниця,
В ній морок смороду і мла.
Невже ж Тобі ще може сниться,
Що вільна Ти колись була?

Що над ланів співучим злотом
Ти билась крилами в блакить?
А тут терпінням і скорботам
Життя віддало кожну мить.

А тут все тіло пражить сором
Гостріш, ніж біль найгірших кар, -
Коли Тебе розпусним зором
Нагую огляда владар.

2

Ні, Ти - не мати! Шал коханки
У чорнім полум'ї коси,
В обличчі степової бранки
Хміль половецької краси.

В очах звабливий морок ночі, -
З них кличе, кличе глибина,
А в диких рухах ще регоче
Ніким не займана весна.

Тебе б конем татарським гнати,
І, - тільки просвистить аркан, -
Покірливо підеш сама Ти
З лукавим усміхом у бран.

Привабливо-безсила й гарна -
Осяєш Ти чужий намет,
І хижий хан буде безкарно
Впивати уст отруйний мед.

Та хутко скінчиться відрада:
Засне він стомлений, в тобі ж
Прокинеться кривава зрада
І стисне віроломний ніж...

Блиснуть у тьмі вовчиці очі -
Лиш горло кров'ю захарчить, -
Ти в море степової ночі
Впірнеш русалкою умить.

І знову чарівне обличчя
Закриє половецький степ,
І знову ніч очей покличе -
Тебе спіймать, схопить Тебе б!

Тебе б конем татарським гнати,
Поки аркан не заспіва!
Бо ти ж коханка, а не мати,
Зрадлива бранко степова!

3

Хижі птиці летять зі Сходу
На червоному тлі пожеж, -
Бачу, бачу Твою Ґолґоту
І звідціль, з моїх мертвих меж.

Скитський вітер гуляє й нині,
Як тоді, пам'ятаєш Ти?
А степи Твої знов - пустині,
Хіба тільки нове - хрести.

Проорало глибоким плугом,
Кров'ю сіяв новий сіяч, -
Дике жито прийдеться другим
Тяжко жати під спів і плач.

Дике жито! Криваве жито!
Поховай же страшний наш слід, -
Серцем спаленим - все пережито
В апокаліпсі хижих літ.

4

Прости, прости за богохульні вірші,
Прости тверді, зневажливі слова!
Гіркий наш вік, а ми ще, може, гірші,
Гіркі й пісні глуха душа співа.

Під грім гармат, під вітру подих дикий
Гула дудонь з-під варварських копит, -
Ми не зазнали іншої музики
І інших слів в вогні залізних літ.

Десь мудрим сном в архівах спали книги,
Ми ж з них хіба палили цигарки.
Пів-русини, а напів-печеніги, -
Наш навіть сміх був хмурий і гіркий.

То ж не дивуйсь, що, визволившись з брану,
Ти, зранена зустріла нас, синів,
Що в дикім захваті ятрили кожну рану
Шаршавими руками дикунів,

Що в дикій пристрасті - Твоє тулили тіло,
І кожний рвав до себе і радів,
А кров текла... І Ти захолоділа
В палких руках закоханих катів.

Тепер, коли кругом руїни й вітер,
Я припадаю знов до Твоїх ніг, -
Прости, прости, - молю, невтішний митар,
Прости, що я - останній печеніг.

Прости, що я не син, не син Тобі ще,
Бо й Ти - не мати, бранко степова!
З Твоїх степів летять птахи зловіщі,
А я творю зневажливі слова.

В таборі, 3. - 7. IX. 1923.

ВІТРИ ІСТОРІЇ

I

Знов на Богдановій дідизні
Історії свистять вітри,
Скрегочуть місяці залізні
Неповторимої пори.

Ще не одно століття йтимеш
Метою перед рухом лав!
... І буде снитись бідний Тиміш,
І гук неодгукавших слав...

Ще не один раз все повториш
Під грім історії, як в снах,
І, може, тільки втретє, створиш,
І втретє запала весна!

2

Вітри історії розсіють
Ґотичні сутіні століть, -
Жагу ж зустрінути Месію
Водою днів не утолить.

Крилю голодний зір за обрій,
Обтятий Богом шестикрил,
Мій лютий плач, мій сміх недобрий,
Всі корчі демонської гри, -

Лукава пристрасть і лукавий
Холодний біль - Тобі! Тобі!
Не задля зла, не задля слави, -
Той дар гіркий віддай юрбі, -

Ні. Ось цей смолоскип поета
(В нім м'язи й мозок мій горять)

Несу туди, де мріють мети,
Де з крови родиться зоря,

Де хмарами скипілось небо
Під ярим полум'ям пожеж,
Де простір - половецьким степом,
Де дика далечінь - без меж.

Чингіз і нині отаман там,
І ніч чорніє, день за днем...
Вчини ж цей щит мій адамантом!
Цей меч - архангела вогнем!

24. IV. 1924.

ЗЕМЛЯ Й ЗАЛІЗО

Париж , 1930

ЗЕМЛЯ Й ЗАЛІЗО

У тих піснях, як в чорних водах Стиксу,
Відбилося криваве лихоліття.

Л. Українка

(Закреслено в автографі "Суворий Дант..." з р. 1898).

НАПИС НА КНИЗІ ВІРШІВ

Напружений, незломно-гордий,
Залізних імператор строф, -
Веду ці вірші, як когорти,
В обличчя творчих катастроф.
Позаду - збурений Батурин
В похмурих заграваx облуд, -
Вони ж металом - morituri -
Сурмлять майбутньому салют,
Важкі та мускулясті стопи
Пружиий одбивають ямб, -
Це дійсности, а не утопій
Згучить громовий дитирамб.
Ось - блиском - булаву ґранчасту
Скеровую лише вперед:
Це ще не лет, але вже наступ,
Та він завісу роздере.
Шматками розпадеться морок,
І ти, - нащадче мій, збагнеш,
Як крізь тисячолітній порох
Розгорнеться простір без меж.
Збагнеш оце, чим серце билось,
Яких цей зір нагледів мет,
Чому стилетом був мій стилос
І стилосом бував стилет.

4. 1. 25.

1

В твою далеку синь я обрій відчинив,
Знемігся і припав - ковтати подих любий, -
І сонцеокий день крізь дим далечини
Блакитним леготом і пестить, і голубить.

І в очі широчінь повіяла страшна,
І простір - свист степів - пронизує вітрами.
Це ж тисяча-яка засиніла весна?
У котре ж це гряде Ярило із дарами?

А ти - все та ж. Все - та ж. Розстань-дорога орд, -
Мандрівним племенам широкий шлях од віку...
Коли ж струснеш цей пил? Повстанеш вся - акорд!
І лоно віддасиш своїому Чоловіку!

2

За добою - доба. За ерою - ера.
Кремінь. Бронза. Залізо. Радіо - сталь.
Тільки ти - похотлива скитська ґетеро -
Простягаєш сарматських вишень уста.

Тільки ти, перекохана мандрівниками, -
Всім даруєш розтерзане тіло для втіх,
І кусають, і душать брудними руками,
І з плачем твоїм злиті харчання і сміх.

На узбоччу дороги - з Європи в Азію,
Головою на Захід і лоном на Схід -
Розпростерла солодкі смагляві м'язи
На поталу, на ганьбу земних огид.

Під тобою килимом - парча пшениці,
Над тобою єдвабного неба - синь, -

Ти ж подряпана вся, божевільна блуднице,
В дикій слині коханців, - розпусто краси!

3

Не стомилась лежати шляхом,
Кочовничий крок, видно, легкий.
Так тепер - зі Сходу на Захід,
Як тоді - із Варяг у Греки.

Не стомилась - лежиш простерта,
Тяжко гупають в древні груди, -
Лиш - луна. Ні життя, ні смерти.
Довгий сон вікової отрути.

Довгий сон під склепінням неба
В тишині твоїй занімілій,
Правкраїнське радіо степу -
Не дає ні вітру, ні хвилі.

І живем за межою прокляття,
І чекаєм даремно і вперто, -
І ввижається: гарби, багаття, -
Дальні заграви, далеч простерта, -

Крик гортанний потвор кососкулих,
Тупіт тисяч, дзичання, дудніння,
Свист степів, опівнічні гули,
Ніч - і ти, закривавлено-синя.

4

Тут ті ж невільники злиденні,
Тут та ж сліпа і рабська кров,
А там ім'я посмертне "Ленін"
Вже обертається в "Петро".

І знову, знову Вершник Мідний
Над бруками з твоїх кісток,
Пускаючись в ґалоп побідний,
Заносить мідне копито -

Це ж він, незнищений, як завше,
В вітрах історії - стріла, -
Москву залізом загнуздавши,
Ще раз Полтавою пала.

Се мрець воскрес і бенькетує,
Наллявся кров'ю і гуля, -
Копитом топче і катує,
І стугонить моя земля,

І тяжко стогне раб відвічний.
Даремно клекотить весна
І віє вітер історичний:
Він знов не чує і не зна.

1. - 3. 6. 25.

5

На літопису незатертім
Креслю циклоїду доби, -
Ще тут в моїм земнім посмерті
Вібрують луни боротьби.

Смертельні спорохніли узи.
Хай неживий в земнім житті, -
Ще й досі чую грози музик
В моїй могильній самоті.

Ще не осів забутній порох,
Ще тиша - тепла від подій,
І на непімщених просторах
Гуляє вітер-буревій.

І знаю: буде. Знаю: вдарить.
І знов, і знов хитнеться світ,
І прокривавить гимном кари
Непереможний заповіт.

СЬОГОДНЯ

I

Біла лагода яблунь в цвіту.
П'ю життя моє спрагненно - радо,
Прийдеш, прийдеш? - і легіт: прийду -
Медоносним зітханням - ой, Ладо!

День дзвенить - золота голубінь,
День співає - блакитна безодня...
Тільки - яблуні та голуби,
Тільки барви буяють сьогодня!

II

Це нічого, що небо чуже, і чужа
Далечінь віє в очі. - Дивись!
Вже перейдена нами остання межа,
Перед нами засяяла вись.

Тільки синь, тільки глиб, тільки спокій... Ясна
Тільки вічність... Навіщо ж слова?
В лазуреві безмежжя нас кличе весна,
Пружно-яро життя ожива.

І земля - наречена в молошнім цвіту
Яблунево-рожевих садів -
Мліє солодко в соняшно-яснім меду,
В першій, росній красі пелюстків.

III

А дні пливуть - мелодія в блакить,
А дні дзвенять, як золото в лазурі,
І вічністю триває кожна мить,
І в спокої втопились давні бурі,

І океаном заясніла вись.
І тиша, тиша. Тільки в вишнях білих
Бреніння бджіл замріяно злились
В один хорал, блаженний і безсилий.

Травень 1925.

I

Знаю - медом сонця, ой Ладо,
В твоїм древнім тілі - весна.
О, моя степова Елладо,
Ти й тепер антично-ясна.

А між нами простір - гураґаном.
Хоч вдихнуть, хоч узріть тебе де б...
Половецьким, хижацьким ханом
Полонив тебе синій степ.

Десь там квітнеш вишневим цвітом,
Десь зітхаєш в веснянім чаду,
А мені ти - блакитним мітом
В золотім полудневім меду, -

А мені ти - фата-морґана
На пісках еміґрантських Сахар -
Ти, красо землі несказанна,
Нам немудрим - даремний дар!

4. 6. 25.

II

Навіки розірвали руки.
Пустеля віддалі лягла
Вітрами вічної розлуки,
Степами мороку і зла.

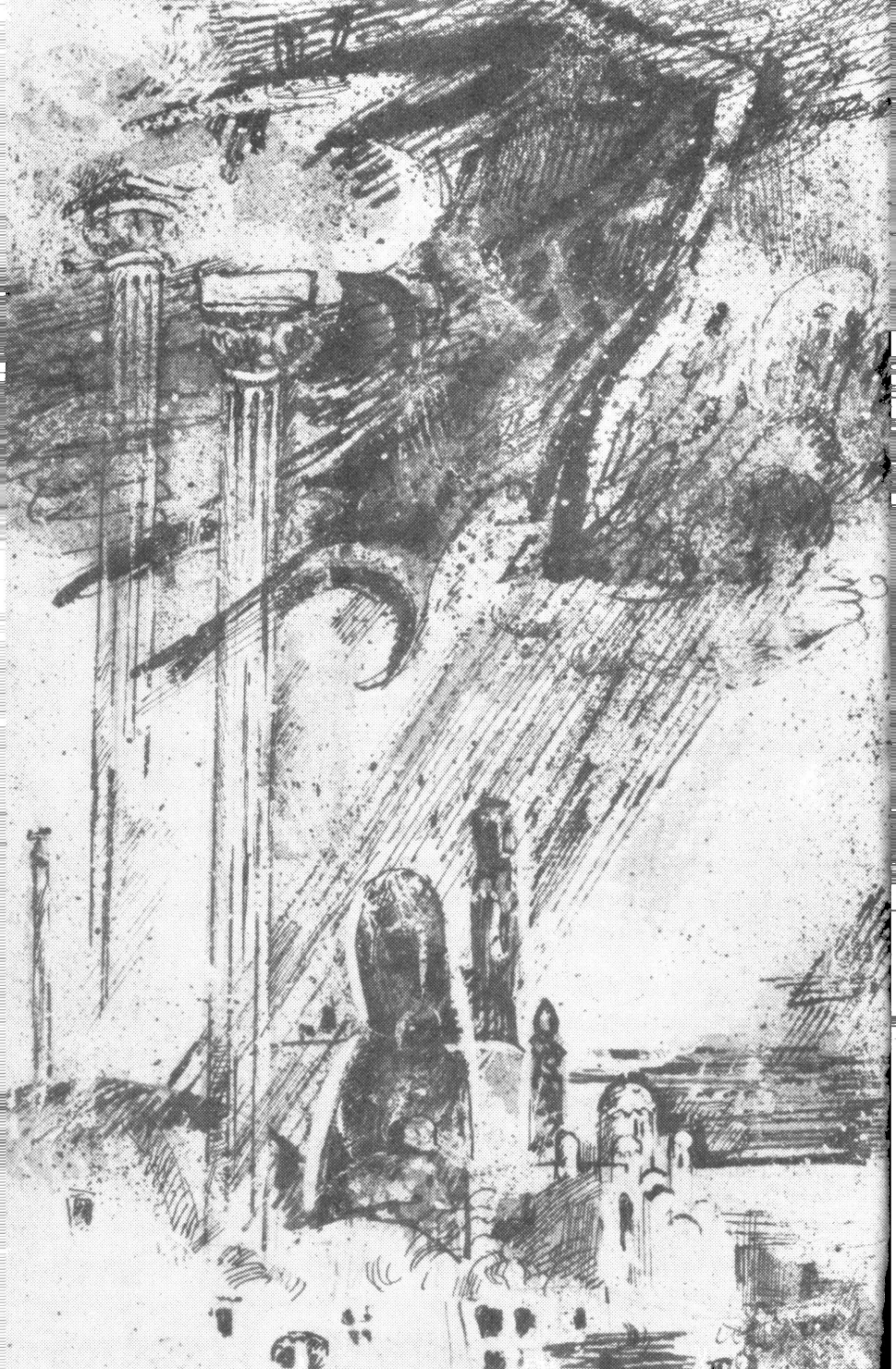
Ось виють зими, квітнуть весни,
І наливаються літа,
Та на пекучий зойк "воскресни!"
Щороку дальшає мета.

І жадних знаків, жадних знамен.
Сліпа і безпломенна твердь...
І перед нами, і за нами
Простерлись мовчання і смерть.

III

Хоч би на мить свята відрада -
Всією вічністю дихнуть,
І радістю просякне зрада,
І сонцем розропиться муть. -

Хоч би вже буря, вир, абощо, -
Цієї тиші не знести!
А потім знов хай трудна проща,
Хай знов ґолґоти і хрести.

ВАРЯЗЬКА БАЛАДА

Необорима соняшна заглада -
Віки, віки - одна блакитна мить!
Куди ж поділа, степова Елладо,
Варязьку сталь і візантійську мідь?

Від синіх меж до сіверських країн
Широчина нестримано росте,
Мов на бандурі велетенській,грає
Співучим вітром припонтійський степ.

Гарячий день розлив пекуче злото
І сам втопився у соняшнім меду,
Й крізь спокій цей єдина ллється нота -
Блаженних бджіл в вишневому саду.

Лиш чорними очима хитрих вікон
Всміхнуться молодицями хати, -
І знову степ пестить мої повіки,
І знову скитські баби і хрести.

Лиш, як крізь сон, майнуть крилаті вії
І ніч очей з-під п'явок гострих брів, -
І знову - степ. Лиш де-не-де замріє
Архипелаг поснулих хуторів.

Дзвенить вода. Це він, це він синіє
Балада хвиль - Дніпро. І на горі
Спить Київ - Степова Олександрія
Під злотом царгородських мозаїк.

Там обертав в державну бронзу владно
Це мудре злото - кремезний варяг,
І звідтіля ж воно текло безвладно
Під ноги орд - на кочовничий шлях.

Гриміли десь козацькії літаври,
Віки несли не раз залізний дар, -
Він в холодку ж спочив у темній Лаврі,
Від мудрості знесилений Владар.

(А ти не довго гаялась в тривозі:
Сарматських уст - отруйний, п'яний мед
Ти віддала татарину в знемозі,
І чув твій сміх батиєвий намет).

І далі, там, де берег Кіммерії
Підніс коринтські обриси колон,
Де Херсонес замріяно біліє
І снить солодкий, вічний, синій сон,

Де кам'янисті межі скитських прерій
Врізаються в козацький буйний Понт
Причалом генуенських кондотьєрів,
Кінцем твоїх бурхливих перепон...

Отак лежиш - замріяно-безсила,
А сходить ніч, і відьмою вночі
Ти розгортаєш кажанові крила...
І поки по гаях кричать сичі,

По болотах скрегочуть млосні жаби,
Шепоче тьма, і стогне в снах Дніпро, -
Летиш страшна й розхристана на шабаш -
Своїх дітей байстрючу пити кров - - -

... А з Чигрина й з Батурина, в тумані
(Козацьке сонце тільки виплива)
Два гетьмани виходять мертві й п'яні,
І кожен довго плаче і співа.

Один зітха - єдиним зойком: "Тиміш" -
І проклина Виговського всю ніч, -
А другий, - той що огрядніш і стриманіш, -
На північ кида блискавками віч.

І чуть: "Чекай, бо ж - жодного респонсу,
Ти, Орлику, - гаряча голова!"...
.....
... Коли ж, коли ж знайдеш державну бронзу
Проклятий край, Елладо Степова?!..

26. - 28. 6. 25.

Чорне. Чорне. Ні вогника в морок.
Чорне. Чорне. Ні іскр. Ні зірок.
Лиш пекучої пристрасті змора, -
До безодні останній крок.

Так пали ж, не гаси мою спрагу, -
Не пускай з кайданів твоїх рук,
Погуби мене пеклами пагуб!
Заголуб мене полум'ям мук!

Щоб останні щілини, останні
Частки серця - з шматками святинь -
Залили хвилі морока п'яні,
Проковтнула собою ти.

10. 9. 25.

Нема нічого на землі -
Й нічого більше вже не треба:
Ми - нанизу в сліпій імлі,
Вгорі - далекі зорі неба.

І недосяжність - вже навік,
І вічна спрага - вічним болем, -
І тільки мій голодний крик -
Самотнім перекотиполем.

Шляхи в глухонімий туман
Нам доля-відьма не простеле,
З-поза земних, людських оман -
Яка ж печаль! Яка пустеля!

Який убогий, бідний день -
Звемо життям і жить в нім хочем, -
І забуваєм, що веде -
Він, як і все, до брами ночі.

Є тільки смерть, є тільки тьма
Та пристрастна музика муки.
Прийди ж ти, мудра і німа,
Склади на грудях мертві руки.

4. 9. 25.

ШЕВЧЕНКО

Не поет - бо це ж до болю мало,
Не трибун - бо це лиш рупор мас,
І вже менш за все - "Кобзар Тарас"
Він, ким зайнялось і запалало.

Скорше - бунт буйних майбутніх рас,
Полум'я, на котрім тьма розтала,
Вибух крови, що зарокотала
Карою за довгу ніч образ.

Лютий зір прозрілого раба,
Ґонта, що синів священим ріже, -
У досвітніх заграваx - степа
З дужим хрустом випростали крижі.

А ось поруч - усміх, ласка, мати
І садок вишневий коло хати.

КУЛІШ

Гарячий день втопився в нічній прозорій млі.
Ти довго Шекспіра перекладав сьогодня -
І знав, що все це - в тьму, в майбутнє цій землі.
В неславу й забуття... А ніч - лунка безодня -
Дзвеніла зорями... І сторінки по одній
Ще мерехтять в очах. - І на нічнім теплі
Ти полетів у даль, туди, де вже світлів
Похмурий небосхил зорею передодня.

А хутір в сяєві - казкові лаштунки,
Мов дивний Чигирин, де сплять гетьманські залі,
Де ти вигадуєш, бадьорий і струнký,
Залізний стиль нових універсалів...

Прокинувсь. І перо виводить ядом спраги:
"Народе без чуття, без честі, без поваги".

25. 9. 25.

НЕВИЧЕРПАЛЬНІСТЬ

Тяжким хрестом лежать шляхи,
Ясні в ночах, вони сліпі вдень:
Рамено - з Заходу на Схід,
Рамено - з Півночі на Південь.

І так розіп'ята - віки, -
Вогонь буття не загасила.
Невичерпаний дух який!
Яка непереможна сила!

Гноблять, калічать, труять рід,
Ворожать, напускають чари,
Здається, знищено вже й слід,
Лиш потурнаки й яничари.

І ось - Стефаник і Куліш,
Ось - Коцюбинський, Леся - квіти
Степів страждальної землі,
Народу самосійні діти!

А то підземно загуде
Вулканом націй ціла раса,
І даром божеським гряде
Нам прометеїв дух Тараса.

Клекотить ще, але - догоряє, тліє,
Фістулею - останній акорд скорострілу...
Щось тяжке і одвічне на обрію мріє,
Розпростовує чорні крила.

Виростає нестримно, біжить, як калюжа.
Що ж воно? Чи скажених отар череда?
Чи повітря морове? Ні - нищить, брудить і спаплюжує
Землю мою чергова орда.

Степ підвівся і втілився в древній хаос,
І посунув на нас в гостроверхих татарських шапках, -
Ось все ближче, все ближче - вже вершники в балці-ось!-
Вже летять перетяти нам шлях.

... Дону синього не пощастило зачерти.
Руська земле! За шолом'янем єси.
І на Захід, на Захід ридають вагони з хаосу і смерти
З апокаліпси піль Твоїх, з пекла Твоєї краси.

Одсяяло, одсиніло полудне, -
Кривавий захід поглинає тьма,
І на пустелі дальні і безлюдні
Лягає мертвим саваном зима.

Де ж свято барв? Де Жовтня хміль? - Нема.
Ось дні грядуть буденні, темні, трудні.
Де вітер рвав, де клекотіли рудні, -
Там Грудня - лід, там тишина німа.

Кощавий голод. Згарища руїн.
В тобі одній - хороби всіх країн
І на тобі - прокляття всіх прокльонів,
Так будь же проклята ще раз, полужива,
Елладо Скитська, Елладо Степова,
Сарматських Афродит, кирпатих Аполлонів!

Вавілон був і Ассірія,
І пройшли, як сон, як дим.
І тепер під руїнами мріють
Тисячолітні сліди.

Гуркотіли, котились епохи
Катаклізмів і катастроф.
І лиш знаєм, як звалися боги
По клинопису стертих строф.

І на бронзі,і на корунді
Видко гострі кігті часу.
Так. Sic transit gloria mundi
І на мудрість, і на красу.

Цикл замкнеться і - в темну невідь
Покотиться і - пропав,
Бо довліє кожному дневі
Лиш його, лиш його злоба.

Не хліб і мед слов'янства: Криця! Кріс!
Не лагода Еллади й миломовність:
Міцним металом наллята безмовність,
Короткий меч і смертоносний спис.

Щоб не пісні - струмок музичних сліз,
Не шал хвилевий - чину недокровність, -
Напруженість, суцільність, важкість, повність
Та бронза й сталь - на тиск і переріз.

Бо вороги не згинуть, як роса,
Раби не можуть взріти сонця волі, -
Хай зникне ж скитсько-еллінська краса
На припонтійськім тучнім суходолі,
Щоб власний Рим кордоном вперезав
І поруч Лаври - станув Капітолій.

15. 2. 25.

Ще початок. І серце вірить хоче,
Що ліпота рослин - не тільки лаштунки,
Що в кожнім стовбурі космічна кров рокоче -
Ген д'горі пруг, ґотичний і струнký.

Нескінчена і нескінченна проща
Повз вулиці й поля, повз люди і роки,
А там свистить простір, буяє нехвороща,
І казяться,і мстять накликані віки.

Дуднить земля. Нещадно б'ють копита,
І кінь Мазепи змучено хропить.
Ти, року Божого цього Господнє літо,
На спраглий степ хрестильну кров скропи!

1927.

З "ВАРЯГІВ"

О, прокляття твоє,
богорівне прокляття простору...
Юрій Липа.

1

Проклін, проклін степів чорнявим долам.
Ланів полон трима в одвічній зморі.
Вже не дихне нам в душу синє море, -
Бог покарав і прокляв суходолом.
Лиш кочовничі орди - сараною,
Мандровані народи - чорним мором,
Гармата - плугом, шабля - бороною,
Історія - вітрами над простором.
Пекуча спека серпнів у чорнозем,
В смагляво-тучне сало суходолу,
В беззахисно-зомлілу плоть подолу,
Віддану на поталу темним грозам.
І люд, пригнічен низиною ниць,
Вколисаний в сумирний шум пшениць,
Позбавлен моря, грузне в землю Вієм...
... А степ палає вічним суховієм...

2

І не вирватися, не згоріти, -
Древній обрій ревно стиска,
Синьоокий, стрибожий вітер,
Мов комонна стать козака.
Свисне шабля хижо і гостро,
Бо ж відвіку одна мета:
Подолати пострацію простору,
Перелляти століття в літа.
Кінь, мов лук. Тільки вдарять копита, -
І стрілою дзичатиме чвал.
... Не розвідано й не розпитано
Про шляхи степових навал...

Ти, у кого і нерви - бандура,
В чиїм серці ридає раб, -
Стань шулікою, вовком, буйтуром,
Тільки просто, просто - на Муром -
Заграбоване - граб!
Ти, що змиршавів у корості,
Вигноїв власне ім'я, -
Всю палючу отруту злості
На сусальне злото Кремля.
За набої в стінах Софії,
За кривавую скруту Крут, -
Хай же хиже серце Росії
Половецькі пси роздеруть.

3

На березі синього моря -
Там живуть тверді й прості люди,
Відважні рибалки щастя,
Стерничі власної долі.
Руки їх від вітру бронзові,
Рухи в них, як доля, суворі,
Зір прозорий, як синій простір,
І - як обрію смуга - гострий.
На березі синього моря
Зростають крицеві раси,
Мовчазні, як надморські скелі,
І міцні, як приморський воздух.
На березі синього моря
Рокоче широкий вітер,
Напинає пристрасні перса
Вітрил, що рушать в майбутнє.
Гей, та й міцно засмалені шкуни,
Та й бадьоро ж риплять їх щогли,
Та й солона ж, як море, кров їх -
Варягів синього моря!

4

Ось троє їх: суворий Рюрик,
Ясний, веселий Синевус
І третій - Трувор, лірик бурі,
Той, що окрилив співом Русь.
Один - отаман, будівничий,
Другий - морозна радість дня,
А у останнього - обличчя
Палає ярістю вогня.
А люд - ні елліни, ні скити -
З цих візантійських україн...
Як їх надхнути, розбудити,
Щоб став їм Даждьбогом - Одін?
Як обернуть рабів в буйтури?
Залізо із землі зачать?
- І викував похмурий Рюрик
Рабам хрещатого меча.
Як розгорнуть їм даль хвилеву
За ці степи, за племена?
- І Сивоусому Синевус
У дар засмолює човна.
Як оживить їх мертві душі?
Як запалить ледачу кров?
- І Трувор полум'я ворушить,
І ставить вічну хоругов.

5

Став на землю варяг. І загорілась відвага -
Бористенського плеса обабіч - на дикий степ.
І у скитських Атенах Руси великий каган
Степовою потугою широко й сяйвно росте.
На чотири вітри, від північних лісів до моря,
Від карпатських смерек до блакитного Дону-окрес,
Та на груди цієї землі покладає історія
Із шляхів, племенами протоптаних, вічний хрест:

То човнами і волоком - путь із варяг у греки
Та - навпоперек - давній, татарський той Чорний Шлях...
... І зі Сходу на Захід далеко летіли лелеки,
І німіла, дощами налита, осіння земля...
Тільки ржею взялась і зламалась варязька криця,
Танув конунґів скандинавських крижаний дух, -
Подих моря живий - суходоловій тиші кориться,
М'язи вікінґа слабнуть у соняшно-хмільнім меду.
Коли ж чорною хмарою сунула чорна Азія,
Табунами і гарбами рушила татарва, -
Не єдиний варязький стяг, а окремі стязі
Димний вітер жорстокого бою хитав і рвав.

1926.

ЗЕМНА МАДОННА

Львів , 1934

Ще сяє день. Ще високо блакить.
Далеко ще до вечора, єдина.
Мої обійми сильні і палкі,
І прийде час - ти подаруєш сина.

Я знаю - гуркотить лиха година,
Грядуть заліза й пурпуру роки.
Він буде воїн. Ждуть його - полки,
Ночами - чвал, а в спеку - люта днина.

Та пам'ятай, що ще ударить грім,
Що з тишею душа не помирилась.
І руки ці зламають марний стилос,
Щоб знов творити розпочатий Рим.

Тоді очима, сповненими страху,
Не повтори немудру Андромаху.

13. 9. 31.

ДУМИ МОЇ, ДУМИ...

1

Повіє вітер з Понту. Скитський степ
Обудиться, зітхне, і буйна тирса
Зеленим морем знову проросте,
І побіжать зелені хвилі.
Ширша
За синє море встане широчінь...
О, земле вічна, ти - одна на світі! -
У небі глибиніє древня синь,
Внизу - прозора велетенська тінь
Від хмари, що жене південний вітер.

І при балках оселі заквітча
Вишневий цвіт, розквітлий снігом сонця, -
Твій шлюбний цвіт - та срібная парча.
І чорні очі глянуть крізь віконце.
Ой, вийди в сад, що бджолами бренить,
Поглянь - земля справляє з сонцем шлюби!

... Та вдарить час. Мов меч, упаде мить.
І нікому тоді оборонить
Твою весну від вихору і згуби.

2

Вже й ненависть згаса, а я не вспів
Її вогнем твій смуток запалити.
Часами чути панахидний спів.
Часами - скрегіт...
Просторінь та вітер
Все поглинають. І відходиш ти
За сиву млу, в сльоту дощів осінніх,
І не збагнуть, як проростa насіння
Між бур'яну та будяку пустинь.

Голодним вовком виє листопад.
Все полягло в єдиній пізній жертві.
І нікому повстать і наступать
В осінню муть, де голос вже завмер твій,
Де губиться шматками сивий степ.
Та в глибині твоїй цвинтарно-мертвій
Зітліле зерно пружиться й росте.

Настане час - зійде - і встануть Мертві.

1931.

БЕАТРІЧЕ

І знову зустріч. Це вже тричі
У днях життя її зустрів.
Тонке обличчя Беатріче
Прозорий смуток загострив.

Лани. Пшениця колосисто ничить.
Широкий вітер лине злотом хвиль.
Добридень, польовая Беатріче,
Селянська музо цих достиглих піль!

Куди ідеш? - Зажевріле обличчя
Ховає марним порухом зусиль.
У кошику вода та хліб і сіль, -
Обід батькам. Не має часу. Кличуть.

Пішла. І тихий промінь ясно згас,
І знов тече земний, звичайний час, -
Немила праця, визначені стрічі...

Ось - міряй, обраховуй, конструюй,
В умовний час хвилюйся і цілуй,
І гірко знай, що є десь Беатріче.

6. 8. 1928.

ПРАГА

... wie menschlich sie Madonnen planen...
Р.-М. Рільке.

1

Під позолоту повечір'я - прозоріш синь.
Над містом сяє хмарний вирій - лунка глибінь.

Над містом шерех крил небесних, крик ластівок,
І, ніби по минулих веснах, мій легкий крок.

Так примиренно і так просто простує ніч.
На ликах Карлового Мосту відблиски свіч.

Тоді вщухає пломінь спраги - співуча мить! -
І вічність на камінні Праги ляга спочить.

2

Літо росте й проростає крізь все, -
Ссуть коріння і пружаться віти,
Кожна квітка солодку ваготу несе,
Туго - персами воздуху - вітер.

Кров зелена кружляє по жилах рослин,
Людським тілом владає - червона.
Всесвіт - храм, де копула блакитних глибин
Двиготить злотосоняшнчм дзвоном.

3

Може, власне, в цім парку, мрійний юнак,
За ростом рослин слідкуючи тільки,
Знаходив вічности тайний знак
Райнер-Марія Рільке.

Тануло небо, як віск голубий,
На листях тремтіли соняшні краплі,
Шепотіли крилами святі голуби
Про святі міраклі.

І глибоко внизу - срібний клекіт ріки, -
В кам'яних берегах пропливала Влтава,
А над Прагою сяяли сонцем віки,
Чатувала архангелом слава.

1926.

Відвіку покарано степом,
І простір всю силу п'є.
Під смаглявим монгольським лепом
Та проказою - тіло твоє.

І не вирватися, не стерти,
Вгрузлим тулубом не повстать,
І даремно благають смерти
Перепалені болем уста.

Ні, не вмреш ти. Марком Проклятим
Будеш мукою мірять віки
Та у пітьмі голодної хати
Тишком-нишком стискать п'ястуки.

Та у чорній нестямі істоти,
Де гарчить гайдамацька душа,
Відчуватимеш зимний дотик -
Солодкаву зрадливість ножа.

Але й ніж не спасе, не поможе...
Дикий вітер та чорний степ, -
Лиш будяк на нім - Боже наш, Боже! -
Мертвим, чортовим зіллям росте.

4. 10. 1932.

З "ЛЮДСЬКОГО"

Вже закінчили жати жито.
Голодні обрії. Глибінь.
А тут - тонкий, порожній зшиток
І вічний заповіт: люби!

І трудний хліб черствий, щоденний,
І темні многотрудні дні,
І в снах - Еллада і Атени
Та хмурі степові вогні.

А поруч, як весталка сонна,
Вартує жертовник - вона,
Проста, Земна моя Мадонна,
Проста. Земна моя Жона.

21. 8. 1925.

З "НОЧЕЙ"

Розквітлий сад і місячна імла.
У вогких вітах - голос солов'їний.
... І ніч майова п'яно попливла,
І гріх стає, мов дівчина, невинний.

Ні. Тричі ні, о, Фавсте молодий,
І ти о, Марґарито, світла й чиста:
Між трав і квітів - вогняні сліди
Того, хто все закляв отут, - Мефіста.

В сп'янілих квітах дишуть тьма і гріх.
Все отруїла тьмяна пристрасть ночі.
З-під темноти сичить стиснутий сміх:
Ще мить - в і н з'явиться і зарегоче.

1932.

Українські візантійські очі -
Як я знаю цей нещирий зір!
В сонних рухах роблено-дівочих
Ще прадавнє, вроджене: ясир.

Тільки там пекли буяння, врода,
Запашний, як квіти степу, чар, -
Тут - тавро калічного народа,
Втіха ката й мати яничар.

Тільки там, видряпуючи очі,
Як вовчиця, гинула в борні,
Тут - рабиня, кожному, хто схоче,
Дике тіло, що кохає гніт.

Дике тіло й мертву душу - Боже! -
О, який же чорний гріх споїв,
Щоб віки, віки по бездорожжу
Нести Вієм невидючий гнів.

1928.

З "ЧОРНОЇ ЕЛЛАДИ"

Пам'яті Петлюри.

1

Відійшли у негоду, у розталь.
За плечима хрипів Батий.
Прокаженна земна короста
Відбивала татарські сліди.

Сизий простір, за милею - миля,
Мовчазний і ворожий - минав,
І мороз на тілі Поділля
Підкопитні кріпив письмена.

2

В ті розжеврені, хижі години
Невже ж спочивав Господь?
Страшно покритки Катерини
Мордували покірливу плоть.

Страшно й соромно лоно голе
Випиналося з-під ганчірок...
Чом же дике, неплодне поле
Не відвідав тоді пророк?

Чом не кинув у тіло повії
Блискавкою - благодать?
Та склепив тоді хмарні вії,
І ніхто не посмів нагадать.

Лиш, вслухаючись в шуми земнії,
Як одбой вигравав сурмач,
Гамувала пречиста Марія
Свій нестримний жіночий плач.

25. 5. 1926.

3

А осінь глуха і зимна
Стіною туману йшла.
Лиш епоха пекуча і димна
Ще дзичала крізь ню, як стріла.

Розтремтілі простори гойдались
І хилились крокам у такт,
І летіла горбата далеч
Від хреста - і - до хреста -

Там, де Захід зіяв, як брама,
До відвічних прабатьківщин.
Над непімщеними ж полями
Ще гримів наш залізний чин.

26. 5. 1926.

УБІЙНИКАМ

(25. 5. 1926)

... Kein Lotos und kein Lorbeerblatt.
Sir Galahad

О, бідний, жалісно-убогий
Гіперборейський примітив:
Тупі, кирпаті, злобні боги,
Одноманітний, голий спів;

Болотяна імлиста площа,
Берізки хорі і брудні, -
Даремно сірий дощ полоще
Замурзані навіки дні...

"Ні лотосу, ні лавра" - позем! -
Ні натяку на вертикаль,
І лиш тупим тяжким морозом
На півроку закута даль.

В нещасний час, "на зло Європі",
Ваш божевільний деміург
Створив кубло гнилих утопій,
З туману й крови - Петербург.

Та гниль і зло не стали тілом,
Незродженого - не створить,
І місто марно протремтіло
Марою мертвих двох століть.

Харчовані невласним хлібом,
Ви мріяли - зламать, збороть.
І дикунів державна диба
Нам люто мордувала плоть.

Полуботок, Шевченко, Гоголь -
Здушить, скалічить, отруїть!
Не лицарство, не перемога,
А тільки зрада, підшепт, їдь,

А тільки найнята отруя
Та куля, куплена за бруд.
Страшіться ж! Закінчився суд -
І кара йде, і гнів вирує.

1927.

Лежиш, розпусто, на розпутті,
Не знати - мертва чи жива.
Де ж ті байки про пута куті
Та інші жалісні слова?

Хто ґвалтував тебе? Безсила,
Безвладна, п'яна і німа,
Неплодну плоть, убоге тіло
Давала кожному сама.

Мізерія чужих історій
Та сльози п'яних кобзарів -
Всією тучністю просторів
Повія ханів і царів.

Під сонні пестощі султана
Впивала царгородський чар,
Це ж ти - попівна Роксоляна,
Байстрюча мати яничар!

Чаплінському - ясир кохання -
Це ти, безславна і лиха,
В Богдановій ятрилась рані
Вогнем образи і гріха.

Стрибати в гречку - тільки й щастя.
Щоб в корчах зради завмирать -
Це ти, пусте, неплодне трясця.
Ти, Пріська гетьмана Петра.

Звідціль черкаська твоя шатость
І рабська кров твоя звідціль.
І діти, мов дурні курчата,
І сліз - пісні, й бандури - біль,

І та розслабленість ледача
І серця, й розуму, і рук, -
Безсила насолода плачу
Безсоромно-плебейських мук...

Невже ж калюжею Росії
Завмре твоя широчина?
... А над степами вітер віє!
А в небі гуркотить весна!

А степ, гарматами пооран,
Тремтить від крови і кісток,
Та про бої віщує ворон,
Червлен тримаючи шматок.

Повстань, як древле! Панцир з міді
Замінить лахи й ганчірки, -
І знов дівоча стать Обиди
Звитяжко гляне у віки.

24. 8. 1926.

НЕВИМОВНЕ

... свивая, славію, оба полы сего времени...
Слово о Полку
... сонце затьмарює хмара ненависти... вівці
й голуби - і ті вже клацають зубами.
Лист з України, XII. 1931 р.

Ти стелиш степовий килим
Знов гарбам, копитам та юртам,
І очі застеляє дим,
І кров нуртує тюркським нуртом,
Як і тоді.
Батий? Тімур?
- Цілуй, цілуй кінець халату!
Чи ж захистить софійський мур
Сліпий простір і утлу хату?

Бог не пожалував віка:
Вже сім століть ця епопея -
По кам'янистих ташликах
Та по рибальських балаклеях.

Рвучкий мутиться Кагарлик,
І сонно котиться Синюха, -
Та той же зойк, та той же крик
Лунає жалісно і глухо.

Вже сонце тьмарить хмара зла,
Ягнята клацають зубами,
Ти ж бур'янами поросла
І замість хати - вовчі ями.

Та з бунту ще не збився гурт,
Гудзами не набрякли жили,
Важкої крови тюркський нурт
Залізне лезо не прошило,
І воля не знайшла вістря...

Так, покриткою, йдеш віками
І в дикім лоні, наче камінь,
Монгольське важчає байстря.

24. 9. 1932.

З "ВАРЯЗЬКОЇ ВЕСНИ"

Поможи мені, римський, орле,
Моїх каторжних предків тавро!
Над життям моїм - кара на горло,
На руках моїх - зрадницька кров
І в багрянім тумані - зокілля.
Обірвався проваллям шлях,
Тільки вітру остання хвиля
Погасає на диких полях.

Так невже ж це історія вмерла
Й на могилах твоїх полягла?
Нащо ж сяйво ґранчастого берла
І крило вороного орла!
Нащо ж тяжко котився чавунний
Гул нечуваної доби
І - під чвал степової фортуни -
Нещадимо гукало: добий!

Ні, не вірю. Не вірю. Не вірю.
Буде. Буде. І будемо ми
Дратувати залізом звіря,
Руйнувати логово тьми.

Ще почуємо подих просторів -
Чорноморського вітру гуд,
Ще глибоким плугом історії
Перейде наш останній труд.

Бо незбагнено-темен і димен
Цей уперто-тривалий час,
Час залізний варягів і римлян,
Час сталевий вогня і меча!

1927.

КИЇВ

В час невідомий, в час нежданний
Ти знов розімкнеш свій язик...
М. Філянський.

I

По зморі монгольського іга,
По трупній отруті Москви -
Цей город архистратига
Знов квітнув, як ярий цвіт.

Зі сходу надходили бурі,
Гуділи рвучкі вихорі, -
Він золотом у лазурі
Горів на своїй горі.

І щедро спадали шрапнелі,
І кулі клювали лице,
Та мури Мазепи й Растреллі
Уперто казали: рцемь.

Ю. Л.

І, дійсно, лист Ваш - подих моря,
Солоність вітру й воля хвиль.
В живім просторі неозорім
Зростає дух і слабне біль.

Так, уявляю: білі дюни,
Блакитний віддих глибини,
А вітер вічний, вітер юний
Співа про звабу далини.

Там очі вічно смокчуть далеч,
Там конкістадор - чоловік,
І те, що даль пророкотала,
Стає леґендою навік.

3. 9. 1926.

ЗЕМНА МАДОННА

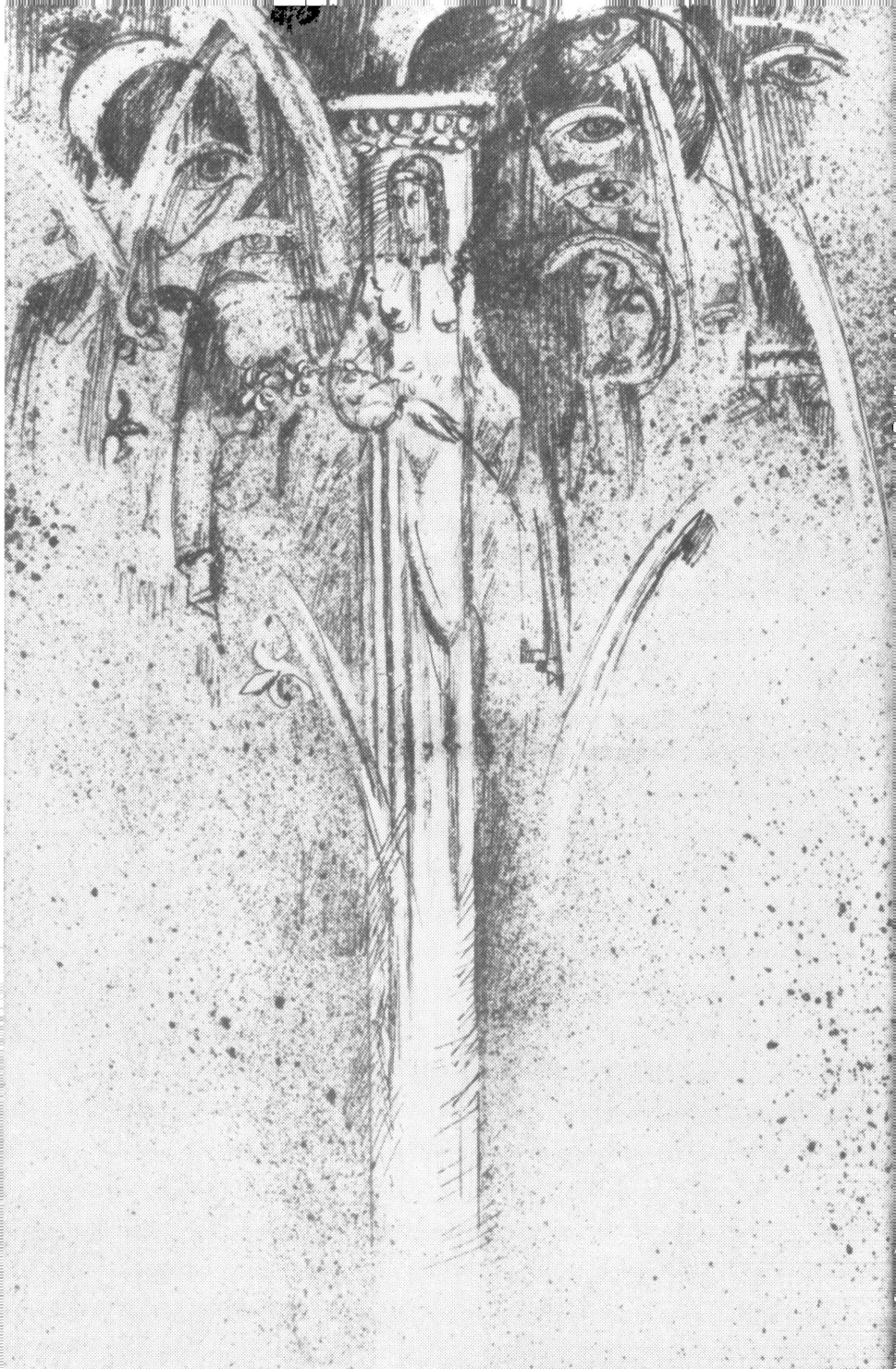
Як іонійськая колона,
Рожевіє дівочий сніг,
Ховаючи опуклість лона
В лілеях рук, в лілеях ніг.

Єдина! Не ображу зором
Двійник Мадонни на землі.
Ось пурпуром Цітери - сором
І на щоках, і на чолі,

І б'ється кров в блакитних венах,
Як птах під вітром весняним.
В яких ґотичних кантиленах
Навіки виспівати гимн!

Там - Приснодівою - Мадонна,
Тут, на землі, зорієш - ти,
Що в пурпуровій мушлі лона
Ховаєш перлу чистоти.

1930.

САГА

Від бурі, від фйордів, від хмурних смерекових борів,
Від скель непохитних, що стали над ярістю хвиль,
Несуть вони силу, закуту в окрилений порив,
І шнуться вітрила, й лопочуть важкі корогви.

Звідтіль, де бігун маґнетично стискає півкулю,
Їх міць досягла розперезаного рівника,
Це їм, що пускають у звіря нехибну кулю,
Крицева ніколи ще не затремтіла рука.

Тут жінка безсила - земля розімліла від спраги,
Розкривши чорнозем в пекучій нестямі для всіх...
Та буря сурмить. Чую - йдете, грядете варяги,
Обняти, стиснути і витиснуть форму красі.

Й зачнеться існову від муки родильного крику.
З-під ржі тисячліття залізом держава зросте.
І Рюрик країну ще раз нарече "Ґардаріка".
І Ольгу й Олега впізнають і море, і степ.

1929.

ПЕРСТЕНЬ ПОЛІКРАТА

Львів , 1939

ДОЛЯ

Не квітне заповідний сад.
Не бачу ні сестри, ні брата.
Ти все вертаєшся назад,
Як рік, як перстень Полікрата,

Що не втопити, не згубить,
Не замінить і не забути.
Так подих вічної судьби
Вогнем перетинає будень.

Ти не камінний сфінкс пустинь,
Ти не мара й не костомара:
В бездоннім зорі - зимна синь,
А в пристрасних обіймах - кара.

Була ти музою, й пили
Уста медузи кров уяви, -
Тоді однаково гули
Хвала й хула пустої слави.

Була владикою, що слав
Країні згубу звістувати,
І вісника кляли насхвал
Апостоли і апостати.

І тільки іноді пливло
З рамен суворо-мармурових
Співуче запашне тепло
На мить розквітлої любови.

13. 3. 1939.

ПРОВЕСНА

I

Твоя, що майже смертна, тиша
Не впокорила й не лягла
Глухою тінню. Ні, скоріше,
Війнула помахом крила.

І - ввесь увага, ввесь напруга -
Я прислухався і тремтів
На голос матері і друга,
На дівчини далекий спів.

І ось розпалася завіса
Туману, снігу, самоти:
За смугою тонкою ліса,
За сизим видноколом - Ти,

Ти, що незмінна, як стихія,
Крізь простір в привидах і снах
Зростаєш, ближчаєш і вієш,
Як спів Сольвейґи, як весна.

1936.

II

Перший подув весни - і Твій віддих вже знову зо мною,
Перший вітер дихне - і Твоя широчінь у очах.
За чужий горизонт, за цією чужою весною
Двиготить Твоя даль, Твоя зваба, Твій біль і Твій жах.

Дальний гомін росте, мов гарматний заобрійний
гуркіт...
І враз пісня, як хвиля, ударить: Ой, гук, мати, гук!
То кіннота весела, мушкети, здобуті ще в турків,
Прапори, як вітрила, над лісом піднесених рук.

А за нею колони - піхота стрункa й легкостопа,
Ген полки за полками...
І ось повертається все.
Так встає Несмертельність. Чи бачиш, днедавня
Європо,
Марш Поляглих, марш Мертвих? То співи їх вітер несе.

Розцвітають їх рани. Їх кров переквітла на маки.
О, святий Пантелеймон їм сцілив калічні тіла.
І на лицях їх - сонце, на грудях - невидані знаки,
І під стопи дзвінкі їм покірна земля поплила.

1937.

ВІЧНЕ

1

Досі сниться метелиця маю,
Завірюха херсонських вишень.
Золоті її очі впивають
Степовий необмежений день,

Що зростає у небо, у вічність...
Плине вітер крізь села, сади,
Золоті її очі й ритмічні
Сині хвилі річної води.

2

Як забути? Яка ж гадюка
З серця вижерти спогад могла б:
Зір - пекучий, як мука й розлука.
Мову - мед тих пахучих силаб.

В прибережне нагріте каміння
Б'ється з плюскотом зимна вода,
Незабутньо-співуча і синя,
Несмертельна й повік молода.

І на тлі її - тіло дівоче,
Заціловане сонцем... Верни!
Поверни золоті її очі,
Сині хвилі і вітер весни.

3

А сад вирує в хуртовині цвіту,
Бушує біля буря пелюстків.
Крізь чари весняного ненаситу,
Мов полум'я блакитне, лине спів.

То вже вертаєшся з Синюхи. Плине
Знайомий голос. Плине і пече...
Повік, повік не згасне й не загине
Той сніг вишень, те золото очей.

21. 2. 1934.

ДУМА

Скільки бачили ганьби і чули образ ви,
Як казились навколо вас зрада і гріх,
Та камінням звучать кремезні ваші назви -
Чи Крем'янець, чи Дубно, чи древній Остріг.

Та камінням звучать і тривають, як камінь,
Мури ваших руїн серед лісу і гір,
І вдивляються башти у далеч віками
Понад колоточ діб, понад суєтний вир.

І глухі цвинтарі, й леґендарні каплиці
Тихо скупчують силу, що в вічність росте.
І цю тяглість епох, що міцніша від криці,
Не зазнали ніколи ні Сівер, ні Степ.

Тільки Київ один, що встоявсь під вітрами
На кістках і на крові великих могил,
Бо ударив буран і - наостіж всі брами,
І вдиралася Азія тьмищами сил.

Все топтала й змітала на пустку, на Ґобі,
Безборонно лежала нага рівнина,
Аж нарешті кінчався нещадний колобіг
І тоді опритомнювалася вона.

Тут вітри не страшні. Тут земля ґудзувата
Напинається м'язами впертих горбів,
Тут здалека свій пазур простерли Карпати
І по вижлобах крейдою шириться гнів.

І даремно сполоскують води зрадливі, -
Не розчинять старезних карпатських кісток.
Лиш підземно гудуть чорториї по зливі,
Й надимається грізно незнаний поток.

. . . . . .

Сонце пестить палке. Гір простерлось рамено.
Іква тихо співає під соняшний сміх.
І стоять вартові, що кремезні імена
Їхні - Дубно, Крем'янець, Острiг.

1927.

НОКТЮРН III

На далекій межі серед Диких Піль,
Там, де Чорний Шлях перетнула Синюха,
Вартував мій суворий прапрадід степи
Та дудоні ординської луни слухав.

Від сусідніх зимовників димом тягло.
У Торговиці зляканий дзвін бамкав.
Може, братові рвали останній суглоб,
А сестрі сутеніла остання тямка...

І, турецький мушкет набиваючи, в ніч
Довго-довго вдивлявся. І хлопця кликав.
І наказував довго. І плакав сич.
І пливла темна ніч, як велика музика.

1927.

ДВА СОНЕТИ

I

Роковане повторення історій -
Цей смертний сон, цей ренесанс лихий.
Знов суходіл задушує в покорі
І згубний вітер зрізує верхи.

А десь дзвенять блакиттю береги,
Зростаючи в живучому просторі
Припливом хвиль, барвистістю факторій,
І груди моря грають від снаги.

О, цей короткий, цей криваний рай,
А потім знов голодний крик: карай!
Карай і край!
Суворий Формотворче,

Кажи горбами встати цій землі, -
Вода й вогонь хай дику плоть покорчать,
Щоб степ узрів блакить і кораблі.

26. 2. 1934.

II

Далеко кіммерійські береги,
Евксину сафірово-древні води.
Над суходолом - сизий дим юги
Та - часом - вихор чорної свободи.

Він продзичить, нещадний і лихий,
І знову - безрух смаглої природи.
Лиш обрієм мандровані народи
Пройдуть - і знов загублено шляхи.

Коли ж скінчиться вічний суходіл
Для бездорожжям виснажених тіл?
Коли ж земля, безладна і заклята,
Обірветься урвищем гострих скель

І привітає хвилі й корабель,
Фаланґа спраглим окликом: thalatta !

22. 2. 1935.

Д. Донцову

Крик Ксенофонтових фаланґ
На подих простору і солі -
І ось реве бурунний лан
Рабом вітрила і бусолі.

І розгортається безкрай,
І ширше - сафірове коло.
Грай, вітре, перемогу! Грай,
Як пристрасть простір поборола,

Як обрії перемогла,
І сказ стихій - в руках побіди.
Ген майорить бузкова мла:
За нею сплять скарби Тавріди.

23. 2. 1935.

СИМВОЛ

Чим далі, тим похмуріш мряки,
Тим небезпечніша дорога...
О, ніби Ніке з Самотраки,
Твоя смертельна перемога:

З одірваною головою,
Безумна і посмертно-біла,
Вона несе над полем бою
Своє сліпе й крилате тіло.

Але в руках, у тьму простертих,
В несамовитій силі руху -
Така страшна погорда смерти,
Таке сліпуче сяйво духа,

Що кам'яніє скудний розум,
Заблуканий в словесних пущах,
І шкіра терпне, і морозом
Проймає теплі жили сущих...

І ось встає із піни Понту
Над хвиль розгойданим свічадом
Співуча мрія горизонту -
Сліпуча Степова Еллада.

1937.

З "ПОЛТАВИ"

1

І підтятий,і зламаний, як поконаний демон,
Він ще все намагається - вже пригаслий Карло.
... Ні, занадто фатально розгортається тема.
Щастя важко кружля степовим орлом...

Десь за гуркотом бою, за обрієм простору -
Голуба Скандинавія, вікінґів край.
Там весна - легким леготом, вітер - синій і гострий
І в коханій - під пристрастю - ясно сяє сестра.

Тут - безсилою жінкою, непритомно-прекрасна,
Розгорнулась обаполи голим тілом земля.
... Раптом куля вкусила і кістка хряснула:
На синім - червона пляма.

2

І знову, знову Вершник Мідний
Над бруками з твоїх кісток,
Пускаючись у чвал побідний,
Заносить мідне копито.

1925.

Він загнуздав і стримав при безодні
Баских стихій скаженого коня.
О, як же люто чуєм ще й сьогодні
Вогонь і дим того страсного дня!

Той час, той гук, коли в гарматнім горлі
Ревла і клекотіла яра мідь,
Коли свердлив орлиним зором Орлик
Батальний вир, похоплюючи мить,

Ту мить страшну, що нещадимо й мертво
На два віки камінням налягла.
... Поки пливла й гула гарматна мла
О, як безсило ще пручалась жертва...

Він загнуздав і зняв на хижий чвал,
А ти - летів, розіп'ятий і скутий,
В сліпий простір, що - ґвалтами навал -
Став цвинтарем покори і покути.

1929.

ДО ПОРТРЕТУ МАЗЕПИ

Це відчути, вчитатись в це треба,
Розчинитись єством в цім сенсі:
Illustrissimus Dominus Mazepa
Dux Cohortis Zaporoviensis.

Срібна чуприна, чоло пророче,
Ні, не порожній зір Ніоби -
Зимні телескопічні очі
Бачать майбутнього буряні доби.

В панцир закуто груди і плечі,
Тінню за ними - спалені крила,
Серце юне і тіло старече
Пурпур і бронза окрили.

Риму козацького сивий Марсе! -
Чули століттями, віщий гетьмане,
Гул погребовий полтавського маршу
Крізь Петербурґу затруті тумани.

Квітень не всує спалахнув у січні,
О, імператоре пізніх літ! -
Вічна пам'ять плечам владичним,
Що обіймали блакитний міт.

13. 2. 1932.

ВІД ВІКУ Й ДОНИНІ

Від віку й донині Еллада й Юдея -
Два ворога лютих на древній землі -
Хрестом і залізом та ядом ідеї
Руйнують-будують і Рими, й Кремлі.

Від римських провінцій до грецьких колоній
Гриміли століття меча і огня,
Здіймались до неба безсилі долоні
І марно молили великого дня.

В корінних зростаючих готик, як язва,
Клубилося чорне, гніздилося зло -
То ґетто душилось в пархатих міязмах,
То ґетто, то ґетто труїло й гнило.

І помста сичала, і ятрилась зрада,
І ядом руїни труїлася кров.
Два ворога лютих - Юдея й Еллада -
Від Тибру, від Райну аж ген по Дніпро...

22. 11. 1929.

НАД МОГИЛОЮ ВАСИЛЯ ТЮТЮННИКА

Складім приречення, братове,
І спрагу радісну, і біль
Тут, де нагробок бетоновий
Застиг в трикутнику топіль

І де в бетон навіки вжерлась
Розжевреним тризубом мідь.
Бо, справді, тут не все померло
З тих неоспіваних політь.

Тут віють бурі і століття -
Лиш вслухайтесь в високий гуд,
Що ним співають верховіття
Про славу і воєнний труд.

В липні 1936.
Рівненський цвинтар.

БАТЬКІВЩИНА

1

Зелена Сіверщина - там вітри
Гудуть тисячолітнім ладом Слова.
Полками йдуть дружинники-бори,
І пісня їх висока і соснова.

Дуднять в лісах незнаємі шляхи,
І враз - горбата далеч Подніпров'я.
Там вдарить подув гострий і сухий,
Що пахне полином та кров'ю.

І простором розгониться земля...
О, згубо обріїв, о, хижий плиг безкраю!
Віки - несита жадоба твоя
Живить і тне, кохає і карає.

Даремно тіло пишно-золоте,
Де сині жилки рік, цілує щедро
Понтійське сонце, і вона росте
І квітне - буйна степова Деметра.

Та білим громом перетне стебло,
Та спалить колос чорним суховієм.
І родиться сліпе, калічне зло,
Що будяком колючим бовваніє.

І от земля - не золото, а мідь,
І небо - не блакить, але - залізо,
І під залізним небом клекотить
Пророчий крик.
І в нім - проклін і визов.

21. 8. 1938.

2

Так владарний розгін до пінисто-сафірного Понту
Зустрічає зрадливе вістря степового ножа:
То врізається Азія в жовтий провал горизонту
І стирається вираз землі, і зникає межа.

Проревіли пороги - підрізано княже коріння,
І перекотиполем стає середовище сил...
А там - море, там море плюскоче в понтійське каміння,
Там блакитною брамою кличе безсмертя краси.

Там, заквітчаний лавром, всміхається мармур живучий.
Білі сосни колон під копулою неба зросли.
Там розбуджену душу ніхто і ніщо не розлучить
З вічним сонцем Еллади, звитяжцем скитійської мли.

І тому ця смертельна напруга, цей порив упертий,
Невгасима жага, що несе до мети крізь віки:
Безголовая Ніке, осяяна славою смерти,
Безвлад крил необорних і вірність сліпої руки.

22. 8. 1938.

КИЇВ

Пам'яті Юрія Нарбута

Це він підніс - відданний на загладу
Вітрам азійським - золоте чоло,
Щоб стерегти незбуджену Елладу
Над вируванням пристрастей і злоб.

І від віків повзуть під стіни орди,
Як ніч, як тьма, як чорна сарана...
Навколо ж нарід, мирний і негордий,
В масній землі нестямно порина.

І від віків столичний город - вдовий:
І князь, і каган одійшли навік,
Лишень живуть міцним життям будови,
І голосний - їх кам'яний язик.

О, жаден гетьман з цих козацьких прерій
Не переніс до тебе свій намет,
Бо тут - віки, тут - блиск гучних імперій.
Тут - летаргія несмертельних мет.

Ні, не тобі мандровані держави.
Ти спиш і сниш один варязький сон,
Що встане день, покличе голос ржавий
І Третій Рим розірве свій полон.

Бо не в гіперборейських трясовинах,
А тут, де вічне море й древній степ,
Де гуркотить майбутнім Україна,
Він із землі залізом нам зросте.

... Гудуть вітри крізь площі і дзвіниці,
Та нерушимих стін не захитать!
А вколо - хлібороби міднолиці,
Висока синь і золоті жита.

21. 3. 1930.

ВЛАДА

Філядельфія , 1951

Ми повертаємося всп'ять
До шкур, ловецтва і сокири.
Меча важкого рукоять
Не важча від старої ліри.

І свіжий подих льодовців,
Що насуваються неспинно,
Пливе, мов квітня теплий спів,
Мов віддих першої людини.

І що ж? Понівечить сади,
Морозом спалить рідні вишні,
Тонкою плахтою води
Прикриє простір многогрішний,

Землі старої яру плоть.
Та знову ліс піде на південь
Безвладність степу побороть,
Помстить і вирівняти кривди.

Ми повертаємося знов
До ґрунту, до джерел, до корня
Збудити плодоносну кров,
Зрости у високості горні.

4. 1. 1941.

ПРИСВЯТНІ СТРОФИ

1

Доба скрегоче і рикає
Крізь порох, полум'я і дим.
Лиш ти, волинська Навсикає,
На Ікві, в липні золотім,
Лиш ти ввижаєшся частіше,
Іонським мармуром ясна.

І ось навколо квітне тиша,
Еллада, сонце і весна.

2

Так Одіссеєм, стомленим до дна,
Лихим безмежжям чужини глухої,
Вдивляються у острів той, що гоїв
Солодким видивом ясного сна.

Де квітла дивним сяйвом далина
І вітер ніс далекий спів прибою,
Де, збуджений дівочою юрбою,
Узрів, як співно гралася вона.

О, так! Про чудо марилось недармо:
Це було так, немов завмерлий мармур
Поворухнувсь - і раптом став живий!
І жилки в нім життям зарожевіли,
І зашаріли щоки, й затремтіли
Уста гарячі й тіні довгих вій.

3

Ви вже - дружина. Незабаром - мати.
Вже риса болю на крутім чолі.
Та не стомлюсь до віку пам'ятати
Блакитний день волинської землі.

Співучу Ікву в шумі водоспаду,
Пруживий мармур ледь смаглявих тіл,
І Вас, пів-Артеміду, пів-наяду,
Що, пливучи, здіймає срібний пил.

17. 7. 1940.

ВЕЧІР

Ось вечір знов. Заплющує повіки
Безсилий день. І знову, знову сам.
Так треба ніжности, так треба, щоб навіки
Удвох молитися вечірнім небесам.

Вже ніч накреслює прозоро-сині тіні,
Вже зорі глянули. І сяє, сяє тьма.
І знаю, що десь ти, в такім, як я, тремтінні,
Зітхаєш і мовчиш, і молишся сама.

І знаю, знаю ще, що ніжности такої
Нам різно не знести в обіймах самоти,
І не втопити нам її в оцім спокої,
Коли земля злилась з безмежжям висоти.

І знаю, що життя - це тільки ці хвилини,
Хвилини вічности. І знаю: ти - одна.
І іншої нема. Прогаю і пролине
В цій лагоді ясній, в цій тишині без дна.

1925.

АЩЕ ЗАБУДУ ТЕБЕ, ІЄРУСАЛИМЕ...

Олені Телізі

Вже вересень в лункій блакиті тане,
Вже багряніє мантія садів,
А нам згадались київські каштани,
Бездонне небо і дніпровий спів.

Прозор. Акварелеві оболоні.
Сирена пароплаву із Черкас.
(У день такий я стрів навіки Вас
І ось все ті ж і очі, і долоні).

Таке своє, незнищено-родиме...
Розлука не згасила зір і слух.
Як і колись, великий Володимир
Благословляє древній виднокруг.

Ген на дзвініці золотіє мітра,
Спливає день, як миро на чолі,
Молитвою безбуряного вітру,
Любов'ю - сонцем грішної - землі.

Стіна ж стоїть камінням нерушимим,
Роззоряне склепіння несучи.
На варті там - крилаті серафими
Й Архистратиг, опертий
на мечі.

1937.

З ВАГОНУ

Немов розлука аж до скону,
Гірке весни чуже вино - -
Минай за шибкою вагону,
Барвиста й буйна чужино!

Ти не згасиш жаги і спраги
Росою пишної краси,
Ні ненависти, ні відваги
Ти серцеві не додаси.

Воно голодним вовком виє,
Йому пустеля - вся земля...
І марно далеч блакитніє,
І сяють луки і поля.

1938.

БУДНІ

1

День не погляне, не промовить,
Йдучи військовим кроком в ніч.
За сутінь западає овид
І так, без дотиків і стріч,

Мій час причаєний триває,
Складa життєпис сторінки...
Чому ж жадоба серце крає?
Чом надять лаврові вінки?

І все ввижається майбутнє
У сяйві війн, у громі сурм,
Коли крізь дні, крізь мертві будні
Заграє пурпуровий штурм.

2. 1. 1933.

2

Даремний дар твоя весна,
Твоя весна - смутна й невчасна!
Дзвеніла синню вишина
Така нестримано-прекрасна,
Співали квіти й дерева,
Шуміли, зеленіли луки...
Та хижий вітер поривав
В глуху далечину розлуки.
І з-поза обрію росли
Риштовань обриси могутні -
Там готувались грози злив,
Там вже громадилось майбутнє.
Вперед? Назад? - Кругом вогонь!
І не сховатися, не вкрасти
Тонке тепло твоїх долонь
І лагоду м'якого рясту.

21. 6. 1928.

КІНЕЦЬ ПОЧАТКУ

I

Підфарбована ґречність та чемність
В комірці паперових чеснот...
Ні! Розкрий все брутальне та темне,
Гей, ти, слизька людська площино!

Покажи свою мертву гнилизну,
Ярий погляд відважно стерпи...
Знаю я твою душу безслізну,
Твого серця порожні скарби.

Знаю: в тілі актора-плебея
Тліє спокій сліпого раба.
Що ж для нього оця епопея?
Ця епічно-трагічна доба?

Що для нього ця ґотика духу,
Переможний, вогненний марш?
Ось він смокче азійську сивуху,
Обертаючи драми у фарс.

Тільки шлунок та слинява похіть,
Автоматика вбогих повій - -
А над світом палає епоха
І даремно гукає на бій.

24. 8. 1926.

II

Марите по барах, по кавернях
Та по данцінґах вдаєте шал,
А над світом в випарах цвинтарних
Важко дише світова душа.

І м'ятеться, і маячить душно...
Не розкрити спалені уста.
Дика добо, відбивай бездушно
Свій астмічний, свій фокстротний такт!

Мертві мислі. Найняті ідеї.
Юрби, що збігаються на жер,
Що в туман історію веде їм
По інерції тупий шофер.

Людський штамп. Ім'я з маленьких літер.
Марні числа. Числа без облич.
Чуєте? Гуде зловісний вітер,
В порожнечах павз лунає клич.

Не заглушать зойки механічні
Тоскний вий дикунських позіхань:
Вдарить час, нещадний як поличник,
Спопелить людоподібну твань.

1932.

III

Зимний квітень з снігом і вітрами -
Ця весна замерзла зеленцем.
Захід, мов широкий отвір брами,
Знов зіяє кров'ю і кінцем.

І заходить ніч. І тьма Батиєм
Обляга непевний небосхил.
Скільки діб ще офіруєш Ти їм?
Скільки ще Ти додаси їм сил?

Бачиш - дискутують, метушаться
Під нестримним ґотиком склепінь,
Але з рук їм випадає праця,
Сатана нашіптує: загинь.

Так під белькіт і безглуздя джазу,
Солодко заламуючись вділ,
Поглинають пристрасть і відразу
Ґекатомби вже бездушних тіл.

А понад збунтованим розтопом
Безфоремної речовини
Фосфоричним привидом Європа
Протинає дим височини.

29. 4. 1933.

... Et bercée aux laeurs d'un vague
crépuscile,
Le pôle attire á lui sa fidele cité.

Французькі вірші Ф. Тютчева про
Петербург.

Що Петроград і Ленінград, що кожне
Нове ім'я тому, що стало - гній?
Народжений з порожнього - порожній,
Осквернені простори - у вогні.

Хай зміцнював полярний вітер мертво,
Творя державу, як крижаний дім, -
Розтопить все й пожре вогненна жертва
І попелу не буде, - тільки дим.

Так, тільки дим ідким задушним чадом
Перед кирпатим богом тундр і пург...
Ось: світлий Юрій над забитим гадом,
Над тим, що називалось "Петербург".

1927.

СВІДОМІСТЬ

Складнішає життя. Стає мудріше й гірше.
Спокійно зважуєш глупоту, зло і гріх,
Щоб не римованим, а трудним білим віршем
Розкрити їх єство і виразити їх.

Все устоялося - ні мусувань, ні піни:
Дзвінка прозора міць щоденного вина.
Крізь шум і злобу дня, крізь ненависть і кпини
Мечем архангела - промінна тишина.

Все протинає зір. Гірка і марна втіха -
Все бачити і чуть і в людях, і в речах,
Іти крізь галас дня, крізь хаос сліз і сміху,
І слухать самоту в безрадісних ночах.

18. 2. 1930.

ТЕХНОКРАТІЯ

Рахуємо, втручаємось і нищим,
Щоб дать стихії рукотворний шлях,
А дух людський стає, чим далі, нижчим
І, як була, так і пребуде грищем
Сліпих стихій незмінена земля.

Прокопуєм геометричні луки,
Прокреслюєм канву координат,
А Він з небес простре космічні руки
І над зухвальством сіє засів муки,
І смертю нам життя перетина.

Так марні, так нікчемні наші чари,
Щоб формула закляла темний міт.
Ось - світ живий, нестриманий і ярий:
В нім не спроєктувати Ніяґари
Й бетонами не змалпувать ґраніт.

18. 8. 1928 (На регуляції Лаби).

ІСТОТНЕ

Діла ростуть у невмолимі черги.
Громадиться цеглинами життя.
Як рух, як пруг, як вічний вир енергій,
Триває й визначається буття.

Співа блакить крізь ґотику риштовань,
Дзвенить цемент крізь дужу плоть будов.
І все ж таки: в началі було - Слово!
І все ж таки начальний дух - Любов!

І в серці, і в колекторах моторів
Пульсує і іскрить одне і те ж -
Від хаосу до космосу просторів,
Від атому до голубих безмеж.

15. 10. 1928.

ПО КОЖНІЙ СТРАТІ

Відроджуюсь по кожній страті
Свідомістю, що дні оці
Sub specie aeternitatis
Зіллють начала і кінці.

Розтерзані хірургом речі,
Одвертий механізм часу -
Все ясно і шкода перечить,
Чи марно проклинать красу.

Вже знаємо, що було й буде,
П'ємо прозорий яд знаття,
Що все тваринніш будуть люде,
Що все рослинніше - життя.

Та мудра сліпота стихії
Знайде свій шлях під гуркіт гроз,
І божий дух ентелехії
Просяє космосом хаос.

1928.

ФАВСТІВСЬКА НІЧ

Ґотична ніч. На небі, як у книзі.
Механіка виконує закон.
Холодний місяць - лисий метафізик -
Обчислює народження і скон.

Прислухайся: оцей нічний Елізій
Зітхає глибиною темних лон -
Симфонія, а не прозорий сон,
Замерзлий в нерухомій, синій кризі.

Ударами припливів і відпливів
Здіймає груди вічний океан
І в скелі б'є. І космос, як пеан,
Гримить в безкрай...
Ні, ще ніхто не вивів
Тієї формули. І марно в безмір сфер
Крильми кігтястими ширяє Люцифер.

1931.

А СИН ПИТАЄ...

А син питає: як дійти? Де шлях?
І просить рисувати все те саме:
Тополі, хату, соняшні поля,
Вітряк понад вишневими садами

І річку, що як стрічка, чи як спів
Пливе в хвилясту далеч...
Сину, сину,
Як з'ясувать, що шлях той - помста й гнів,
Що треба йти в незнане до загину.

А серце бідне ось крихке, як мак,
А нерви чулі й чуйні, як бандура...
І все ж лише варяг, лише козак,
Міцний п'ястук, тугая вия тура.

І все ж із серця виллять треба мед
І полум'ям наллять його залізним,
Бо тьма, як мур. І чорний вітер дме
На тім шляху до давньої дідизни.

20. 9. 1940.

ВЛАДА

Вона виростає, як буря, як шквал.
Спадає мечем і пожаром,
Вдаряє кордоном у груди навал,
Нестерпним осліплює чаром.

Вона - як обіймів напруга п'янка,
Як пристрасті хвиля жагуча...
Та крицею твердне державна рука,
Бо глянь: під вершиною - круча.

Лиш крок, лиш несхоплена хиба, як мить,
Секунда полегші й перерви -
І серце порожнявою загримить,
Нитками потріскають нерви.

То ж хвилю на хвилю, удар на удар,
Однаково - сонце чи хмари.
Бо влада це - серце. В ній доля і дар,
І щастя пекуче, і кара.

20. 6. 1941.

БЕРЕЗІЛЬ

Миколі Хвильовому

1

Знову март і Марія, і вечір, -
Десь далеко зітхала весна,
Від зітхання тремтіли плечі,
І дзвеніла від зір тишина.

Так з'явилась Ти ще раз і ще раз.
Простір дихав вітрами. Внизу ж
Місто чорно гуло, як печера, -
Улоговина тіл і душ.

І повірив навік, що воскреснеш.
Тляво падав посмертний сніг,
Та, здавалось, то - цвіт черешні,
То - заобрійні квітнуть пісні.

2

Марія. Март. За містом - мовчання.
Зорясте небо в вічність провалилось.
Широкий вітер простір розчиня -
І серце затремтіло і забилось.

Нінащо обережність, сором, гарт...
Війнув огонь. Сплелись гарячі руки.
Все злютувалось: ніч, Марія, март -
В один порив нестриманої муки.

3

Твоя весна вже виростає в літо:
Таємніше луна нечастий сміх,
Достигле тіло, золотом налите,
Тремтить, як плід, на пружних вітах ніг.

Не знати ще, то - пелюстки чи сніг,
Та вітер пестить тихше і ніжніше.
Дрижить вся стать. В ній кожна жилка дише
Предчуттям жадібних уст моїх.

15. 4. 1932.

З ЩОДЕННИКА

Імлиста мжичка. Прогуде трамвай,
Промчиться по асфальті мокре авто -
І знову чуть, як виє в голих вітах
Старого парку хижий листопад.

І ліхтарі хитаються й скрегочуть,
Мов вішальник на шибениці, й тиша
Все шамкотить Сибіллою беззубо,
І ніч пливе, мов згуба без кінця.

Але й вночі не спить це чорне місто:
Заулками, алеями, садами
Минуле в нім блукає, як повія,
І тьма кишить від блудних, грішних душ.

1936.

ПОСТ СКРІПТУМ

О, так. Я знаю. Аджеж прозрівав
Мій дар гіркий годину мести і гніву:
Це смеркле небо, цю кривавість слав,
Проорану гарматним плугом ниву,

Цей плач Атен і переможний крик
Нещадної, роз'яреної Спарти,
І грім ескадр, і бомб разючий сик,
І невмолимий рух руки на карті.

... Та як п'янкий, як заповідний сон,
Що не доснивсь, що обіцяє й кличе, -
Вечірнім сонцем сяйвний Партенон
Пливе в ґотичну ніч середньовіччя.

17. 11. 1939.

ДОБА

І безумна пустеля надхненним, як мати,
Смаглі груди розкрила свої.
О. Ольжич.

І пустиня прийшла. І шукає брат брата,
І гукає з нас кожен в туман, в самоту,
А епоха дзичить, як бризантна ґраната,
І прострелює млу, і влучає в мету.

Бомбоносних ескадр впокоряючий клекіт,
Невмолима жага пожадливих ескадр.
І ревуть з-поза гір батарії далекі,
І рокованим дійством бушує Театр.

Наша юність - палка, наша юність - грозова,
Гураґанна, гарматна, шрапнельна весна, -
Задудни нам походом і вибухни знову,
Динамітом нещадним пекучо-ясна!

Щоб крізь дим і вогонь, мимо скреготу смерти,
Мов по трупах років, перекрочить добу,
Щоб не зрадило серце, щоб віддих упертий
Ще останнім зусиллям вдихнув боротьбу

І прийняв Її жар, як належну заплату,
Як заслужений дар від воскреслих століть:
Нашу юність палку, нашу юність крилату
Нам ще раз пережити, обернену в мить.

10. 3. 1940.

ДОСВІД

Вже майже все забув. А потай,
На самоті, йдучи до сну,
Ще пам'ять, як дружина Лота,
Звертає зір в минувшину.

І все вишукує. І руки
У порожнечу простяга,
Та вже солодкої ошуки -
Охляла - не дає снага.

Це молодість, підвладна чарам,
Вбачала там вогонь і мсту,
Де справді діють: чин і кара,
Закон удару й зір в мету.

1940.

П'ЯТА СИМФОНІЯ
поема

Філадельфія , 1954

ПАМ'ЯТІ ВАСИЛЯ ТЮТЮННИКА, ВОЇНА І ГРОМАДЯНИНА

So pocht das Schicksal an die Pforte
Напис Л. ван-Бетховена на партитурі
П'ятої Симфонії

І. ТЕРНОПІЛЬ, 31 ТРАВНЯ 1919

... Так стукає судьба у браму серця,
І треба вміть почути віщий стук...

То мить була, коли скалками терцій
Дробило час.
Нервово бгав п'ястук
Пустий наказ - безсилу смугу друку.
Чекать? Розпорошитися? О, ні! -
Ось стукає судьба, і криця стуку
Скресає в іскрах вже нестримний гнів.

Чекать аж хвилі зійдуться над нами,
Чи закликать лякливих просвітян?
... Штабний вагон у тужаві нестями,
А обріями - смертоносний тан...

Вагон мовчав. Втопивши в мапу очі,
Чекав на вислід Сінклер. Щось лічив
Рухливий Капустянський. Мельник крочив.
Темнів Тютюнник.
Всіх тягар чавив:
Уява, відвічальність, обов'язок.
І лиш Наказний згублено блукав
Блудливим зором, де мольба й образа
Лучились з голим ляком пацюка.

І умлівіч спадали реквізити -
Опереткова надма, штучний пал,
Плащ Бонапарта, хитрістю підшитий,
Проблематична ранґа "ґенерал".
Тоді Тютюнник, зовсім потемнілий
З глухого стриму, стиснувши уста:
"Пробачте, наше місце там, де сили
Чекають керівництва. Хай і так,

Що розтіч, що розшарпано бриґади,
Що Запорожці в маршу і що зник
Так званий Ф р о н т. Дозвольте нагадати -
Ще є м а н е в р!“
І то був майже крик
Обурення й погорди. Мов прошито
Осецького тим криком. Та за мить
Він розмірком гнучкого пасожита
Для себе вихід вже здолав схопить.
І, стримавши злорадість, він облесно,
Замішуючи в сахарині яд,
Промовив: “Все складається чудесно.
Ви горите відвагою. І я,
Яко Наказний, взяв би гріх на плечі,
Коли б почав затримувати Вас.
Ви хочете? - Будь ласка - молодечі
Пориви ушляхетнювали й нас.
То ж прошу, їдьте з власного почину,
Всю повновласть даю Вам на т о й ч а с.
Хай Біг хоронить. Зараз, за хвилину -
Полковнику - зготуєте наказ!“

Так паперова душечка зраділа
Нагоді відштовхнути мить і чин,
І знов затріпотіло жирне тіло
Дрібним життям украдених годин.
Лиш усміхом лицарсько-поблажливим
Подякував Тютюнник за “наказ“,
Чи пак “ласкавий дозвіл“. В лютій зливі
Подій нестримних, у заглади час,
Коли дробився він скалками терцій
Й крізь шкло ваґону ріс червневий гук...

Так стукає судьба у двері серця,
І треба вміть схопити віщий звук.

Шкода часу і на найменші жести:
Перед двірцем вже двиготів мотор,
Щоб, як на крилах пристрасти, понести
В страсного дня розіскрений прозор.

II. АВТОМ

Для безпосереднього керування північними
групами (С. С., Волинською та Запорізькою),
з огляду на те, що з ними важко держати зв'язок,
з Тернополя в Крем'янець виїхав помічник
Наштадарма от. Тютюнник.
М. Капустянський: "Похід Українських
армій...", т. І. стор. 44.

Він сидів затоплений в собі.
Очі і дивились, і не бачили,
Як пливли далини голубі,
Як стовпи подільську віддаль значили,
Що переливалась у Волинь.

День імлистий був. Лиш сонце плямами
Обсипало сизу далечінь,
Криючи за голубими брамами
Променисті золоті мечі.

І на мить майнуло в хвилі сяєва,
Десь за смугою тонких борів,
Несказанне видиво Почаєва
На віками вибраній горі.

Тут що миля, то стопа історії -
Адже ж ген за обріями знать:
Берестечко волиняк заорює
І ніяк не може заорать.

Все, що десь Данило твердо витичив,
Витерла злочинная рука,
І незрячий край віками дідичів
Рвали очодоли Василька.

От і йде ночами невидющими,
Спотикаючися на горбах,
Тягнучи поліссями та пущами
Чорні злидні і червоний жах.

Ані опритому, ані вислову -
Все завмерло і лукаво жде:
Може, доля мудрість Осмомислову
На дулібів бідних наведе.

III. У ЗАПОРОЖЦІВ

Західнє сонце вдарило в лісок,
Мов золота ґраната. І на схилі,
Де заіскрився протоптаний пісок,
Штаб Запорожців заживав дозвілля:

Полковник Воскобійник друкував,
Скоцюрбившись на коробі набоїв,
А Сальський в телефон спокійно кляв
Від "лежнів, невігласів і героїв".

А що "герой" була в той час хіба
Чи не найгірша лайка, - виглядало
На певне подратування... Та ба,
Тому важких причин було не мало:
Румунами обдертий до кісток,
Це вже не був колишній гордий Корпус, -
Беззбройний, без чобіт і сорочок,

Обдертий запорожець тільки торбу
Приніс з собою. (Місяцем пізніш
Набої наші ж - прокляті цигани! -
Нам продавали за великий гріш).

Тютюнник перервав терпкі догани:
"Панове - прошу - стан у нас такий:
Поляки в Краснім, з розвідкою в Бродах,
На Дубно ріжуть нас большевики,
І перстень замикається.
Пригода
Ось розрослась в потвору, що як гад
Нас стискує й, бігме, злама хребта нам,
Якщо не кинемось. Вперед - назад -
Не важно. Найважніше бути паном
Своєї долі. І тому, як стій,
Все підтягнуть і на світанку - в наступ".
- "Дозвольте (- Сальський). Це слова - пусті.
Де ж база? Тил? Де кулемети? Вкрасти?
А де ж гарматний той дивізіон,
Що нам його обіцюють тижнями?
Ні, вибачте: закон війни - закон.
То треба знать. Інакше межи нами
Не буде мови спільної..."
- "Чому?" -
Камінно відповів Тютюнник зразу:
"Допоки військо - військом, то йому
Старчає мови ладу і наказу". -
"Так це наказ?.. А хто ж його..."
- "-Папір?
О, прошу, - ось, печатка, підпис, дата -
Час утікає - вужчає простір:
Закон війни, що теж не шкода знати.
Та балачки залишмо до пори.
Дивізіон надходить. Кулемети

У Ланівцях.
Великі наші мети, -
Та Вам одна лиш: сфорсувать Горинь".
І Воскобійник мапу розіслав,
І Сальському вже чоло у задумі,
І телефон бадьоро заспівав,
І ординарці почвалали. В шумі
Мотору падали вже на кінець
Останні вказівки: зв'язок з Стрільцями,
Що тимчасовий постій - Крем'янець,
Що напрям - Миколаїв.
... І вже плями
Низького заходу пливли тихцем,
Й на тлі, що сяв, мов золота запона,
Вершина Бони - черню й багрецем -
Різьбилась, як надщерблена корона.

IV. КРЕМ'ЯНЕЦЬ

Захід сіяв злотавий попіл
Над цим містом сторожевим -
То на згарищах дальних Європи
Не зникав ні вогонь, ні дим.

То конала Війна Велика
І ніяк не могла сконать -
Розкуйовджена, багрянолика,
Многозначно-таємна стать.

То конала Війна й перед сконом
Засівала свій засів знов,
Щоб землі животворче лоно
Обагряла родильна кров.

І в новій купались Каялі
Воскреслі із мертвих полки,

І підносилися охлялі
Нової війни - вояки.

V. КРЕМ'ЯНЕЦЬ

"Штаб С. С.? Говорить Тютюнник.
Попросіть начальника штабу".
Польові телефонні струни
Проспівали (... осібну звабу
Мали ті телефонні розмови...)
"Поважання, пане Полковнику.
Що то там Ваш Отаман робить?
Так. О шостій. Треба - тактовно.
А зараз зайдіть для подробиць".

І за кілька хвилин короткий
Стук у двері і точний крок.
То - Безручко: крицеві нотки й
Глухуватий спокійний басок. -
"Нас притисли і тиснуть знову.
Досить вузько, але невтомно.
Розуміється - настрій нервовий:
Крем'янець може стати мішком нам.
А позначилась тільки загроза,
Постягалися горизонти, -
Зростать почали обози
За рахунок фронту.

І - найвищий час..."
- " Отже зрана
Запорожці рвуть на Проскурів.
Ви - уступом - за лівим крилом,
І я певен, вже в першій турі,
Переведеній бездоганно,
Доконаємо наш пролом.

А пролом - це вже щось. Це вихід
З мишоловки. Деражня й Гречани
Зліквідують ворожий тил.
Удовиченко ударить стиха -
Залізниця і постачання -
І вже гра буде вільних сил.
Як з набоями?“
- “Решта є ще“.-
“Влийте вишкіл. Тил прикрутіть.
Пам’ятайте - стискаються клещі,
Губить кожна згублена мить“.-

“Я тут питання дозволю“.-
“Прошу“.-
“Наш лівий фланг
Є цілковито заголений“.
- “Як?
А волинці?“
- “На ранок
Будуть вже тут“.
- “Ви поважно?
Що ж це - розвал?.. Утома?..
Добре - тепер вже не страшно.
Добре, хоч Вас повідомили.

Не сподівавсь переляку...
Отже виходить - вабанк:
Так глибоко не підуть Поляки -
Ви з а г н е т е свій лівий фланґ.

Надпсували мені мій задум:
Я хотів в нашім стиснутім колі
Урухомити тільки півколо,
А виходить - взірець позаду
У Богдановім “гуляй-полі“...

Що ж - підемо р у х о м и м к о л о м.

Тільки хуткість - наша надія,
Не втопитись у власнім виварі.
Хай історики потім потіють
Про ці "Канни - навиворіт".

VI. КРЕМ'ЯНЕЦЬ

Директиву розіслано заздалегідь
Ще з Збаражу. Накази пішли додатково.
"Особистий зв'язок" - це одне з верховіть
У мистецтві війни - о, живучеє слово!
Неприємність з Волинською... Спад і заник
Волевої напруги і - "втрачене серце" -
(О, який же він влучний, військовий словник
Без аттицької соли й пікантного перцю).

Ґенерала "розважного" враз замінив
Більш відважний полковник.
І сталося чудо,
Бо замість ешелонів - біваки і спів,
І ч а с т и н и - замість подорожнього люду.

Повінь паніки, що затопила була
Вулички Крем'янецькі (багато-багато
Вони бачили), ось прогула й перейшла
І заникла.
І ніч урочиста, як свято,
Ніч червнева осяяла всесвіт без меж,
Землю й небо молитвою тиші з'єднала
Аж до ранку.
А ранком - ізнову навала
І війни клекотіння, і хмари пожеж.

VII. НОКТЮРН

Drży Ukraina bodiakiem
Pod kołującym zodjakiem
Panna Wagi podnosi...
Польська поетка

Під розсипом зор перлистих
Виситься Бона над містом,
Над тихою річкою вулиці,
Де домик до домика тулиться.

І людський труд згасило,
І бруд щоденний змило,
І місто - таємна влоговина,
Де - чуєш? - хтось грає Бетховена.

То пані Словацька, може,
Про мертвого сина ворожить
В сонати місячнім сяєві.
Можливо, і сам тут блукає він,
Шукаючи Батьківщини.

І лине музика... лине...
Зливаючись з тишею, горами
Й міжзоряними просторами.

1942-44

VIII. TERTIA VIGILIA

А десь вже готують батальний день
Під глухим накривалом ночі.

Самотній патруль іде,
У пітьмі напружує очі
І тягне предовгий дріт
Польового телефону,
І тягнеться в ніч безсонну
За ними росяний слід.

Ведуть той дріт до узлісся,
Де влаштується обсерватор,
Де лунатиме стислий наказ.
І у відповідь гратимуть гармати,
Раз-по-раз,
Симфонію, а не пісню.

Скреготатиме крицеве скерцо -
Вогонь! Вогонь!
І гук
Буде стуком судьби у серце.

І всі зрозуміють той стук.

9. 2. 1951.

ПРОЩА

Ню - Йорк , 1954

ІСХОД II

Ти затуманилась за далями, за димом.
Зайшлась імлою, понялась вогнем.
І ось відходиш невмолимо...

Десь рідний вітер гне
Твоїх топіль високі решти,
Мете шляхів безкрай...
Чи ж затаїш, чи збережеш Ти
На дні ярів, у галявах дібров
Твій тихий рай
І сонцем п'яну кров?

О, сонцем п'яна кров,
Важка, щедробагата й невидюча!

Порогами ще клекотів Дніпро,
А на дівичий степ не впала туча,
Ще мерехтів архипелаг осель
Крізь пломінь голубих просторів, -
Південний бог в Твоїм сафірнім морі
Знайшов нову купель.
І Геліос, що - ясність і число,
Ось став осліплим з яростї Дажбогом,
І шалом соняшним клекоче зло
В Тобі, небого.
Ти залишилася за обріями миль
І ось тепер Ти - привид і примара,
І марнота зусиль, і суму вічний біль,
І спомину непроминуча кара.

Так несемо в сліпих серцях
Твоє незбагнене обличчя,
І давній шлях
В незнане кличе,

І довга путь ось стелиться в безкрай -
Її не відвернуть, її не стерти,
Бо лиш вона веде в Твій чорний рай
З пустелі самоти і смерти.

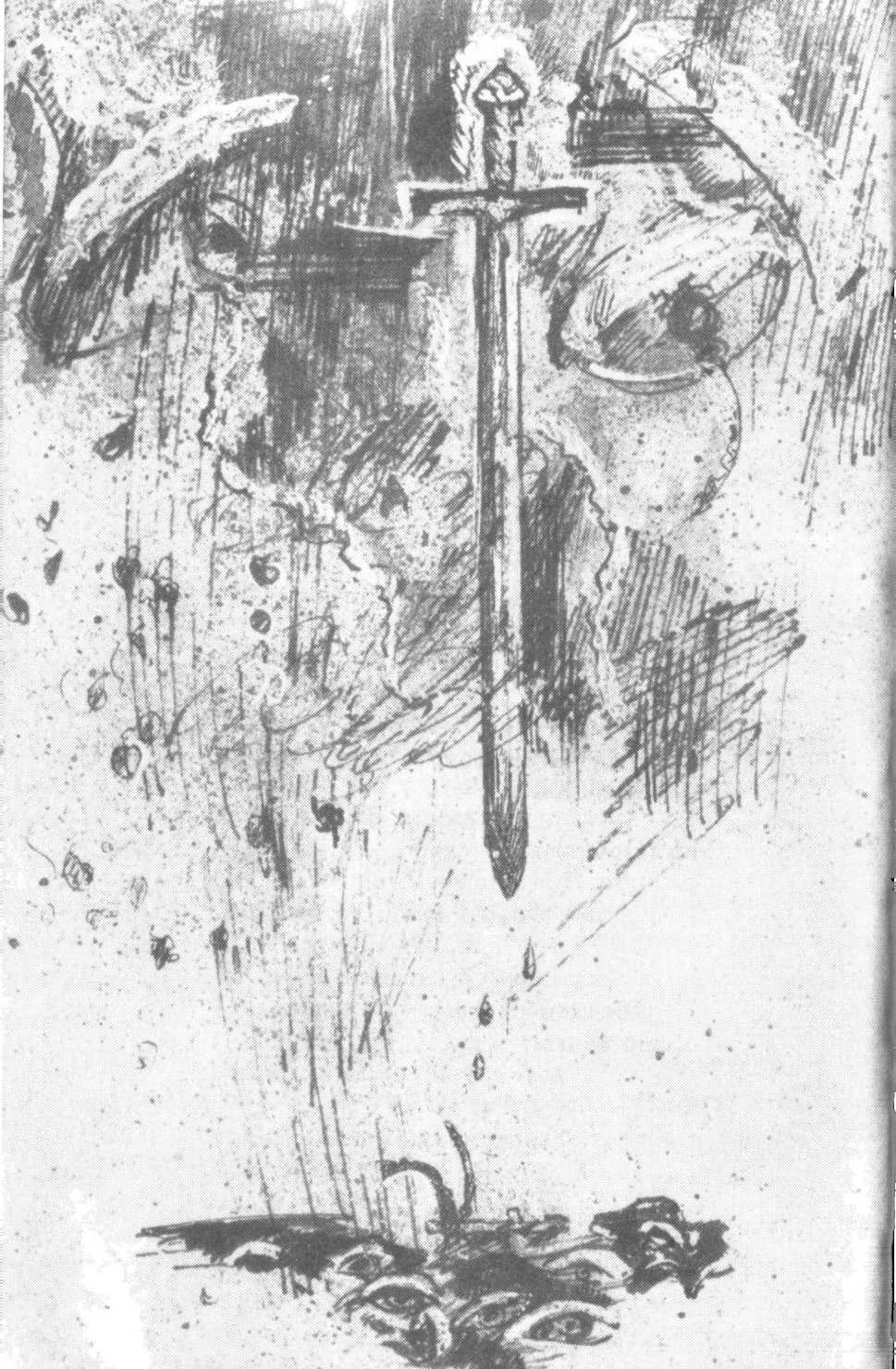
7. 8. 1944.

Навіть снитись мені не хочеш,
Мовчазна, непривітна така...

Тільки б глянули сині очі,
Доторкнулась смаглява рука, -
І весна ця холодна і сонна,
І над парком зелений дим
Задзвеніли б блакитним дзвоном,
Заструмили б теплом золотим.

І усе б повернулось: минуле,
Біла шоса, тонкий молодик,
Що в глухому залізному гулі
Потонули навік.

17. 4. 1944.

ЛИСТОПАД

Ось іще одна осінь, як сум навісна,
І голодні вітри гудуть.
А палала ж весна, а гриміла ж весна,
Як останній суд -
Страшна!

П'яним плугом орала широкий простір,
Але в борозни падала кров,
І лягали, широко розплющивши зір,
І крутився Дніпровий вир.

Причащалася тіла і крови в той час
Грішна чорним гріхом земля,
І залізну молитву хрестом меча
Сотворяв над полями
Час.

Палко й твердо казання казав кулемет,
Били дзвони з гарматних дзвіниць,
І, здавалось, що крицею вічних мет
Вже збагне нашу міць
Багнет.

Одгриміло. За чергами весен і зим -
Вже Тринадцятий Листопад.
Та крізь млу може блиснуть вогонь і дим,
Може впасти і град,
І грім.

Може сірий туман пропалити весна,
Розігнать хмаровиння облуд.
І спалахне весна, загримить весна.
Як останній суд -
Страшна!

1933.

Щербатий місяць, мов розбитий щит,
Над цвинтарем нічного міста.
Пізно.
Ніч нерухомо тишею блищить.
Морозна ніч, заклякла, мов залізна.
Лиш в голові важкий вогонь гуде,
Під тягарем - тремтять зомлілі лікті
І в полум'ї нездоланих ідей
Чорніє морок вироком: vae victis !

Безсонна ніч його не подола.
А прийде ранок в сутіні поблідлій-
І ще чорніш вогонь тих слів пала
При деннім, при нещаднім світлі.

6 грудня 1924 р.

ЗАКАРПАТТЯ

Хати мої, хати, низенькі, бідні й рідні
В тонкім мереживі зазеленілих віт!
Тут ще чорніш кількасотлітні злидні
Підкреслює карпатський краєвид.

Корчма й нотар. А хліба - ні кавалка,
І світить ребрами замурзана марґа.
Під мовчанку села балака тільки балка -
То Турія - по ріні - наріка.

Сини ростуть - неплодні самосії,
Доньки, як цвіт, - на наймички роздай,
Бо над ім'ям - гнила мара "Росії",
Щоб ти не був землі своїй ґазда.

Поромкове, 1927.

Шумить серпневий вітер, майже
Херсонський, майже степовий.
Мій вітре простору, заграй же
Про молодість і даль! Повій,

Повій на чорну Україну,
Де вод і зор давно чортма,
Де кожен рік, де кожну днину
Бездонна поглина тюрма.

Повій і голос, що не стих ще,
І той вогонь, що ще не згас.
... О, ще самотніше, ще тихше
Молімось про вогненний час!

Заліщики, 8. 1936.

УРИВОК

... І йшли віки, одним ярмом закуті,
Плекаючи каліку і раба.

Зрадливий, хитрий, темний і ледачий,
В гнилоснім тлінні мертвої душі
Він викохав собі павуче серце:

Мале, скоцюрблене, трусливо-люте,
Ненависне і заздре на величність,
Покірливе на низькість ханських стіп.

І так лишав беззахисную землю
Й, тікаючи, встромляв у ню свій спис.

І так міняв залізний лад держави
На хижий свист чужого батога.

І продавав на страту свого князя...
І тупо йшов отарою в ясир.

Підточена, поламана й затрута,
Рослиною, що вирвана з корінням
Ударами важких вітрів азійських,
Котилась Русь, як перекотиполе,
Чіпляючись останніх рубежів,
Де під орлами Риму виростали
Священним пругом ґотиків стрункіх
Навік опанцеровані народи.

Там битви і молитви трудну путь
Проходили не в лагоді Еллади,
Не під безсилу мудрість Візантії,
А у міцній суворості зусиль,
Напружених божественним законом:

То мідний гул незломних легіонів,
Що крицею єдиної руки
Кермовані - ішли в огонь побіди.

1930.

ДРУГЕ ПОСЛАНІЄ

В повітрі мла і смертний одур.
Охляле сонце, як сліпе.
Це спалену твою свободу
І напівмертвого тебе,
Народе мій, вітаю словом
Під небом, від пожеж багровим,
Під гуркоти чужих гармат,
Коли мордує брата брат,
Коли пророцтва найлютіші
Оце сповняються навбач,
Коли скупі перерви тиші
Невтішний роздирає плач.

Потрібен пломінь Єремії,
Та, ненароджений, він згас.
Крутіж лихої веремії
Поніс у вир смертельний нас,
І несемося, як билини,
Понад румовищем руїни,
Аж поки сіркою й вогнем
Нас згубний подих не здмухне.
Внизу ж - твоє безформне тіло
Звивається під градом кар:
В чужій руці - безкрила сила,
В своїй - безсилля і тягар.

Роздріблене дощенту крушить
Закон життя. І де ж - вогню
На вожденят вошині душі,
На лицедіїв метушню,
На їдь продажної безради,
На яди дідичної зради,
На віковий коловорот
Хохлацьких охів і глупот?

Актор чужі малпує міни,
Крутій відсотки тне з леґенд.
Нещадний дурень рота слинить,
І всіх їх продає - аґент.

Ця зоологія убога
Все застує. А збоку десь
Гірким сміється сміхом Гоголь -
"З самих себе бо смієтесь" -
І корчить постать вовкулачу,
І тане сміх у пеклі плачу,
І він зникає. І дарма
Сурмить Шевченкова сурма.
Бо і трибун ґрамофоновий,
І рідномовний ґрафоман
Лиш про "недолю" й "чорні брови"
Вискиглюватимуть пеан.

В тім ярмарку все творче гине,
Задушується все живе,
Все вічне робиться хвилинне
Й стає живучим неживе.
І мертві душі бенькетують,
Защеплюючи, як отрую,
Ледачу кров, духовий гній
Всім паростям гієрархій.
Герой доби встає в цій аврі
Космічних бур, космічних гроз,
Як спраглий містечкових лаврів
Здрібнілий мікромалорос.

Народе мій, оцей непотріб
Ти за які гріхи придбав?
Чи недівоча пристрасть Мотрі?
Мазепи спізнена доба?

Чи за перебіг надто сковзький
Двірської служби Розумовських?
Чи вбогість життєвих спонук
Поганих внуків і онук?
І з того гойного врожаю
Вже півстоліття п'ємо жах:
Доба нам обжинки справляє
На наших душах і тілах.

Та ти - не виграшка природи,
Не примха лиш земних стихій -
Ти не загинеш, мій народе,
Пісняр, мудрець і гречкосій.
Бо вірю: судні дні недаром
Твій чорний рай зняли пожаром,
І пломінь слупами росте,
Сполучуючи з небом степ.
І небо сходить на країну
Крізь зойк заліз, крізь звіря рик,
Крізь дим руїни - - -
- Україну
Новий узріє чоловік.

30. 6. 1944.

25 ТРАВНЯ 1926 РОКУ

Ще мить тому - весна і цвіт,
Чужинний май в співучім сонці.
... І вже щось чорне криє світ,
І де ж ви, друзі, оборонці?

Наївний рух крилатих рук -
Ні, свисту куль не заперечить!
І тіло падає на брук,
І ось тріпочуть груди й плечі,
І очі гасить смертна мла...

Сім хижих куль. Сім стрілів зла.
Зміряли в дух - влучили в тіло.
Знялись над мертвим тілом крила
І дійсність легко попливла,
Як марний, як минулий вияв, -

Бо за повіками тремтів
Співучий степ, пшеничний спів,
Полтава, прапори і Київ.

1936.

ДОБА

Родина - тільки вбогий човен
На невмолимих бурунах.

Над обрієм глухий Бетховен
Жадобу, захват, скрегіт, жах -
Сполучує в єдиний помах.
І буря звуків двиготить,
Вогонь скресаючи на зломах
Нещадних хвиль...
Твій біль, як мить,
Твоє життя - поглянь - як атом.
Вичерпуй воду. Затикай
Пробоїни. Будь мужем, татом.
Керуй. Молись. Не нарікай.

Шлях Одисея перейдено,
І десь скінчиться міт сторіч:
День одноким Поліфемом
Всіх звабить у печеру-ніч.

І ти, що полум'я був повен,
Затихнуть змушений тепер:
Сама доба - глухий Бетховен,
Сама доба - сліпий Гомер.

15. 1. 1943.

КАМІНЬ

Оксані Лятуринській.

Поглянь на камінь: він мовчить
Мовчанням мудрости і віри.
Гримить війна, дзвенять мечі.
Шаліє кров. Вирують вири.

Та він холодний і нагий -
На перехрестю.
Мчаться авта.
Минає звільна крок ноги
Минає все.
Лиш він, як правда

Найбезумовніша, - застиг
З незримим виразом погорди.

І той його камінний сміх
Не бачать перехожі орди.

1941.

БІЛЯ ПАМ'ЯТНИКА МІЦКЄВИЧУ.

Ти вдивляєшся хмуро й бронзово
Понад поверхи, люди і лиця,
Під тобою розмірно й грозово
Крутить рокіт щоденний столиця.

Там кигичуть вислянські меви,
Хвиля берег піщаний лиже...
- Чорне місто твоє, Міцкєвич,
Євразійським мені Парижем.

Жовтень грає глухі прелюди,
Дириґує Шопен листопадом,
І такі тут спізнілі люди,
І така леґендарна влада.

Бельведер під виспянськими млами
Петербурзьким зітхає туманом.
В чорних вікнах - то пломінь чи плями?
Сірий привид - мана чи омана?

І коли заскрегочуть віти,
Схід дихне своїм зимним нордом, -
В Уяздовських гуляє вітер,
Стеле шлях по асфальту - ордам.

Вистеляє іржавим листом,
Мов татарськими килимами.
... Стережи, стережи це місто,
Вартівничий із бронзи, Адаме!

1932.

МІСЯЧНА СОНАТА

День продзвенів жагучим злотом сонця,
День пролунав п'янким блакитним вітром
І ось - задиханий, зарожевілий -
Схилився за обрій.
І запахли трави,
І дерева, задивлені в затоні,
Почали таємничо наслухати.

Розплющилися квіти вечорові,
І забренів десь струнний плюскіт лун.

І

Ми гралися у фанти, і перегони,
В кота і мишу, в ритміку Далькроза,
А потім і не зчулись, як нараз
В нас заспівала молодість підлітком
І радість несподівано зросла,
Мов крила за плечима.
І забулось,
Що той рухливий і веселий пан,
Недавно ще поважний і похмурий,
Є знаний вчений, а та гарна панi
У сяйві сміху - в дійсности актриса
З зів'ялими устами і трагічним,
До ґриму призвичаєним лицем.
Ви ж - ніжна і ясна - на тлі топіль,
Над люстром вод - здавались просто чудом:
Мов Ґалятея раптом ожила!
Бо ще годину тому - були просто
Девоткою з провінції в немодній
Суворій сукні, мовчазна й чорства.

II

І от у синій глибині небес
Затріпотіли зорі
й виплив місяць.
... Чому звемо ми "місяцем" Її,
Богиню таємниці й непокою,
Селену чарівну, Астарту тьмяну,
Буття нерозділимого праматір,
Правічну й нерозгадану Іштар?

Ось випливла русалкою вона,
Лукаво розкриваючи обличчя,
Залляте срібним сміхом тишини...

Гукнули до вечері.
Але чари
Не одійшли в реальности кімнати
І не злякались - лампи, тарілок,
Ні сецесійних на стіні ландшафтів,
Ні зимної телятини й чарок.

Ми вже були, не знаючи про це,
Затруті нею: яд кружляв по жилах.
З розмови, що в'язала тільки нас,
Так просто, так природньо з'ясувалось,
Що вечір цей є перший і останній,
Що завтра пароплав ваш вируша
До дальнього Стокгольму...

III

Й поки гості
До дійсности поволі повертались,
Блакитний промінь з-за нічних віконниць
Нас раптом владно викликав у ніч,
Що вже пливла, шуміла, поглинала

Хаосом всесвіт, що росла, як буря,
Вагітна шалом, пристрастю, життям,
Переситом могутньої природи,
Що рвала всі запори, що ламала
Всі стіни, всі будівлі, всі тіла.

То знявсь був вітер. Кинувсь, загудів,
Схопив, зігнув, як дівчину, тополю...
І от між хмар розірваних, що мчались,
Немов табун сполоханий в степу, -
Вона - Іштар, скажена від жаги,
Примкнувши з болем золоті повіки,
Крізь рев природи - мовчазна від мук
Баладу згуби дико танцювала!

На мить одну притулені і мить
Устами уст шукавши - розімкнулись,
І руки розірвалися...
Навік?
Щаслива путь вам, дівчино з-за моря!
На нас чекають наші кораблі.
Вітайте сиве море, норд варязький,
Суворі фйорди, гавані й міста,
Скелясту землю вікінґів і далеч!

Прозорий ранок перетне мечем,
Сліпучі стріли влучать серце ночі,
Зазолотіють щогли, реї, хвилі,
І крізь туман просяє світ прекрасний,
І корабель, і море, і мета.

Щаслива путь. Ні, не прощайте: знаю,
Що там, де світлість радісна панує,
Там, на високім березі затоки -
Мене зустрінуть очі, повні сині,

І серце, як мелодія припливу,
І руки, як морські вітри, крилаті,
І горді, нецілувані уста.

4. - 5. 9. 1953.

ДВІ ЕЛЕҐІЇ

1

Так - лиш поет...
Та серце захотіло
Вас тільки вперше і без вороття:
Нагої таїтянки смаглим тілом
Все чарувало заздрісне життя.

І от - буя тропічний шал волосся,
Ґранати лиць і перс тугі плоди -
Все, що пекло уяву, що верзлося
В жагучих снах палкої самоти.

О, хай життя, як завдання Ферната,
Та древній бог, що ним живе земля,
Вам смагле тіло п'яним ароматом
Прадикої дівочости налляв.

1922.

2

Не дала мені доля сталевого зору,
Ані м'язнів бронзових, ні жилавих рук,
Щоб вести корабель в далечінь неозору,
Там, де неба і моря блакитний лук.

Щоб під мірний гексаметр співучої хвилі
Стрінуть землі незнані рожевих птиць
І жерців, що завмерли в блаженнім безсиллі,
І покірних рабів чорношкірих цариць.

Роковане коло! - червоних рифів,
Золотого піску, діямантових гір,

В непорушнім спокої замріяних ґрифів.
Що зміряють і важать нещадний простір.

Сушо й море, скарбів ваших не затаїти:
За архипелагом моїх марінь,
Як міраж океану, мріє Таїті -
Пливучого острову золото й синь.

Не віриш? Не хочеш? Чи ж вічно кара?
Прости... Хоч хвилину надією будь,
Що ще жде мене чорний прапор корсара,
Двощогловий бриґ і блакитна путь!

1923.

ОСТАННІЙ ЛИСТ

... Ім'я біблійне - А н н а -
Вогнем пустелі спалює уста.
1923.

Вибачте, Ганно Редер,
Серце Вас не забуде.
Келих гіркого меду
Офірували нам люде.
Людське, земне, долинне
Ось перестріло нас -
Чи ж своєчасно долине
Наша невчасна весна?

Трояндо Ієрихону,
Ніжна саронська сарно,
Зустрів я земну мадонну
І - гірко мені, і гарно.
І от для анахорета
Трудна, жорстока путь...
Ганно Редер, о, Ганно Редер,
Як же звикнути? Як забуть?

10. 8. 1925.

СТАНІСЛАВ ВИСПЯНСЬКИЙ

1

Nad jakaś rzeką, w jakimś kraju...

Над Вавелем - вітри і дим,
А він горить і не згоряє.
Стає чужим родинний дім
Над річкою, в якомусь краю...

Даремно скаржиться в віки
Сурма Маряцького костьолу, -
Він кличе порухом руки
Не цю, оганьблену і голу,

А Ту, високу й осяйну...
І дивний привид серце крає
Крізь трудний день, крізь змору сну
В незнаному якомусь краю.

2

Niech nad mogiła nikt nie płacze
Prócz jednej mojej żony, -
Na nic mi wasze łzy sobacze...

Над мертвим містом недосяжні зорі,
В вузьких провулках сизо від примар.
І Краків - як заклятий лепрозорій,
І тіло - Лазар, - і душа - пожар.

А встане день - осінній дощ заплаче
Над хвилями земної суєти.
Десь там і сміх, і брех, і лзи собаче,
А тут в кімнаті двоє: він і Ти.

3

Nad jakąś rzeką, w jakimś mieście,
Gdzie ślubowałem ślub niewieście...

Труна кімнати. Крізь вікно - могила
Костюшкова. За нею - далечінь.
В фотелі дотліває утле тіло,
Переісточуючись в тінь.

Не скінчено поеми. І рисунку
Не дорисовано. Не здужає рука.
Ще б треба сили, щоб побідно й лунко
Пломінний слід прокреслити в віках.

А тут кістяк, неситим жаром зжертий,
І край якийсь, що мріє крізь вікно...
Та щоб жила Вона, ти мусиш вмерти,
Зітліти і воскреснуть, як зерно.

1931.

МИКОЛІ ЗЕРОВУ

Під дикий галас доброго і злого
Тих днів шорстких, коли втеряв наш дух
Співучий мелос, ще відвічний лоґос
Гартований болями ранив слух.

Скінчилося. Гармати знов на плуг,
Куплети кулеметів - на еклоґи,
І просторінь крізь мертвий мур облоги
Свій неозорий розгортає круг.

Декретний друк вже припадає пилом.
Крамниці на вагу давно скупили
Обгорточний верлібр поліщуків.

І став сонет здобутком революцій,
І голос ось зростається у муці
Із мелосом в єдиний вічний спів.

1926.

"СХІДНЯЧКА"

Ворушаться уста, немов за склом. І звуки
Не досягають. Чом в цю порожнечу зла,
За пасмуги границь, за рубежі розлуки -
Ти серце звуглене даремно принесла?

І ніби все такі ж палкі вишневі очі,
І стан, оспіваний Шевченком, і хода.
І, все ж, щось зрушене, немов би хтось наврочив,
І, все ж, щось зранене...
І так тремтять уста,
Що ось, здається, мить - і вибухне сльозами
Цей трепет мовчання, ця мука повноти...
Але ти - камінь знов. І знов - ікона. Саме
Тому, що ти - одна, тому, що ти є ти.

Дівча з Донбасу.
Квітень, 1944. Варшава.

НЬЮ-ЙОРКСЬКІ СТЕНОГРАМИ

М. Мухиновi

І от життя веде криву
На злих координатах авеню і стрітів.

1

В безсоняшних щілинах Мангаттану,
В каньйоні божевільного Бродвею
Ніколи - синява і сонце
- шум дерев
- і подих простору.
Ти, дню, важкий,
Ти йдеш так мляво,
Все спотикаючись на перешкодах -
- заснуть - заснуть.
А старість усміхається єхидно.
І наляга велика втома дня.

О, ноче, що надходиш невблаганно!
... А там,
Далеко - далеко,
Через океани, моря і гори,
За руїнами вбогої Європи -
- В лісах зеленої Шумави -
- Сольвейґ!
Її далекий спів,
Що ледве вгадується.
Ледь бренить.

2

Я знаю, що надходить час - скориться
І примириться. Тяжко це й незвично.
Ще не проржавіла в мені іскриста криця,
Ще не змішалося в мені дочасне й вічне.
Ще в серці зморенім горить мета.

3

... Коли спадає смерк,
Запалюють вогні, -
В старих провулках Бруклину брудного
З-за рогу
Раптом:
- Постать у крилатці,
Крават, як ворон, вп'явсь в охрипле горло.
Налляті алькоголем тьмаві очі.
Скуйовджене волосся - - -
То - безумний
Едґар
Вихаркує мені зітлілим перегаром
Одне - єдине слово:
Nevermore.

І тане в електричнім смерку,
І зникає.

1952-1953.

ОСТАННЯ ВЕСНА

Нью - Йорк , 1959

День таємничим шепотом шепоче,
Немов гіпнотизуючи: засни.
І не збагнуть, чого від мене хоче
Ця провесна останньої весни.

Заснуть, щоб перейти безболісно і глухо
В останній супокій? Чи в сні набрать снаги
На лютий змаг з неублаганним рухом
Історії?
- Беззбройний і нагий -

Ось ти стоїш. І по похилій площі
Все, все зсувається нестримно в темний низ...
І тільки океан зітхає і полоще
Скрай берега. І віє легкий бриз.

Над Атлантиком, серпень 1956.

В ОСІННІМ САДУ

1

Ти виростала, квітла й наливалась,
І втілилась - в медв'яний виноград
Та яблука. Мов положниця, сад
Зітхає втомлено. І гасне літній галас.

І лагодою сяє стиглий лад,
І спогад золотіє, як кохалась
У бурях квітня, в ворожбі Купала...
Ось - дні плодів. А завтра - Листопад.

2

Безверхе боєвисько, де мечі
Потяли даль. Все стоптане і голе.
Широкоперсий вітер лиш дзичить,
І мчить козацьке перекотиполе.

Зачепить? Вкорениться? Проросте?
Мовчить, мовчить важке безоке небо.
Чи проковтне страшним безкраєм - степ,
Чи дикий чвал той перейме - Мазепа?

1933.

N. N.

Ми далекі, чужі і окремі,
І про ріжне обидва горим:
Ви - в нарцис, я ж закоханий в кремінь,
Вам - Еллада, мені - тільки Рим.

Десь простори, моря, океани,
Десь солона безмежність вітрів, -
Тільки я, тільки я, окаянний,
Затримавсь на єдинім вістрі.

Вам весь світ - лазуреві безкраї,
А мені - вулканічний вертеп,
Де чутно, як тремтить і палає
Пеклом муки покараний степ.

1931.

НАД БАЛТИКОМ

Й. С. Махарові

Нині над Балтиком знов висока блакить іонійська.
День - одноокий циклоп - пражить пісок золотий.
Рівним еґейським півколом закреслює циркель Евкліда
Обрій морський.
І встає ряд мармурових колон.

Зникли століття, затруті ядом з Юдеї, що нищив
Радість і ясність, що гнив мертвою кров'ю в людстві -
Геліос хрестить вогнем вдруге. І ладом Еллади
Світ просвітляється...
... Ось в колонаді з'явивсь Юліян.

1931 (по одержанні книги "Jed z Judey").

ЗАДАВНЕНА РОЗМОВА

Ользі Т. - В.

Вийди, князівно! Повік
Буду покірливий гридень.
(Зір - пелюстками повік,
Сріблом - співуче "добридень").
Вийди на мури: блакить!
Хвилями, хвилями далеч!
- Ах, ви - занадто палкий,
Бути удвох - не пристало.
Знову "Минея" пісна,
Спокій в похмурих хоромах,
А понад містом - весна!
Вітра крилатий помах!

Київ втопився в садах,
Медяно яблуні дишуть,
Дзвонить Дніпрова вода
В ранішню росяну тишу.
- Ні, не кажіть так мені.
Ох, яке сонце вогненне!
Я вам не вірю, ні,
Пане Євгене.

Прага, 1924.

ARS POETICA

Юліянові Тувімові

I

Все починається від рими, -
Спочатку - сміх, пізніше - гра.
А потім - пропалать без стриму,
Щоб знать тепер: прийшла пора!

Щодня, щороку забивали
Живе життя ножами рим.
Палили тлум ліричним шалом
І протинали сало жалом,
А нині - тільки чад і дим.

О, доле люта і проклята!
Це існування смерті гірш.
Прийшла кривавая розплата
За кожен день, за кожен вірш.

II

... Березіль. Хмари мчаться отарою турів.
Яре сонце і мокрий норд-вест...
Але раптом - тортури літератури
І слово - щоденний хрест.
Цілував, а в тобі скандувало: ц і л у - н о к.
Квітли вишні, ти ж міряв: в е с н а - я с н а.
Навіть біль, навіть нерви дзвеніли, як струни,
І силлаби складалися навіть у снах.

Спочатку було солодко, потім - гірше,
Як порок, як наркоз це: назвать і убить.
... Так навчились ми все обертати у вірші -
Краєвиди і муки, епоху і мить...

III

Завше скупчений, завше похмурий,
Бо хвилева усмішка - ґрим,
Morituri літератури,
Ґладіатор нещадних рим.

Завше - чернь, і арена, і сором,
Завше - падаю і встаю,
І ґвалтують образливим зором
Окривавлену душу мою.

Так горю без угаву, без стриму,
Бо в крові моїй струми важкі
Каторжан жорстокого Риму
І Варягів, і Козаків.

IV

А ти старозавітнім жаром
Надхнув сьогодняшні слова,
Щоб кожен день був - гнів і кара,
Щоб вірш пожежею палав.

Все ловиш натяк, мить, секунду,
Щоб розіп'ять і пригвоздить,
Бо кров кричить прокляттям бунту
І пам'ята ще ті хрести.

Бо в лінії тонкого рота
І на біблійному чолі
Блищить проказою скорбота -
Тавро твоїх тисячоліть.

1930.

ШОРСТКА ПСАЛЬМА

(З Й. С. Махара)

Так загадково склалась наша вдача.

Два тони, що себе взаємно нищуть,
Звучать насамовитим дисонансом
Крізь всі віки, крізь все життя народу:
Французька палкість та російська мла.

Немов у наших душах Схід і Захід
У вічному союзі поклялися
І полишили - кожен з них - частину
Своїх вподобань та своєї вдачі...

Ми легкодухо вмієм спалахнути
На ріжні, часом вдавані, красоти,
На ріжні, хоч бува, й порожні речі,
На ріжні, щойно зроджені ось цілі
(в віднайденню ж їх - справжні ми Колумби).
І бажанням перебудов великих
Охоплюємо в мріях півпланети - - -

- Та раптом налетить російська мла,
І западаєм ми в тупу байдужість
Й не маєм більш нічого вже, окрім
Гірких жалів, пісних облич та суму...
А в млу ту знову присне промінь світла,
І знов бенґальським сяйвом грає й блиска
Наш цілий обрій...
Так ото хитає
Нас наша вдача межи світла й тьми.

Хитаємось на хвилях уподобань
Зі Сходу в Захід, з Заходу у Схід,

До х и б - обох, ніколи ж до їх - с и л и.
І це останнє є - те найстрашніше.

(З книги "Tristium Vindobona" р. 1893).

ҐОЛҐОТА

(З Й. С. Махара)

Пані Ц. Ґ. Масариковій

Була година третя, як вкопали
Хрест між хрестів.
Червоні від натуги -
На втоптану й криваву землю сіли
Спочити воїни. Ділили ризи.
А на хитон, що ввесь був суто-тканий,
Кидали жереб.
З натовпу густого
Підходили, щоб очі наситити
І, голови задерши, реготали:
Ги-ги, чому ж з хреста не зійдеш, царю?
Хвалився - збудую і зруйную в три дні,
Рятуйся ж сам!
Стояли тут набоці
Священики й ченці довгобороді,
Притакуючи: А таки ж бо й справді,
Ти ж інших рятував - рятуй себе!
А віддаля дивилися ті жени,
Що йшли за Ним, служили й провожали
Від Галілеї до Єрусалиму, -
Марія, Соломія й Магдалина.

Наг, на хресті висів серед злочинців,
І на збасаманованому тілі
Вже гусла кров, лиш по ногах стрічками
Стікала й важко капала на землю.
Запалі очі в далечінь дивились
Над біле місто, над горби й байраки,
Над верхи гір, що ген лежать за ними
Прозорі ті озера галілейські.

Схилив чоло.
І раптом шум від крил
Почув поблизу. Та не був то ангел,
Що від Отця ніс чашу - дух зміцнити,
Ні, дух нечистий, крила кажанові
Розп'явши, надлітав тепер до Нього, -
А змучений змагатись вже не міг.
І рік Діавол: Страднику нещасний,
Тут при хресті ось бачимося вдруге
Й назавжди вже, бо вирок вже запав,
Борні - кінець.
А пам'ятаєш, як -
Тому три роки - я Тебе заніс
З пустелі на високу гору, звідки
Вказав Тобі державу цього світу
Й прирік її Тобі, якби схилився Ти
Й вклонився мені? Але відмовив Ти.
Йшов звістувать небесную державу
Убогим, хворим. Хтів для щирих серць
Скарби відкрить безцінні, несмертельні,
Хтів душам простим до святої слави
Вказати путь. А з поколінь людських
Хотів Адамове прокляття стерти.

І йшов на смерть із лагідним відданням,
Немов ягнятко, уст не відімкнувши,
І кров Свою пролляв, немов росу,
Щоб звогчити Свою невчасну осінь...
Ісусе Галілейський, - бачиш юрби,
Що хвилями околюють Твій хрест!
Ще кілька день тому, коли Ти в славі
Вступав до міста, пальми під копита
Твого осляти кидали, ясали
І славили Тебе Давида сином,
Бо думали, що та Держава Божа

Вже настає і що доба надходить
Земного раю. Ти й тоді відріксь.
І юрби, роздратовані і мстиві -
"Розпни Його!" ревли Пілату в уші.
А ось тепер, покивуючи, ходять
Та ще й регочуть: цар висить жидівський!
Хай повисить. Хотів буть Божим Сином,
Та, видно, десь забув про Нього Тато.
І, дійсно, що забув.
Ось - бач - те небо,
Де, вірив Ти, що Він сидить у славі, -
Ясне, безхмарне, злегка усміхненне
Тим усміхом блакитним, нечутливим -
По Тобі так, як і до Тебе.
Птаство
В повітрі й звірина, що переходить
По суходолу, - все одним законом
Жило й живе, і то є м і й закон:
Сильніший завжди слабшого пожре.
Так само - люде. Цілий світ широкий -
Моя держава. Я бо є Життя.
Собою володію сам. І в душах
Паную вічно. НІ Отець, ні Ти
Не виженуть. Небесная Держава
То - тільки сон. Хай люде сон той снять.

Бач, під хрестом он лагідно балака
З ченцем стареньким римський старшина:
Так буде завжди. То - два спадкоємці
І слів Твоїх, і снів. Той змінить мундур,
А другий змінить богове ім'я, -
Я ж світом керуватиму надалі!

Чому ж тоді не взяв усі держави
І слави світа з щедрих рук моїх?

Життя б своє не обірвав так гірко
В останніх муках, міг би жити повно
Для щастя Свого й щастя міліонів.
А так - що їм приніс? Упадок, смерть.
Сам впав ось перший.
За ім'я ж Твоє,
За сни Твої - сотнями будуть люде
І на хрестах, і на аренах гинуть.
Коли ж Твою побіду проголосять, -
Твоїм ім'ям, лише Твоїм ім'ям
Надалі мордуватимуть. Поглянь -
По всій землі, за смугами кордонів
Твоїм ім'ям палитимуть офіри,
Твоїм ім'ям охрестять хижі війни,
Твоїм ім'ям палитимуть оселі,
Твоїм ім'ям народи будуть нищить,
Твоїм ім'ям ще й будуть проклинати,
Твоїм ім'ям робитимуть рабів
Душею й тілом.
Бачиш вояка
Й жерця, - то ж перший буде мордувати
Твоїм ім'ям, а цей благословлять
Ім'ям Твоїм. Нещасних міліони
Окуплять сон Твій лютою ціною
Свого життя.
А з випарів кривавих
Той сон Твій про Державу вічну в небі,
Про славу неземну - вставати буде
Примарою, що, як заплата мертвим,
Буде повік - спокусою живим.
Чому ж тоді не взяв усі держави
І славу всю? Моїм бо є життя,
Я Богом є, я над усім паную -
В серцях і душах всіх - на вік віків!
... І Сатана підвівся. Розіп'яв

Великі чорні кажанові крила,
Що вихорем широко розпростерлись
На цілий обрій. Над горбом Ґолґоти,
Над містом, над долинами й верхами,
Над цілим краєм до далеких гір,
Над тихою блакиттю галілейських
Озер та над країнами й морями -
Похмура чорна хмара залягла.

Настала тьма велика всій землі
Що затряслась.
І зір одкривсь востаннє
Ісусові, і велім гласом скрикнув
Він: Ілі, Ілі, лама сабахтані! -
І видихнув Свій дух...

(з книги "Golgatha")

АНТИСТРОФИ

Анні Ахматовій - Ганні Горенко

1

Все отнято: и сила, и любовь.
В немилый город брошенное тело
Не радо солнцу...

1916

Занадто було тих блюзнірчих слів,
Занадто - безвідповідальних речень,
І от прийшла розплата на землі,
І - зігнуті - не випростувать плечі.

І сльози - не фільмовий ґліцерін,
І біль - не театральний, а залізний -
За лицедійство, за той сміх безслізний,
За все багатство зраджених годин.

2

А мы живем торжественно и трудно...
... Но ни за что не променяем пышный
Гранитный город славы и беды

1918

Страшне твоє життя, як житіє.
Душа пройшла усі пекельні кола,
І тіло звуглювалося твоє
Не раз. А лютий сміх лунав довкола.

За зимний пал удаваних блюзнірств,
За гру гріхом, за маски, фрази й жести -
Зазнала ти вже неземний безмір
Страждань і мук. І мусиш далі нести

Тягар років, і спогадів, і снів.
... Так мстивий привид мститься безупину
На тих, що спопелили чар весни,
Що зрадили дідизну, рід, родину.

18. 8. 1953

3

... взбесівшаяся баринька.
Ж д а н о в - 1945

І ось дощі осінніх сліз,
І самота, і згасла ватра.
- Де ж петербурзький парадіз,
Невтішна невська Клеопатро?

І слава, як ядучий дим?
І уст неситих хижі леза?
Спустошено нерідний дім.
Антоній зник. І згинув Цезар.

І навіть сина... Ні, мовчи, -
Про це не можна і не треба.
(Мідяний вершник уночі
Стоптав і - вже штурмує небо).

А з-попід бруку стогін чуть -
То кличуть мсту кістки козачі...
Не все прожерла невська муть,
Бо ось незряче серце - плаче.

19. 8. 1953.

ПАМ'ЯТІ ПОЕТА І ВОЇНА

(Скорочено)

И умру я не на постели
При нотариусе и враче,
А в какой-нибудь страшной щели...
Ніколай Ґумільов

І напишуть: слава не помре їм
У прийдешнім брязкоті мечів.
Ти варягом був - Гіпербореям,
Ми - оттут у Скитів-орачів.

Друже, з бронзи різьблене обличчя,
Яре серце й вогняний язик
Ми принесли із середньовіччя
В зубожілий пранцюватий вік.

Бідний брате! Дні твої намарне
Пропалали в фінських болотах, -
Ліпше б ти, як трувер, впав на Марні
З іменем Мадонни на устах.

Чом не породила інша мати,
Інший світ і не така доба, -
Ти б не взнав пекучих віч Ахматової
Й кулі юди від руки раба.

.....
.....

Навіть смерть - на дні мерзот щоденних
Під глухий автомобільний шум,
Десь в задушно-темних сутеренах -
Від тхора і хама лютий глум...

Але знаю: світлий лицар Юрій
В час той, гнівно стиснувши меча,
Виїхав з небесних піль лазури
Душу брата дольнього стрічать.

І, проклявши обреченне царство,
Взяв тебе з собою на коня,
О, поете вічного лицарства,
Воїне за вічну владу Дня!

... І колись, як крицеві фаланги
Понесуть серця, вогненні вщерть,
Помсти й гніву пурпуровий ангел
І твою згадає смерть.

1929.

ЗУСТРІЧ

Кінець весни. Високе жито
Б'є пахощами, як тоді,
І серце спогадом прошито,
І сонце - ярий лиходій -
Цілує пристрасно-жагуче.
І даль, і гай, і темні кручі
Відбились в лагідній воді.

Час зупиняється і гасне:
Війна, вигнання, чужина -
Все, як маячиво невчасне,
Зникає ось.
І ось весна.
І скільки ж то солодких мук в ній!
... І муза у рожевій сукні
Йде на побачення, ясна.

Йде, наближається, сміється,
Тоненьку руку подає.
І серце враз гостріше б'ється,
Юнацтво соняшне своє
Згадавши палко (мов учора),
А - запашна і винозора -
Вже ось.
І серце спрагло п'є
Цілунок, що кінця не має,
Що першим громом клекотить,
Що медом липовим зітхає,
Що ось тече співучим маєм

І вічність обертає в мить.

Mainleuse, 8. 6. 1948.

СИНОВІ

Вже майже звик: мене немає вдома,
А віддаль - та ж. І йде за роком рік.
І все гіркіше, все смертельніш втома:
Доба пройшла, і мій кінчиться вік.

Пройшла доба, й народжується друга.
Її зеніт не я побачу - ти.
Круг вужчає. Лише тоненька смуга
Лишилась від безмежжя висоти.

І сонце заходу спадає невблаганно
За смугу ту, в холодний океан...
Не я, а ти співатимеш "осанна",
Новому дню нових людей пеан.

31. 12. 1955.

ДУМИ

І зламалось. І вже ні зростити, ні склеїть.
Дні проходять, як риби на темному дні.
Прямокутник блакиті в проваллі Бродвею.
Хвилі каменю й криці. Безсонні вогні.

Мертвий ідол машини явив підлюдину -
Суміш Робота й малпи, механіки й зла.
Як навчитися маєш - забути Єдину?
Розрубати тугу пуповину вузла?

Шкутильгатимуть роки - слизьгава дорога.
Гуркотітиме вибухом проклятий вік.
Будеш бачити, як - без Природи і Бога -
Повертатиме в прах Чоловік.

21. 8. 1954.

В ЛІТАКУ

І синь, і вись, і металевий спів
Пропелера, й барвиста шахівниця
Земної мапи.
Знов любов і гнів
Мобілізуй, поки летить ця птиця.

Поки мотори серць - її й твого -
Працюють згідно, вірні і окремі, -
Охоплюй простір тиші і тривог
І замикай в єдиній стратеґемі

Кудлатий мох лісів, меандри рік,
Зелені плями між пшеничних лисин,
Картки осель між трасами доріг - - -
Стелися, мапо військова, стелися!

27. 8. 1958.

Так довго був двуликий і двоякий...
Ось - путній вітер в сонці золотім,
І ловлять ніздрі рідний дим Ітаки,
І бачуть очі свій родинний дім.

Каліпсо обіцяла вічну юність,
А Навсікая - та несла, як дар,
Безсмертну радість, серця многострунніс
Під снігом цноти - молодости жар.

Все проминув ти. Все здмухнув, як попіл
Щоб ось віддать під тінню рідних віт
Себе - єдиній, вірній Пенелопі -
Як пізній плід невичерпаних літ.

16. 9. 1958.

СЕРПЕНЬ

Нью - Йорк , 1964

Ave Caesar, сліпучий серпне,
Августійший владарю літ!
Солодощ пізніх овочів терпне,
Сяйво твоє все більш нестерпне
Для майже осліпленої землі.

Ave Caesar, ще день твій сяє
В колонаді гаїв, на форумі нив,
Рим твій бездонна блакить просякає,
Він в ній розчиняється, і заникає,
І видивом легким вливається в спів.

Ave Caesar, застиг на троні,
Ти - вже статуя, мармур, міт,
І тільки сонце грає в короні,
І тільки блакиттю посріблено скроні,
Спалені вітром літ.

9. 10. 59.

СОНЕТИ ПРО ОРЛИКА

Dux extra Patriam de Patria
nullo modo tractare potest.
Пилип Орлик.

I

В вікні сльота і листопад.
Вертаються з костелу люде.
Цей дім отчизною не буде,
Будинки не замінять хат.

Те саме. Двісті літ назад
Оттак же чужиною нудив
Змарнілий Орлик крізь облуди
Своїх надій, трудів і втрат.

І, може, тут сидів так само,
Чекаючи вістей із Яс,
І крізь вікно він бачив браму
І вулицю в цей самий час.

Дружина в Кракові з доньками,
Син у Парижі. Дні - віками.

II

Від силістрійського баші
Листи лукаві, зовсім східні.
Згадав: посол турецький в Відні
Щось натякав - Москва, бакшиш...

Що ж? Згинув Войнаровський бідний,
А тут, гляди, що, може, ніж
Устромлять нишком і тобі ж
Московське злото й людські злидні.

Ласкаві всі, але про око.
Маленькі люде, а оця
Доба, здається, зависока
На вбогі й висохлі серця.

Dux extra Patriam - що може
Гостріш і гірш скарати, Боже!

III

Нарешті має пашпорти -
Як завше, випадок в пригоді.
Осіннє сонце на заході,
Візок благенький торохтить.

О, плоских піль піски й хрести, -
Прабатьківщино! Годі, годі:
Вся серця кров - оттам, на Сході,
Де недовершенная - Ти.

Отвором - даль. Степи та вітер.
Гармат полтавських сизий дим.
Під небом, від пожеж рудим,
Лиш жито, копитами збите,
Дніпро та п'яний очерет...

Здушити біль. Вперед. Вперед!

10. 1930.

НОКТЮРН

Недовго вечоріло небо, і густіли
Недовго тіні. Наближався ліс.
Лиш виплив місяць, і незнані сили
Все обняли і просякли наскрізь.

І одступили дерева і гори,
І проступила віддаль чарівна.
Все утопилось в дивно-сяйвнім морі,
Де ніч запанувала. Це вона

Ворожкою зачарувала суще,
Закляла день і міру, і число.
І от - крізь дійсність - вдерлось невсипуще
Солодке й необорне зло.

1935.

ЛЮДИНА Й МОРЕ

(З Ш. Бодлера)

Людино вільна, завжди будеш ти,
Як дзеркало своє, любити море,
Вбачать свій дух в схвильованім просторі -
Хіба ж в тобі безодні зла не ті?

Вподобав ти свій образ в нетрах хвиль,
Шукаєш в нім знайомого обличчя,
А клекіт вод тебе втопити кличе
В них твого серця гіркоту і біль.

Обидва - таємничі і грізні,
Людино, хто зглибив твої глибини,
Хто, море, осягнув живі перлини
Твоїх скарбів, захованих на дні?

І йдуть віки, і будуть далі йти,
А ви б'єтесь без жалю, без упину,
У смерть закохані обидва до загину,
О, вічні змагуни, о, вороги-брати!

1913-1963.

ПОШТОВА КАРТКА

Вчора там, а сьогодня деінде,
Цей неспокій - щоденний хліб.
... І вже віє від Унтер ден Лінден
Ніжний подих розквітлих лип.

Пропливають незнані трамваї,
Гомонить незнайома юрба.
Чом же в серці немудрім співає
Недоречна херсонська журба?

Глянь навколо: юнацькі обличчя
З металевою синню в очах,
З гострим знаком суворого клича,
Що сполучує радість і жах,

Що єднає молодших і старших
Нестерпучим пломінням мети.
... Тільки в ритмі державного маршу
Так крилато, так пружно іти.

5. 6. 1934.

ДНІ

Ти гинеш, гинеш разом з Нею,
Самотний гасне спів.

Ширяла юність орлім клектом
Над широчінню днів,
Аж ось вузький каньйон Бродвею,
Де сліпнеш над чужим проєктом
І гасиш жар і гнів.

Гнітить каміння поверхове
І тисне, як тягар.
... І, все ж, ти знаєш: ти не бранець,
Ти носиш віщий дар.
В тобі однім гримить Бетховен,
З тобою бачиться вибранець
Нещадних муз - Едґар.

1951.

ПРАГА

Тут мешкав Фавст. Хрестилися мечі.
Доба точила кров веселих воєн.
Він викликав Мефіста уночі
Серед реторт - алхемік, а не воїн.

Руїн революційний ураган
Хитав шпилями всіх земних верховин.
І от - звучить органом ураган:
Наполеона заступив Бетховен -

Щоб в нервах дириґентської руки
Тримать музику епохально-гулку,
Життійні споживаючи роки
В прозорій тиші празького провулку.

Кінчався вік, бездушний, як порок,
Недужо меркло фосфоричне сяйво,
Та вже зростав прийдешньому пророк,
Щоб ствердити, що все це - мертве й зайве,

Щоб скерувати зір у синь ясну
Священним ростом простої стеблини
Й під снігом смерти бачити весну
В вічно-зеленій пружности ялини, -

Строфами Рільке тут шумлять сади...
І ще козацьку, київську латину,
Жупан і журавель Сковороди -
Пригадує похмурий Каролінум.

І на горі, де димно-сизий Град,
Мов перехід ґравюри в акварелю,
Живе не Цезар і не Герострат,
А будівничий буднів - Марк Аврелій.

19. 6. 1927.

M.Z.

Дикі кучері, очі циганські,
Тіло спалене сонцем навік,
Тільки руки маленькі і панські
Та плиткий салоновий язик.

Підківок би Вам срібних, намиста,
Що бряжчало б в нестримнім танку
Під безкрайну рапсодію Ліста,
Степовим суховієм палку.

Та щоб ніч українська бреніла
Діямантовим трепетом зір,
Та тягла Вас незбагнена сила
В темну згубу, в безодню, в ясир...

... Але дзвонять під нами трамваї.
П'ятий поверх, бісквіти і чай.
З-під розмови, що ледве триває,
Прозирає нудьга і відчай.

І в очах Ваших - далеч імлиста,
Бездорожжя, безкрайність, степ.
Тільки замість рапсодії Ліста
Славно й гидко гугнявить one - step.

12.4.1933

Я згадую той день і час благословенний

П. Куліш.

Не пам'ятатиму нічого,
Лиш сяйво, що спахнуло враз,
Лиш мить, що впала, як тривога,
Лиш мить, що вічністю здалась.

І враз все зайве позникало -
Обслуга, авто, літники,
І гори гримнули хоралом,
І був короткий стиск руки,
І серце чимось захлинулось
І вмерло, й полетіло в синь.

І тіло страти не почуло,
Згорівши в полум'ї краси.

23. 8. 1959.

НІЧ НАД ПОТОКОМ

Владно ніч бере у бран.
Смерк заник.
Яничарський ятаган -
Молодик.

Не вгамую, не стисну
Гострий біль.
Протинає тишину
Плюскіт хвиль.

І нагадує про ритм
І про час -
Звуковий дереворит
Глядача.

13. 3. 1962.

ПОРТРЕТ

Так, ти - не май. Твереза осінь
І герб твій - рівні терези,
Але твоя скептична просинь
Є глибша за наївну синь.

Дарма, що досвід і пізнання
Незрілий стримують порив,
Та лиш в тобі любов остання
Достиглі простяга дари.

Ти не приваблюєш, не кличеш,
Але осяює життя
Джоконди усміх таємничий
Крізь гіркість мудрости й знаття.

Не дівчина, що вся - чекання
Й кантястих ліній гострий лет, -
Довершеність і спокій Пані,
Корона літа й сяйво мет.

21. 8. 1954.

Вже кров'ю кленів перші рани
Позначив вересень в лісах.
Крізь туск, крізь ранішні тумани
День хилиться від сонця п'яний
І на осонні - загаса.

Міцна, лунка блакить з фаянсу,
Та павутиння смертний сон
Снує блаженний безрух трансу.
Й про "першу ніч залізну" Ґамсун
Диктує сонцю в унісон.

1963.

Не треба мудрости - вона згашає синь
І тьмарить обрії, і барви поглинає.
Вона як кислина, з'їдає цвіт краси
І пахощі краде. І - от - краса зникає.

Не треба. Сонце серпня ще живить.
І осінь, як весна. І літепло стареє
Вогнем здіймається і окриляє плечі,
Щоб знятись в лет -
- хоч би на час, на мить.

13. 11. 1963.
(Дев'ятий день смерти)

І невиспані антропоїди
Мчать підземками в концентрак.
28. 8. 1961.

Неможливого раю жадали
І горіли невірним вогнем,
А холодного пекла Валгала
Ось розкрилась над скінченим днем.

Немезіда? Судьба? Нагорода?
Рівноваги нещадний закон?
... Ніч заходить. Нездійснену вроду
Кам'яний заморожує сон.

18. 4. 1960.

ПІД ЄРУСАЛИМОМ

(З Й. С. Махара)

Стреміли три хрести за містом,
на них - скривавлені три тіла.

Червоні вечорові хмари
пливли над палацами, храмом,
домами, мурами й садами,
і вітер, несучи ті хмари,
гойдав олив сріблясті хвилі
ген на горбах, що за Кедроном.

Від шибениць до брами міста
юрба цікавих поверталась,
бо вже не рухались тіла.

Три вояки на варту стали.

Чотар-римлянин, Рим згадавши,
зітхнув за женщинами, цирком,
а, лазні й форум уявивши,
твердою лайкою обкинув
нечисте місто, що вже спало,
і нарід цих жидів нечистих.

До Галлії думками линув,
сумуючи, вартівник другий.
Згадав ліси, багаті звірем,
потоки зимні і прозорі,
жінки русяві й повнотілі,
вино у келихах та співи.
Згадав і зором, повним люті,
обвів ненависну країну.

А третій, Африканин смаглий,
на спис зіпершися бездумно,
блукав байдужими очима
по трьох тілах в загуслій крови,
по місті в сутіні багряній,
і по хребтах горбів імлистих,
і по гаях олив хвилястих - - -

він не пригадував, не мислив,
лиш довго й нудно позіхав.

(З книги "Jed z Judey")

СКАРГА

І сонце мене не гріє,
І вітер не студить мій гнів:
Бульба знов розстрілює Андрія,
Ґонта знову ріже - синів!

Знаю, знаю: так, певне, треба,
Може, це - та єдина путь
У майбутнього сиву муть
Під камінням важкого неба...

Але серце падає в прірву,
Але розум пожаром гуде,
І як в чорну, зяючу вирву -
Рік за роком безслідно йде.

1930.

ПАМ'ЯТІ Т. ОСЬМАЧКИ

Не хочу - ні! - цих похорон. Прости.
Хай тільки ворон тричі десь прокряче,
Що вже похований ти, неповторний ти,
Осьмаче-символе, як Вій від мук незрячий!

Ні, не ув'язнить глина чужини
Твою труну, твій попіл вогнепальний,
Бо правнуки, що будуть знов сини,
Перенесуть у тишу спочивальні.

Посадять дуб. І, щоб з землею злить,
Чебрець розстелять килимом духмяним.
Внизу Дніпро котитиме блакить,
А в Києві шумітимуть каштани.

9. 9. 1962.

ГОДИНА ПОЕЗІЇ

Перґаментом папір розгортує листи,
І майже без зусиль ляга під стрічку стрічка.

І тишина шумить рікою самоти,
І ніч горить, немов велика чорна свічка,
І чорнокнижником гортаю сторінки...

О, люта пам'яте, безсонна Аріядно,
Ти сучиш нить свою, складаючи нещадно
Кровоточиві літери в рядки.

1933.

М. Зерову

Ти не любив приблизних рим,
Суворий майстре, - тільки стислі.

Крізь грім доби, крізь хаос гри
Мінливих хвиль, ти бачив Рим
І вседержавну владу мислі.

І, може, добре, що твій день
Накрила ніч незупинима -
Підтята дисонансом рима.

... А ранок? Ранок, він гряде
Неспішним кроком піліґрима.

9. 10. 1959.

POST SCRIPTUM

I

... Льотник бомби кидає в Шангай
І джентлмени формулують марно,
І скрегоче радіо.
Нехай!
Вже не довго так тривать безкарно:
Вже брехню добріхують до дна,
Вже до дна вичерпують людину...

2. 1932.

Пригадую такий же день прозріння,
Коли нараз вставала гола суть.

Лютневий день. Посмертний сніг. Квиління
Нудного вітру. В вікнах - каламуть.
Набридлий белкіт радія. Брехливе
Тривання часу: ніби - все як слід
(Рецепт - розпізнавати праве й ліве,
Наркоз - зручніше плавати у злі
Й знечулювать вже й так півмертву душу).

Та на тім тлі - ось вибухає враз
Ота палючо-гостра правда: мушу!
І пригадка, що смерть - лише наказ.
Тоді як гимн, як подих епопеї,
Як грім вже неймовірної весни,
Усім нутром, істотою всією -
Зустрінеш благовіщення війни.

І Олександр - укотре? - розрубає
Гадючий сплет завузлених брехонь,
Й по лаштунках сфальшованого раю
Він гармашам скомандує: Вогонь!

20. 2. 1964.

ПОЗА ЗБІРКАМИ

ІЗ ЦИКЛУ "ПОЛЕ БОЮ"

Ми граєм в покера з судьбою,
Ми все обдурюємо вік, -

Ми шулерствуємо з тобою,
Здушивши серця ярий крик.

Ми виворожуємо юність
Кабалою фальшивих карт.

Бо сяйво весен многострунних
Сліпило. Й блід наказ про гарт.

28. 8. 1961.

МІСТЕЧКО

Тут могла б жити мадам Боварі
(А, може, ще й досі живе -
Боюся навіть, щоб десь Її не зустрів,
Як щось несмертельне, вічно-живе).

Травень вогкий. Досить зимно. Але
Воздух повен акацій і немов без повітря.
Тут життя не здається самотнє й мале,
Що його хтось роздушить, а, може, й розітре.

Досить взять автобуса, потім метро помчить,
За годину дістанешся до Сен-Лязару,
І вже майже Париж. Той мистцями збудований міт,
Де приходень зазнає й покору, й покару.

Сарсель, 27. 5. 1967.

Серпень, Вересень, вже непорушно стоять
І чекають на спізнений Жовтень.
Десь надійде з-за обрію черга твоя
І той день, що його не знайшов ти.

Він освітлить роки. І прийдешнього путь
Встане просто і ясно-тверезо,
І оціниш, чого не вдалося збагнуть:
Як у тезу вповзла антитеза.

27. 7. 1964.

Знов зустріну тебе, колонадо алеї,
Сірі скелі і річку, і форуми лук -
Ту єдину нагоду відради моєї,
Ту святу нагороду за півроку мук,

Той єдиний мій Рим - подарунок природи,
Ту єдину державу води і лісів,
Що вмирає у жовтні і в березні сходить,
І панує все літо в подібній красі.

... Вітер дме горовий, і хвилюються трави,
Сонце ллється, як мед, і тріщать цвіркуни.
- Ні механіки юрб, ні щоденної страви:
Гіркоти півбуття і війни без війни.

Гантер, 16. 6. 1964.

КІНЕЦЬ ЛІТА

Лілові плями чебрецю.
Трава пожовкла від посухи.
Так само осінь стрінеш цю,
Як попередню.

Завірюхи
Завіють нетривкі сліди
Нічних - при місяці - проходок.
Лиш плюскіт скудної води
Підкреслить смертний сон природи.

І знов чекатимеш весни
І сподіватимешся грому,
Що втнеться в скелю тишини
Розколиною перелому.

... Все, все очікує грози,
Доба задихано конає.
Тремтять всесвітні терези,
І мла клубиться над Синаєм.

27. 7. 1964.

ПОЛОНИНКА II

Ти все гадав про поле бою
І знов відвідав манівці,
Де щастя легкою стопою
Пройшло по тихім чебреці.

Пройшло. Зітхнуло. Відлетіло
(Чекало авто нанизу).
В ту мить це овдовіле тіло
Згубило радість і красу.

І от блукає без притулку,
Шукає втрачені сліди,
Й над річкою спадає гулко
Поріг осінньої води.

Лишилась тільки полонинка
Безмовним пам'ятником діб,
Що їх земна остання жінка
Прощала, стримуючи схлип.

6-7-8. 8. 1965.

ПОЛЕ БОЮ

I

А поле бою все чека
І мріє крізь туман і віддаль.
Господь не жалує віка,
Щоб ось, блукавши, як сновида,
Шукать шляху, і важить час,
І пить гіркі й безсонні ночі,
Й даремно підбирать ключа
До літер тих сузір пророчих.

II

А поле бою нам все те ж
І заповітом, і докором -
Ось розгортається без меж
У зустріч непоборним горам.

Воно гукає по ночах,
Воно здригається і стогне.
Примари юрмляться. І жах
Десь опівночі лунко охне -

Всім простором, всім тиском тиш,
Всім мовчанням сліпої ночі...
О, поле бою, закричи ж,
Розплющ давно засклеплі очі!

Гантер, 6. 8. 1965.

CAMPUS MARTIUS

Державо, ти була, як вогненна злива.
Державо, прощай!

Ю. Липа

Державо, ти була, як мстивий привид,
Або й примара неживих століть.
Твої роки тривали майже мить,
Що в ній злучились задуми і зриви.

Державо, ти була, як подих піль,
В яких весна, і сонце, і буяння
Злились в єдино-неділимий біль
Народження і умирання.

Ти вабила й відштовхувала. Ти
Сплела сестру й гетеру у соблазні,
Любов топила у жадобі мести,
І королів тобі вдавали блазні.

І треба було так напружить зір,
Щоб Мати взріть між нами і тобою
У нестерпучім сяєві краси...

Державо, ти була, як поле бою.

6. 5. - 1. 7. 1965.

АНГЕЛ СМЕРТИ І

Буває мить - хтось вимовить ім'я
(А тиша ще шумить безмежним морем).
Ніхто не гляне і не заговорить.
Лише діткне плеча.

І раптом я
Відчую - хто, відчую і побачу:
То Ангел смерти.
Простий, мовчазний,
Поважно зосереджений. Неначе
Виконує щоденний труд тяжкий.

Тоді він очі стомлено зведе,
І я зобачу запит в них і вирок,
І смуток, що в незнане поведе
Нечутною ходою потаймиру.

І аж тоді здригнуся і збагну,
І не тому, що буде суд і кара.
Схиляючись в останню тишину,
Пролебедію: зачекай, не зараз!

28. 6. 1965.

АНГЕЛ СМЕРТИ II

І коридором - літака кадлуб,
І водоспадом - рівний шум моторів.
І забуваєш, що ти - серце хворе,
Дивак, самотник, вічний однолюб -

Усе життя. І серцем воював ти,
І серцем думав, і лише воно
Було джерелом сил...
На долі дно
Землі: оселі, вулиці та авта.

А над тобою нежива блакить,
Воздушних рік недовідомі плеса.
І раптом мисль: чи не надходить мить?
Схилився ангел.
- Ні, то стюардеса.

І знов життя гримить грозовий гимн,
І усміх (майже ляльки!) зустрічаю
Теж усміхом заучено-німим,
І звично кажу: "Ні, не кави, - чаю".

В літаку, 20. 8. 1965.

КАНАДСЬКИЙ СОНЕТ

Позаду мла й нудна щоденна тканъ,
Буденний діл, де часом - майже вмерти...
Та ось літак перетинає грань
Приземлення.
І як рисунок стертий

Враз яскравіє, так, куди не глянь,
Та ж рівнина і той же вітер впертий.
Саскачевань звучить як Саксагань,
Херсонський степ - як преріі Альберти.

І люди - не пустеля і намет.
Вкорінених в тверду пшеничну ниву
Не захитать. Хай вітер долі дме,
Й доба іще одну зготує зливу, -
Ці видержать у двійнику вітчизни
І першим внуком, і нащадком пізнім.

Едмонтон, 13. 3. 1965.

Епос зачинається так:
Починають говорити
І ліс, і ріка,
А вітер
Розкриває гарячі уста.

Тоді люди,
Мимо умовностей і облуди,
І непролазної брехні,
Вбогі, нудні
І кульгаві, -
Появляють
І гнів,
І вогонь, і заграви.

Тоді мовкнуть
Патефони продажної преси,
Обнажається лідерів радіобрех,
Криклива косметика літератур
(Сміття паперових бур!),
І всі раптом побачать
Очима, повними гніву,
Що то все тільки розхлюпана пазуха кіновенери
Та порожня ґума презервативу -

Лірика кльоачного каналу
Електричної ери.

28. 10. 1963.

ЛІТО

Т. Б.

I

Нудні реклами, день і ніч.
Кльоака міста.
- Досить! Їдьмо!
Там стріне карим жаром віч
Така весела й юна відьма.
І поведе в свій грішний рай
Зеленим лабіринтом пущі,
Де зела криються цілющі
І ніч блукає, як мара.

5. 8. 1964.

II

На полонині тільки сонце
І двоє - нас.
І очі наші, як віконця
В країну, де спинився час.

Де синім медом ллється літо,
Бренить бджолиний спів,
І вічність - без границь відкрита -
В пекучих пестощах вітрів,
І джміль, густої спеки повен,
Загруз у чебрецях.
... А нас у човені любові
Вколисує блакитна повінь
В міжзоряних морях.

11. 8. 1964.

III

І полонинка та ж сама,
Й та ж сама річка - все, як було,
Лише когось - тепер нема.
І день пливе порожнім гулом,
Такий байдужий і чужий.

І ти спинився на межі.
Гей, десь коня, коня піймати -
Щоб доганяти і догнати!

Гантер, 16. 8. 1964.

ВІЙНА

А що ж таке війна?
Смерть і безсмертя разом.
1920.

I

Купив цей час фальшивою ціною:
Ісходом, втечею, роками болю й зла.
А треба було впасти серед бою
На тій землі, де молодість цвіла.
А треба було вдряпатись кігтями
Закляклих рук в той кревнорідний ґрунт,
Зерном лишитись - хай би в вовчій ямі, -
Щоб виросли з землі і гнів, і бунт.

28. 3. 1966.

II

Пам'яті Олександри Миронович.

Ще перемога тліла по шляхах,
Що ними ворог утікав безладно.
Де гуркотів вогонь, чаївся жах,
Там ніч засяла синя і баладна.

І в сріблі місяця село, як лаштунки
Театру спогадів. Не вірилось, що з хати
Ось з'являться і очі, й стан струнký,
І буде пес по- справжньому брехати.

Ні. Тиша пустки. Коней розсідлать.
Поставить варту. Кухню підтягнути.
Все розраховане. Боїв не оминути,
Бо й ніч ось причаїлася, як тать.

30. 3. 1966.

III

Не було звички замикати хати.
За нею сад і квітнув, і шумів,
За ним город, зелений шовк левади,
А там - Синюхи безустанний спів.

І все купалось в небі, що, як море,
Єднало землю з всесвітом.
... І вмить
Все зникло. І не був то сон, ні змора.
Була лиш помста неживих століть.

Ніхто не чув, як далечінь гукала,
Як сонце тьмарилось - ніхто не зрозумів.
Ревла худоба: тільки звірі знали,
Тільки вони відчули Божий гнів.

Гадали - все минає, все зникає,
Все - поступ.
Ні. Не стукнувши, підкравсь
В твою оселю бородатий Каїн.
Він вбив живих, а мертвих - розікрав.

30. 9. 1967.
(Року 1914 була повна затьма сонця).

ПОБАЧЕННЯ

I

Вже жовтень ржавів. Дотлівала осінь,
І серце десь блукало, як сліпе,
І серце згадувало у знемозі
Ту провесну й далекий Вінніпег,

Ту далину, що відійшла так лунко,
Той ранок, що розрізав скудний час,
І ту сочисту вишню поцілунку,
Що так без жалю розлучила нас.

І ось так близько ті ж вишневі очі,
І зайві окуляри, й стиск долонь,
І серце більш нічого вже не хоче,
Лише, Кармен волинська, той вогонь.

30. 11. 1967.

II

Читаю зустріч цю, як книгу,
Що розгортаєш знов і знов,
Бо знаю: за серпанком снігу
Південні очі, як вікно

У Батьківщину. Рук смаглявих
Жагучий стиск. Круте плече.
... А за плечима - ті заграви,
Той грім гармат, те сяйво слави,
Що все, як молодість, пече.

Так втілилася Батьківщина
В уста, в шаблі крислатих брів,
В пахке волосся з-під хустини,
В ходу, що леготить, як спів.

30. 11. 1967.

Що значить хліб, вода і дрова,
Ми зрозуміли й ніби знаєм,
Та все частіше забуваєм
Те вічне, те єдине - Слово.

12. 1945-46.

В початку світової ночі

О, намарне, намарне літа
Квітли щиро, як очі дівочі,
Квітли повно, як ярі вуста.

Налетів незнайомий вітер,
Обтрусив і розвіяв красу.
Тільки камінь серця розбитий
В наростаючу тьму понесу
Окривавленим скарбом скорботи
Та безрадісним свідком отрут.

Без луни, без пісень, без Ґолґоти.
Хтось там десь там захоче - й умру

В початку світової ночі.

ЕСЕ ТА ПРАЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ

РАННІЙ ШЕВЧЕНКО

Широко він обняв Україну з її могилами кривавими, з її страшною славою, і співану народну річ обернув на живопис того, що було і що єсть на Вкраїні. Його устами увесь наш народ заспівав про свою долю...

... і з того часу всі в нас поділились на живих і мертвих, та й довго ще ділитимуться.

П. Куліш.

1

Коли для Гоголя Петербурґ уже з шкільної лави був вимріяним "поприщем" для його майбутньої діяльности "на благо отечества", то для Шевченка столиця ненависної імперії мала бути тільки одним з етапів його підневільного кріпацького життя: дідич Шевченків переїхав до Петербурґу, а не до Варшави чи Вільни - от і все. Гоголь, приїхавши до Петербурґу 1829 р., у листах до матері прохає прислати йому описи українських звичаїв, обичаїв та одягів, українські комедії, написані його батьком, старовинні монети, рукописи з давньої гетьманщини тощо. У чужому, похмурному місті творить він у носталгічній гарячці (передусім для себе самого) панoптикальну імітацію України - "упоительную и раскошную Малороссию" ("Вечера на хуторе" 1831 р.). Кидаючись між Петербурґом і Москвою, він намагається ще писати "историю нашей единственной, бедной Украины" (лист до Максимовича 9. XI. 1833); мріє про університетську катедру в Києві, навіть вибухає на мить словами недвозначної національної свідомости, пишучи до Максимовича:

"Бросьте в самом деле кацапию да поезжайте в гетманщину... Дурни мы, право, как разсудить хорошенько! Для чего и кому мы жертвуем всем?" Але це вже останні судорги. У червні 1836 р. виїжджає він за кордон шукати "батьківщини душі", що в ньому самому вже вмерла.

І ось той самий Петербург, що отруїв національно-недокровну душу Гоголя, став тим, власне, місцем, де з молодиком-Шевченком відбулося чудо "овідієвих метаморфоз" ("Художник"), де кріпак став вільним, маляр перетворився в поета, а поет виріс на національного пророка.

Таке різне було значення Петербургу в житті представників двох верств єдиного народу, що відмирав своєю шляхтою і відроджувався "зеленими паростями", з яких геть пізніше мав зродитися отой "козак безверхий". Так відбувся внутрішній процес в історичнім існуванні народі, процес, що усимволізувався в літературі постатями Гоголя й Шевченка.

2

Національно-ядерна, органічна частка селянського моноліту, - Шевченко занадто був відпорний на петербурзьку отруту. Місто, що пізніше у "Сні" розгорнулося в зловісний образ - "у долині, мов у ямі, на багнищі город мріє, над ним хмарою чорніє туман тяжкий", - для Шевченка-молодика звужене було, фігурально кажучи, до "чарівних зал" Академії Мистецтв; решти він не помічав, здоровим єством своїм не приймав і, може, не відчував. Занадто важливий психічний процес відбувався у вчорашньому кріпаку. "Учуся малювати... заробляю... нікому не кланяюсь і нікого не боюсь окрім Бога, - *велике щастя бути вільним*"... (лист до брата Микити 15. XI. 1839). "Мила", "прекрас-

на", "чарівна" - це сталі епітети для Академії, до якої він, "замурзаний бідака - на крилах перелетів - із брудного горища грубіянського мужика" ("Журнал"). "Незабутніми" зосталися для нього "золоті дні", що їх він "віддавав п р о г р а м і" ("яка велика справа для учня - програма!") та, уриваючи час від малярства, слухав загальні предмети - фізіологію, фізику, зоологію, французьку мову ("Художник")... Метаморфоза вчорашнього безсловесного раба пана Енґельгардта і наймита Ширяєва надто була казкова!

Так, пекла невсипуща носталгія: "Напиши до мене... не по-московському... нехай же я хоч через папір почую рідне слово, нехай хоч раз поплачу веселими сльозами... всяку ніч тільки й бачу уві сні що тебе, Керелівку та рідню, та бур'яни, де ховався від школи..." - писав він до брата Микити 15. XI. 1839. Була щоденна свідомість того страшного - надто коли дістав він особисту волю - факту, що рідні брати й сестри в Керелівці зостаються в кріпацтві... Що більше: чим гостріше відчував він себе вільним, тим кріпацький стан його рідні виростав перед ним і розгортався, охоплюючи у в е с ь народ, у с ю Україну. І ця гірка свідомість була першим натуральним наслідком його психологічно-інтелектуального зросту, його політично-національного прозріння.

Ні, Шевченкова кровно-жива носталгія й петербурзьке "сирітство" не потребували гоголівської н е ж и в о ї Малоросії. Занадто він був зв'язаний із самим національним єством своєї Батьківщини, занадто повно носив страшну в своїй реальності Україну в собі самім. "Перед... чарівними полотнами (Брюлова) я з а д у м у в а в с я і леліяв в своїм серці свого сліпця-кобзаря та своїх жадних

крові гайдамаків. В сутіні його пишної майстерні, ніби в гарячім мареві степів наддніпрянських, передо мною снувалися мученицькі тіні наших безщасних гетьманів. Передо мною розгортався степ, засіяний могилами. Передо мною пишалася моя прекрасна, моя безталанна Україна... І я з а д у м у в а в с я"... ("Журнал").

Крізь візію маляра-пластика, що знає лише зовнішні барви й лінії, зачинає д у м а м и проростати ота в н у т р і ш н я Україна, і маляр стає п о - е т о м, а "думи мої, думи мої" - настирливою думкою, постійним болем його творчого напруження. Цей мотив - "Думи мої...", спочатку тьмяний і неясний, але вже повний велетенського змісту, дедалі розкривається щораз повніш, деталізується щораз яскравіш.

3

Серед особливо прикрих, канонізованих псевдошевченкознавчою традицією, забобонів, поруч славнозвісних "кожуха і шапки", треба поставити забобон про "ранній безкритичний (!) романтизм" і "пізніший соціяльний реалізм".

Суть цього забобону лежить у тому, що спочатку Шевченко, мовляв, захоплювався національною старовиною, бувши на чужині, "ідеялізував козацтво й гетьманів" і, взагалі, був просякнутий національною ("націоналістичною") романтикою; та пізніш, під впливом, натурально, зовні ("конарчики" й "петрашевці"), по арешті й засланні, він позбувається національних ілюзій, усвідомлюється соціально, стає "клясово-свідомий"... Річ ясна, що теорія ця була спеціяльно модна на терені У.Р.С.Р., а від р. 1930 почавши, набрала там сили непереможного декрету. Навіть вигадано було урядовий термін - "перед-

пролетаріят", якого виразником і співцем мав бути саме "усвідомлений" і "перебудований" Шевченко.

Трагікомізм цієї псевдонаукової леґенди полягає в тім, що, точнісінько як у випадку з "кожухом і шапкою", авторами її були земляки поета. Сучасні Бєлінські лише с к о р и с т а л и з творчості наївних шевченколюбів і відповідно обробили й спопуляризували готовий матеріал.

Отож випадає ще раз ствердити, що жодних ідеологічних "борсань", жодних "спалювань ідеалів" і жодних "матеріялістичних" (отже й "соціяльних") з в у ж у в а н ь виднокругу ані в Шевченковій творчості, ані в Шевченковій свідомості - ніколи не було. Був - безупинний р і с т. І свідомість його, і його творчість являють рідкий в історії культури приклад органічного й суцільного зростання особистости й її світогляду - вверх. Можна прослідкувати, як теми й мотиви раннього періоду творчости Шевченко розкривав, поширював і поглиблював у творчості періодів наступних.

Щодо "ідеялізування козацтва й ґетьманів" та "славного" ("характеристичні лапки в одній із праць п. Айзенштока) минулого України, то лінія ця тягнеться від "До Основ'яненка" (1839) через "Підкову", "Гамалію", "Сон" (Полуботок!), "Гоголю" ("Не заревуть в Україні"...), "Холодний Яр" аж до "Ченця" (1847), "Заступила чорна хмара..." (1848), "Та іноді старий козак..." (1849) і нарешті "Козак безверхий упаде... роздавить вашого кумира (не конче лише "царизм"), людські шашелі, дядьки, няньки о т е ч е с т в а чужого!", себто, аж до 26. XI. 1860 - мало не до самої смерті.

Хто цієї монолітної суцільности Шевченка й ґотичного зростання його ґеніальної особистости не бачить, тому поза "Реве та стогне", або "Садок

вишневий" - г о л о в н а суть, щирець його творчости й його історично-національне значення зостануться невідомі.

4

І тут годиться згадати ім'я невтомного Степана Смаль-Стоцького.

В його завзятій боротьбі за справжнього Шевченка, часом перебільшеній (напр., у справі метрики), в його зворушливій простолінійності та впертості, навіть у можливих помилках, дається напрям до великої правди: зрозуміння творчости Шевченка і висвітлення його особистости можливі лише за н а ц і о н а л ь н о г о підходу до національного ґенія.

І справді, в величезнім, як-не-як, дорібку сучасної шевченкології ми знайдемо немало спеціяльних, часом екзотичних ("Соціологія Шевченкового р и м у в а н н я")! розвідок, але як мало праць чи статей, що кидали б справді нове й очищальне світло на й досі ще с и н т е т и ч н о до кінця не освітлену, й досі дещо "таємничу" постать ґенія. Тим більше, що з таким своєрідним ґенієм, як Шевченко, сама-но раціоналістична аналіза в багатьох випадках буде безпорадна й, що найменше, неповна. Без творчої й при тім національної інтуїції тут, напевно, не обійтись.

Шевченко бо - явище далеко не "раціональної" категорії. Можемо ще й ще раз змалювати добу й оточення, проаналізувати можливі впливи харківської романтичної школи, видавництв навколо харківського університету, тогочасне епідемічне захоплення Україною, як літературною екзотикою, в польській і російській літературах 20-х і 30-х років, нарешті - революційну пропаґанду польської еміґрації. Може-

мо шукати аналогії й відшукувати впливи, від Байрона почавши й на сліпім Козлові скінчивши. І раціонально це буде справедливо й корисно. Але чи ж це (чи т і л ь к и це) з'ясує нам, чому й як щасливий своєю свободою вчорашній кріпак і, безперечно, відданий малярству ліпший учень великого тоді Брюлова, нагороджуваний медалями за успіхи, раптом почав "задумуватись" і все напруженіш, усе гострій вдивлятися в спочатку неясні "думи мої, думи мої..."?

В зв'язку з цим у значній мірі даремною по суті треба уважати дискусію на тему: романтик чи неромантик був Шевченко, наче в с ь о г о ґенія можна убгати в шухлядку якогось "ізму".

Фактом є, що ранній Шевченко, бувши взагалі людиною, з природи жадною світла й людей, та ще й по "овідієвих метаморфозах" свого життя, безперечно поглинав усі ідеї своєї доби і все те, чим наповнена була її атмосфера, не кажучи вже про те, що лектура його була величезна ("не було книжок... щоб йому в руки не попали..." - Куліш). Тридцяті роки в петербурзькій літературі це, розуміється, - панування спізнілого в Росії романтизму. Року 1830 з'являється перший переклад "Notre Dame de Paris" Гюґо й відразу захоплює читацьку масу. Користується великим успіхом Е. Сю й А. де-Мюссе. Знаний є Шатобріян (про якого докладно згадує Шевченко). Про Байрона [1/] нема що й казати: Шевченко знав його твори (між іншим, також у перекладах Міцкєвича) і цінив їх (О. Чужбинський). Лермонтов, що його Шевченко особливо вирізняв, був йому одноліток. З стисло-російської літератури належить згадати переборщеного байроніста Марлінського - Бестужева, Лажечнікова, своєрідного й глибокого поета Є. Баратинського ("Еда"), санти-

ментального романтика Козлова ("Безумная"), врешті - своєю романтичною частиною ("Цигане") - Пушкіна, не згадуючи вже про переклади Жуковського й українські поеми Рилєєва.

Цілком можливо, ба й напевно, що всіх цих авторів Шевченко читав. Не підлягає сумніву також, що Шевченко доби "Чигиринського Кобзаря" може бути, на підставі хоча б композиційної аналізи його ранніх поем, формально окреслений як поет тієї доби, себто, поет романтичний. Але це формальне поняття в приложенні до Шевченка вимагало б певного ширшого розкриття.

5

Ґенія трудно убгати в стисло окреслені рами. Ґеній прямує до найповнішого розкриття своєї особистости, до створення власного "космосу" - непереможно і всебічно. Тому часто живе відразу в кількох добах і йде в кількох напрямках.

Щодо романтизму, беручи цей термін не в історично-часовім його значінні, то є це передовсім певна настроєність душі, властива кожному поетові в першій добі його творчости, а часто й перший імпульс, що цю творчість спричинює. Щодо Шевченкового романтизму, то в нім збіглися разом і надзвичайно романтичні перипетії його особистого життя, і могутньо-романтичний перший розгін пробудженого в нім поета, і настрої тодішньої доби в літературі, і, нарешті як правило, р о м а н т и ч н і ж повіви н а ц і о н а л ь н о г о в і д р о д ж е н н я, що починалося - на тлі загального заінтересування "Малоросією" - з зацікавлення і с т о р і є ю України (популярність "Історії Русов", "Історія Малой Росії" Бантиша-Каменського - 1822 р., "Історія Малоросії" М. Маркевича і т. д.) та історично-

національними п і с н я м и народу українського (збірники: Цертелєва - 1819, Максимовича т р и видання - 1827, 34 й 49, Срезневського й інш.).

Найхарактеристичніший, може, бо зв'язаний із самими основами цієї романтики відродження, є вельми символічний псевдонім його - П е р е б е н д я. Перебендя - а цим ім'ям можна сміливо окреслити творчість не тільки раннього Шевченка - не був лише синонім отого "кобзаря", що, мало не до етнографізму спримітизований, так довго тяжів над спадщиною поета разом із "кожухом і шапкою". Перебендя - вже й тоді (1838-39) - був широкою концепцією (див. працю Франка "Перебендя"), сказати б, "живого сумління народу", поета-апостола, поета - національного пророка. Є ця постать центральною для доби "Чигиринського Кобзаря", доби, за влучним виразом Франка, - "романтичного націоналізму" Шевченка. І є це мотив, що, як і більшість мотивів Шевченка, проходить крізь дальшу його творчість і такої потужности пізніш досягає в "Посланії" та у "Псалмах". Концепція Перебенді - і в цім вельми характеристичний парадокс - "зовсім чужа всякій поезії народній" (Франко). Це був плід р о з д у м у в а н ь Шевченкових, а не лише пориву його надхнення, хоч сама п о с т а т ь кобзаря-Перебенді, безперечно, живцем була взята з ж и в о ї української дійсности. Може, навіть, не без вказівки з боку "Украинского Барда" Є. Гребінки і "Szkoly ukrainskiej" (Падура, "Wernyhora" - М. Чайковського, "Zamek Kaniowski" - С. Гощинського й інші).

Пломінь, вірніш - с т и х і я цього своєрідного Шевченкового романтизму серед сантиментально-романтичних (балади, "Катерина") і романтично-націоналістичних творів решти "Чигиринського Кобзаря" часом вибухає з інтонаційною силою, майже

неромантичною ("Смійся, лютий враже, та не дуже..." - "До Основ'яненка"). Досягає вона величного напруження в пророчо-історіософічнім патетизмі доби "Трьох літ". Нарешті, на засланні й по повороті спадає і трансформується у своєрідний "клясицизм" (ямбічна лірика). Але ця стихія протинає знову ж цілу творчість Шевченка (не виключаючи з неї й прозових творів).

Говоримо "своєрідний" романтизм. Належить бо спеціально підкреслити - і в цім найголовніша прикмета Шевченкового романтизму! - що романтизм той ніколи не мав абстрактного ("світового", як у Байрона, чи "міжпланетного" як у Лермонтова) характеру романтизму канонічного. В тій самій "Тризні", писаній, як і "Слєпая", - мовляв Шевченко, - "чорствим кацапським словом", і писаній, підлягаючи літературній моді, навмисне "байронічно", поет застерігається, що "...тьму различныхъ сновидєній и байроническій туманъ онъ не пускалъ..." Шорстко - і то не раз - висловлюється Шевченко, так би мовити, про "поезію для поезії" ("чи є поганьше що на світі, як та дрюкована нудьга про марно страченії літа?..."). Поезія для нього - с л у ж е н н я, національна (а не лише суспільна) функція (покликання П е р е б е н д і !). Романтизм його завжди проєктується на р е а л ь н у Україну, він має сталий контакт із дійсністю, з пейзажем, з історією, з долею народу. Б у в ц е р о м а н т и з м, щ о з н а й ш о в с в о є а д е к в а т н е о р г а н і ч н о - р е а л ь н е в т і л е н н я. І, може, це давало привід деяким дослідникам (Єфремов) називати Шевченка реалістом.

Тільки ця щаслива з б і ж н і с т ь між Dichtung u. Wahrheit з'ясовує оте величезне (безперечно більше за специфічно-літературне) враження від

"Кобзаря" у сучасників: "волосся в мене на голові... настовпужилося..." (Квітка), або "муза Шевченка роздирала завісу національного життя. І страшно, й солодко, і болюче, й звабливо було глянути туди!" (Костомаров).

Чи то буде сирітство-невольництво, чи пророчественість поета, чи зведена дівчина, чи материнство, - у Шевченка ніколи вони не мають характеру канонізованих у романтизмі мандрівних тем чи мандрівних героїв. Завжди це будуть конкретно- справжні, повнокровні постаті Яреми, Перебенді, Катерини...

Для прикладу, наскільки трудно віднести Шевченка до якогось літературного напрямку навіть на протязі однієї доби його творчости, досить поставити одну поруч другої такі, здавалося б, близькі своїм сюжетом і деталями поеми, як "Іван Підкова" (1839) і "Гамалія" (1842). Обидві речі написані в найбільш "романтичній" добі Шевченкової творчости. Але оскільки "Гамалію" більш-менш слушно можна закваліфікувати як поему романтичну, остільки "Підкову" ще слушніше можна назвати поемою р е а л і с т и ч н о ю в такім самім розумінні, як реалістичним є "Пан Тадеуш" Міцкєвича. І тут, може, до речі буде навести хоч і приблизне, але в основі своїй вірне спостереження Ф. Якубовського: "Гоголь робить типові маски... скульптурні зліпки... У найреалістичніших пориваннях своїх він залишається романтиком. Шевченко ж... у найромантичніших, найсантиментальніших спробах своїх залишається реалістом" ("За справжні обличчя", ЛІМ 1931).

Національна недокровність Гоголя спричинювала н е д о в т і л е н і с т ь, мертвотність і специфічну "ґрафічність" у його, поза тим вельми скомпліко-

ваній і таємничій, творчості, і він залишається лише "романтиком". Романтизм Шевченка - завдяки національній повнокровности поета - був завжди д о в е д е н и й до кінця, опуклий, яскравий, живий і р е а л ь н и й.

Коли й був у "Чигиринському Кобзарі" певний "байронічний туман" навколо деяких, щойно започаткованих і ще не розкритих остаточно тем, то в наступнім періоді - "Три літа" - поет його висвітлить і розвіє.

1934.

НАРИСИ З ІСТОРІЇ НАШОЇ КУЛЬТУРИ

(Уривки)

III

Той дух Козаччини, мимо всього, в переважно "оселянщенім" і притиснутім масиві народу продовжував жити. Але жив він також, як історичний спогад, в останніх, ще національно животіючих представниках шляхти, переважно підупалої матеріяльно.

Яскравими прикладами й виразниками того були два великі сини нашого народу - Т. Шевченко і М. Гоголь.

Літературознавство минулої доби мало цікавилось походженням письменників і творило з їх життєписів або короткі паспортові відомості, або стилізовані "житія". Про М. Гоголя вистачало, що він "син підупалого дідича" і "російський письменник-сатирик". Про Т. Шевченка існувало - за нечисленними винятками - досить нудне сантиментально-сльозаве оповідання, що починалося зазвичай так: "В селі Моринцях, в убогій родині кріпака народився малий Тарас"... Далі йшло, що він був сирота, що його била спочатку мачуха, згодом - пан, що він бідував, що "вчився" в Академії Мистецтв у Петербурзі, що потім був засланий за "протиурядові вірші" і що, одним словом, був з нього "співець селянської недолі". Все це довершувала знана ікона Тараса в кожусі й шапці, яка доповнювала досить зловісну леґенду, що з неї так зручно користає історичний ворог аж по цей день.

Тут немає місця детально зупинятися на біографічних леґендах і Шевченка, і Гоголя. Вистачить лише нагадати, Микола Гоголь (нар. 1809 р.) був нащадком хмельничанина Остапа Гоголя, полковни-

ка брацлавського (згадаймо ім'я старшого сина з "Тараса Бульби") і сином автора українських комедій в стилі Котляревського. А що Тарас Шевченко (нар. 1814 р.) мав прізвище також "Грушівський", про це перший вказав (1898 р.) Олександер Кониський у своїй і досі вартісній монографії. Та й досі, на жаль, проблема дійсного родового прізвища Шевченка не висвітлена ("Шевченко", без сумніву, було пізнішим прозвищем "по-вуличному", як це є в ужитку на Україні). Відомо, що дід Шевченка (ще Іван Грушівський) був свідком і, певно, учасником Коліївщини. І незаперечним фактом в поезії Шевченка є її виразно к о з а ц ь к и й дух, а найулюбленіші слово і образ: "слава", к о з а ц ь к а слава (як і "козацька кров")... Це явище не може бути випадковим - в природі таких чудес не буває. І "кріпацтво" Шевченка треба б, щонайменше, обмежити, може, до одного-двох поколінь. Натомість, к о з а ц ь к е п о х о д ж е н н я Шевченка - в світлі його характеру, психіки й духа творчости - не виглядає лише ґіпотезою.[1/]

З достатньою ймовірністю можна твердити, що і Гоголь, і Шевченко вийшли з верстви, що ще в XVIII ст. була єдина, ц. т. верстви козацької, яка лише наслідком адміністраційно-механічних заходів чужої імперії була розколена. І тому, на початку XIX ст. Гоголя родить українське "дворянство", що хутко в нових політичних умовинах національно деґенерується, а Шевченка родить закріпачене "селянство", в якім є значний відсоток бувшої шляхти і в якім відбувається повільний процес реґенерації Нації.

Особистість ґеніальна, що завжди "відчувала в собі сили необняті" - Гоголь свідомо потягнувся від політично мертвої Батьківщини до Петербурґу, що в свідомості людей його круга ще був столицею по-

наднаціональної імперії. І цей крок спричинив пізніше його ф о р м а л ь н у адаптацію чужою літературою. Шевченко опинився в Петербурзі мимоволі, "мимохідь", але його "селянське" національне здоров'я зробило так, що Петербург не лише залишився етапом (хоч і важливим) його життя й творчости, але й стимулював та оформив його потужну національну суть.

І дуже характеристично, що цей важливий ґеоґрафічний пункт в житті обох земляків ніколи не став точкою перехрестя їх життьових шляхів. У Петербурзі р. 1831 виходять "Вечори на хуторі біля Диканьки", а р. 1840 - "Кобзар". Обидва автори цих творів ходили вулицями і парками того самого міста (в р. 1831-36), мали спільних знайомих, земляків і неземляків, але - ніколи не зустрілися за життя і ніколи особисто не пізнали один одного... Може тут, справді, заважила "соціяльна" різниця їх суспільних становищ (хоч, в дійсності, такою вже великою тоді вона не була).

Але саме Шевченко і саме тому, що йому, а не знекровленому Гоголеві, судилося стати ґенієм Нації, спромігся на ґеніальну синтезу:

Т и с м і є ш с я, а я п л а ч у.

(Посланіє М. Гоголю)

І тим здолав поновно в к л ю ч и т и Гоголя і в історію нашої культури, і в літературний процес доби. Це, власне, Шевченко, з якоюсь "селянською хазяйновитістю", з інстинктом "господаря", що бачив ширше і вище, повернув "блудного сина" - його Нації.

В тій темряві Ночі Бездержавности обидва вони, Шевченко і Гоголь, при всіх різницях і неспівмірнос-

тях своїх, залишалися орієнтаційними дороговказами і акумуляторами національного духа.

Покійний В. Липинський не раз іронізував над "Літературною Україною" і, з точки погляду політика, може, й слушно. Але коли, силою речей, наша Батьківщина опинилась в стані позаполітичнім, "література" мусіла зайняти домінуюче в національнім житті місце. Вона - в системі інших мистецтв перш за все - стала осередком національного життя протягом майже цілого XIX століття. Тому хай не буде дивним, що зупиняємось тут на постатях цих двох великих письменників. Вони бо були більші й важливіші за тодішні політичні події на теренах нашої Батьківщини, не виключаючи навіть окремих спорадичних бунтів чи навіть руху т. зв. декабристів р. 1825, що, мимо участі в нім українського старшинства (підполковника Сергія Апостола-Муравйова, що наклав головою), сливе не мав національно-українського значення.

Особливо це відноситься до постаті Т. Шевченка, яка в очах навіть фахового історика править за визначну подію в п о л і т и ч н і й історії нашого народу. Та й, зрештою, сам Шевченко був свідомий того, напередодні смерти пишучи в своїй автобіографії дослівно: "Історія мого життя складає частину історії моєї Батьківщини" (лютий 1861).

Але й творчість М. Гоголя, принаймні для певної верстви нашого народу, була і є джерелом певної свідомости, коли вже й не "національної", то етнічної й, що найважніше, духової. Та творчість давала можливість контакту з народом для многих "блудних синів". Але й давала, в якімсь сенсі, своєрідну національну "повноту" і для тих, хто т. зв. національну свідомість мав і хто вже був "опалений" вогнем поезії Шевченка.

Розуміється, національна недокровність М. Гоголя - є наявна. Вона потягає за собою цілий ряд непорозумінь і навіть досить недобрих ускладнень: елементи "хворобливі" в тій творчості, особливо пізніше, є незаперечні. Але ці елементи скорше всього отруїли лише пушкінську літературу петербурзької Росії, прокресливши в ній - через Достоєвського - її фатальну "ґенеральну лінію". Для української душі творчість Гоголя майже не несе в собі якихось особливих патологічних властивостей - Гоголь вертається до свого народу ніби просвітлений і очищений, ніби видужавши з національного каліцтва.

При всім цім Гоголь, без сумніву, просто з природи свого ґенія, з характеру своєї творчости, не може бути явищем зміцнюючим, будівним, запалюючим. Гоголь є явищем типово "нічним", коли так можна висловитися, "місячним". І в нашій Ночі Бездержавности він і відогравав ролю своєрідного "місяця", що або згущував тіні на й без того тіньових явищах нашого історичного життя, або й освітлював їх, але світлом фантастично-чарівним, часто зловісним, якимсь демонічним і страшним. І в цім відношенні він - цілковита протилежність Шевченкові, що, зродившись, вірніше вулканом вибухнувши в Ночі Бездержавности, іншим, зовсім іншим світлом освітлив Батьківщину. Тим світлом, мовляв Куліш, при якім "всі побачили, кудою мають іти".

IV

В проблемі Гоголя, що періодично викликає у нас дуже перечулені і досить ялові дискусії, для широкої публіки найістотнішим залишається м о в а його творів.

Отже, треба тут ствердити, навіть не покликаючись на фахівців, що московська мова була М. Гоголеві органічно чужа, а тодішню літературну мову пушкінської Росії він знав досить слабо, і ціле своє літературне життя мусів її наполегливо вивчати. "Російська" мова М. Гоголя є своєрідним мовним феноменом, що віддавна притягає увагу сумлінніших російських дослідників (Мандельштам і інші). Але й для нефахівця величезна кількість яскравих українізмів в ній враз з елементами української синтакси - кидається в вічі. Мову своїх творів М. Гоголь постійно "перередаґовував" так, що деякі твори мають по кілька редакцій. Але й поміч сторонніх і, певно охочих, редакторів не рятувала в цім відношенні Гоголя, що до кінця заховав свою дивну літературну "говірку".

Дуже характеристично і навіть парадоксально, що Т. Шевченко значно лішше від М. Гоголя володів літературною російською мовою, а навіть і в розмові, за свідоцтвом сучасників, говорив нею "без акценту". Для Шевченка та мова була, безумовно, "чужоземною".

Але, обриваючи ці формально-мовні уваги, мусімо ще й ще раз ствердити, що при всій важливости мови в того роду явищах, мова - поруч стилю й д у х у - виявляється в тім випадку чинником більш зовнішнім, аніж внутрішнім. І в світлі сучасного, хоч і як бідного, гоголезнавства, д у х творчости М. Гоголя є остільки для безстороннього дослідника вимовний, що не збуджує жадних сумнівів. У кожнім разі, для Москви й навіть справжньої "Росії", є той дух виразно чужим, ба й ворожим, і такі видатні представники московського народу, як В. Розанов, почасти К. Леонтьєв, навіть С. Аксаков - це виразно відчували.[2/]

Важко затяжила літературна творчість М. Гоголя на "великій російській літературі". Притьмарила вона в ній клясично-ясну поезію Пушкіна, звернула її з соняшного пушкінського шляху вбік і визначила по-пушкінській літературі темний шлях психопатологічного бездоріжжя, позначеного всіма хворобливими етапами тієї, назагал, отруйної й руйнуючої літератури. Згубна роля тієї "по-гоголівської" літератури в упадкові петербурзької імперії - є нині для всіх очевидна. І в цім проявилася ніби історична "страшна помста" України, доконана її геніальним, хоч і скаліченим, сином.

Гоголь, потенціально мистець героїчного "високого стилю" ("Тараса Бульбу", над яким він працював майже ціле творче життя, Гоголь уважав за центральний свій твір), не мавши змоги в умовах реальної України початку XIX ст. його проявити і, відірвавшись фізично від Батьківщини, обернувся згодом на с а т и р и к а.

Зроджена з національно-українського гумору, його сатиричність в холоднім Петербурзі хутко втрачає свої живі й погідні властивості (що так наявно відбилося вже в збірнику "Миргород") і перетворюється в якусь аж демонічну здібність (вона страшила самого Гоголя і була причиною його душевної недуги) бачити тільки все в і д ' є м н е, бачити, як він казав, тільки "пошлість пошлої людини".

Існує не лише в російськім (що - зрозуміло), але й в нашім літературознавстві гоголівська легенда (одна з кількох), а саме, що українська тематика творів М. Гоголя обмежується на "українських повістях" ("Вечори" та "Миргород"), а вже "Ревізор", "Мертві душі" і навіть "Одруження" - то, мовляв, "убивча сатира на Росію і москалів".

Для кожного, хто студіював або, принаймні, уважно вчитувався в твори М. Гоголя, немає сумніву, що то є наївна "патріотична" байка, яка не має жадних солідніших підстав.

Зачнім з того, для кожного дослідника знаного факту, що Росії-Московщини Гоголь попросту н е з н а в. Він жив якийсь час в Петербурзі 30-их років, який жадною "Росією" не був, наїздив до Москви (де випадково й помер у гостині у ґр. А. Толстого, що в якійсь мірі був його "політкомісаром"), бачив підмосковний маєток Аксакових, а в пограничнім Курську, на поштовій станції, перебув карантин (в зв'язку з епідемією). Поза тим, від р. 1836 почавши, М. Гоголь, властиво, був е м і ґ р а н т о м.

Париж, а особливо Рим ("батьківщина душі", як він називав Італію) - це були місця, де проходило його еміґрантське життя.

Розуміється, "Ревізор" є сатирою на російську і м п е р і ю, але дія цієї комедії відбувається на к о л о н і я л ь н и х теренах України і всі дійові особи - за винятком хіба жандарма з Петербурґу - є наші "любезні земляки"... Що герої "Мертвих душ" так само українці - за винятком Ноздрьова - це чудово знали самі росіяни-сучасники Гоголя (фрейліна Смірнова-Росетті, поет Ф. Тютчев і інші). Що Подкольосін з "Одруження" (як Яічніца і інші) є типовим "хахлом", про це не може бути двох думок, хоч і як "Одруження, поза тим, підфарбоване під "російщину" (напр., постать Свахи і саме "сватовство").

Творчий доробок Миколи Гоголя є суцільний, як у всякого великого мистця. І парцелювати той доробок було б зайняттям штучним і зайвим. Від "Вечорів", через "Тараса Бульбу" і "Мертві душі",

аж до "Листування з приятелями" та "Роздумування над Божественною Літургією" - Гоголь залишається єдиним-неподільним. І, що найважніше, залишається в річищі українського не так літературного (бо він був перерваний), як культурного процесу. Твердження це можна було б порівняно легко довести й удокументувати.[3/]

М. Гоголь дав нам справжню героїчну епопею - "Тарас Бульба", плід напруженої праці цілого його життя, частинно взорований м. інш. на Гомеровій "Іліаді". Як би ми не ставились до стилю н а ц і о н а л ь н о ї вартости цього твору, він залишається монументальним і, правдоподібно, вічним. Він, мимо всього, воскрешає дух Козацької доби: за Віру і Надію.

М. Гоголь дав нам до фантастичності пластичний образ національного відумирання по-козацької шляхти і ту задушно-підмогильну атмосферу, що залягла над політично мертвою Батьківщиною ("Старосвітські дідичі" і інші).

М. Гоголь дав потворну галерею "мертвих душ" здеґрадованого, здеґенерованого нашого бувшого панства. І тим - у нещадній гостроті - поставив проблему національного "життя й смерти" - з одного боку, як і смертотворчої механіки російської імперії в її "малоросійській" колонії - з другого.

М. Гоголь, врешті, як ніхто перед ним і по ним, показав нам в і д в о р о т н і - "нічні" і демонічні - сторони у к р а ї н с ь к о ї душі ("Вій", "Страшна помста", "Пропавша грамота" і інші), показав їх в чорнім сяєві такого жаху, що й найбільші страхіття новель Е.- А. По видаються блідими.

І, що найважніше і найістотніше, "гірким сміхом своїм сміючися", саме М. Гоголь вказав нам вкінці в и х і д: силу Хреста, світло християнства і путь

до Христа, путь, з якої спізнені нащадки збивалися у тьмі Ночі Бездержавности.

М. Гоголь був більше нашим національним мучеником, аніж "російським сатириком".

V

Постать, творчість і значення Т. Шевченка, розуміється, висвітлені у нас повніше, особливо за останні десятиліття, коли шевченкознавство виросло на спеціяльну галузь знання.

Багато розвіялось недобрих легенд, "народницьких" і псевдопатріотичних байок. Шкода лише, що здобутки шевченкознавства і досі не присвоїло собі наше суспільство, як цілість. Може тому, власне, що "цілістю" воно, наслідком ряду внутрішніх і зовнішніх причин, досі ніяк не може стати. Все ж, щоб тут не повторюватися, відсилаємо читача до відповідних існуючих праць (Степан Смаль-Стоцький, Д. Донцов, Д. Чижевський, Юрій Русов).

Короткотривала наша Державність, а головне, Визвольна Війна (1918-20 рр.), відродивши перед тим спаралізоване "відчуття Шевченка", поставили перед нами його постать в таких вимірах, які скасували багато попередніх "рамок" та давно перетлілі "народницькі" реквізити ("самоук", "співець селянської недолі", "геніяльний мужик" і т. інше).

Тільки наше покоління може вповні зрозуміти й застосувати до себе ті враження від поезії Т. Шевченка, що їх зазнали були перед століттям його сучасники. "Волосся настовпужилося в мене на голові", - писав навіть такий сантиментально-ідилічний земляк, як Г. Основ'яненко-Квітка. Глибше віддають те враження кирило-методіївці, ближчі друзі - Куліш і Костомаров: "Муза Шевченка р о з д и р а л а завісу... І страшно, і солодко, і болюче, і

п'янюче було заглянути туди! Тарасова муза п р о р в а л а якийсь п і д з е м н и й заклеп, вже кілька віків з а м к н е н и й багатьма замками, з а п е ч а т а н и й багатьма печатями" (Костомаров). "Широко він обняв Україну з її могилами кривавими, з її страшною славою... І з т о г о ч а с у всі у нас поділились н а ж и в и х і м е р т в и х" (Куліш).

Наступні покоління (70-80-90 рр.) вже затратили були таке відчуття Шевченка - "народництво" зробило своє. Але ота "завіса", про яку казав М. Костомаров, була таки "розірвана", "той підземний заклеп" (Великий Льох) був "прорваний".

А той розподіл на "живих і мертвих", що його відзначив П. Куліш, таки відбувся і став фактом історії нашого народу. Д у х попередньої Козацької Доби, мілітантний і мілітарний дух "козацької шаблі", коротше - Дух Нації - був Шевченком переданий не лише поколінню "живих", а й поколінням "ненароджених". Переданий ч е р е з бездоріжжя і тьму Ночі Бездержавности і в с у п е р е ч тій Ночі.

- - - - -

Хтось вже давно сказав, що цитатами з Шевченка, як цитатами з Біблії, можна доводити "все". І кожна "ідеологія" чи "партія" у нас може - при допомозі тих цитат - з тріюмфом проголошувати Шевченка "своїм".

На цій властивості Шевченкових творів зупинявся Ю. Русов і дав (у книжці "Душа народу і дух Нації" - 1948) дуже влучне пояснення цього: "Шевченко синтезує в собі всі чотири основні расові первні нашого народу" (ц. т. нордійський, динарський, середземноморський і остійський). І далі: "Тому в

нім, як у синтезі, в його творах, ми бачимо і тіло, і душу, і дух України".

Цю властивість Шевченка-творця найяскравіше бачимо в зіставленні з творчістю Гоголя.

Мало сказати, що з Гоголя був а н а л і т и к. Він не лише аналізував розкладав людину, але в своїй творчості він, якось аж автоматично, відбив історичний п р о ц е с р о з к л а д у своєї суспільної верстви - українського "дворянства", бувшої провідної верстви народу. В його творчості людина ніби розпадається на очах на свої складові частини. Така "мертва (передусім національно!) душа" сплощується, спрощується, скорчується до якоїсь лише однієї психічної ціхи (ненажерство - Собакевич, скнарство - Плюшкін, плиткий сантименталізм - Манілов, грошелюбство - Чічіков і т. д.). Навіть обертається в якусь алеґорію одного лише органу (н і с з одноіменної новелі). Наслідком затрати духу і омертвіння душі - людина Гоголя стає калікою, потворою, карикатурою людини. І в ту порожню оболонку бувшої Людини входить "чорт" того чи іншого пороку, "нечиста сила", яку так гостро відчував Гоголь і з якою, як міг, ціле життя боровся, так само хрестом і молитвою, як і своєю - завжди до Бога - направленою творчістю.

Людина Шевченка це, передусім, - "образ Божий". "Будьте люде!" - це постійний заклик і пересторога Шевченка. Людина Шевченка н і к о л и не скалічена - однаково в "добрі", чи "злі" ("коли доброї жаль, Боже, то дай злої, злої!" - просить він у Бога "долі"). Людина Шевченка, справді, п о в н а, багата внутрішнім змістом, "поліфонічна" і, коли вже не гармонічна, то "контрапунктична".

Людина Шевченка - то величезний д і я п а з о н (саме цього слова вжив кн. Микола Рєпнін, слухаю-

чи твори Шевченка у виконанні автора). Від "нордичного" Гамалії до майже "остійського" - "поставлю хату і кімнату". Від "проклинать і світ запалити" - до "садка вишневого". Від нещадного Ґонти - до "нехай собі, а Бог поможе, то й так забудеться колись"... І навіть одночасно, в тім самім моменті:

І день, і ніч ґвалт, гармати,
Земля стогне, гнеться;
С у м н о , с р а ш н о , а з г а д а є ш -
С е р ц е з а с м і є т ь с я.

Шевченко сцілив, скомасував і - Духом Нації надхнувши - відродив і утвердив українську Людину.

Недарма другий великий син нашого народу - Іван Франко стверджує, як науковець, що Шевченко "в українську поезію вносить те, чого їй перед ним бракувало, - п р и с т р а с т ь , в о г о н ь... якусь с т и х і й н у с и л у."

І тут корениться кардинальна, органічна різниця поміж Шевченком і Гоголем. Коли Шевченко у тьмі історичної ночі був могутнім вибухом вулкану з його грізним громом і палючим полум'ям, то Гоголь був таємничими відгуками ночі та містично чарівним, місячним, отже, "холодним" світлом її.

14. 3. 1954.

В КУЛІШЕВУ РІЧНИЦЮ

† 1897

На долю видатної особистости припадає майже обов'язково більш або менш напружена боротьба з сучасниками й суспільством. Ця неуникненна "пря" триває часто й по смерті. Та проходять десятиліття, народжуються нові покоління, слабне гострота почувань, блідне пам'ять.

Забувається Шевченкова згадка про "капусту головату". Рідше згадуємо про "паралітиків з блискучими очима" Лесі Українки. Пробачаємо Франкові в свій час таке голосне, та ще й до чужих сказане, "не кохам Русі"...

Одного лишень не можемо забути. Одному йому лишень не пробачаємо. Не можемо пробачити. З цілого його величезного творчого доробку, з тієї бібліотеки книжок завше пам'ятаємо тільки той один рядок: "Народе без пуття, без чести, без поваги" - рядок, що болить, як незагоєна рана, що горить і пече, як образливо-болючий поличник, що ножем крає наше серце. Тоді, як і тепер. Донині.

І думаємо, що це є саме добрий знак. Думається, що в цьому явищі, на тлі нашої майже безнадійної долі, коріниться наша надія: значить, сумління наше не приспане, чуйність наша чатує, серце наше - живе.

I

Півстоліття минуло оце, як навіки склепилися очі несамовитого Панька Олельковича (як він себе любив називати), чоловіка, навіженого бурею повсякчасної діяльности, того, що словами Зерова кажучи, -

І навіть в смертнім часі агонії
В повітрі пише ще його рука,

тому, який народу нашому подарував будь-щобудь Біблію й Шекспіра, хоч про це ми так рідко згадуємо, що залишив нам перший національно-історичний роман, що залишив нам мову, вже не ту, що "конала", як здавалося Метлинському чи Боровиковському, і не ту, що була діялектом для "домашнього", мовляв, вжитку, як на це пристав сучасник і співтоваріш Костомаров, лише мову вироблену і для публіциста, і для науки, і для белетристики; що дав нам початки історіософічної і зразки політичної поезії, що, врешті, створив нам нашу сучасну абетку.

Та незважаючи на це все, ставлення наше до Куліша ще й досі не зрівноважилося, не прояснилося, не зоб'єктивізувалося, а "злопам'ятность" наша не послабла й не зблідла. "Позви" з духом Куліша тривають. "Пря" Куліша з суспільством не скінчилася. І це - не голословні парадокси.

Ось відносно найсвіжіший приклад: презирливо-пристрасне, цілковите, "тотальне" заперечення Куліша в - у свій час - почитній брошурі Юрія Липи "Призначення України", та не менш пристрасне відкидання Куліша в останній праці Д. Донцова "Дух нашої давнини". Це з одного боку. Але годиться пригадати й приклад, не менш пристрасного - протилежного ставлення до Куліша - це апологетична згадка про нього в одному з голосних памфлетів Хвильового, де Куліша названо - "найбільшим з наших інтеліґентів в європейському значенні цього слова".

Що більше, серед старшого покоління земляків є (або донедавна були) ще люди, які пам'ятають старого Куліша особисто і які, в більшості, ненавидять

його пристрасно і, справді таки, "особисто". І це тим більше дивно, що саме у нас de mortuis звичайно говорять лише bene, і то тим гойніш, чим палкіш за життя лаяли.

Здається, що ледве деінде можна знайти таке разючонерівне, таке живоемоційне ставлення до людини, що вмерла півстоліття тому. Факт цей, знову ж повторюю, видається радше додатнім, аніж від'ємним: коли Куліш ще й досі викликає таку ґвалтовну реакцію, то це свідчить, що національна суспільність, поза всіма її знаними недомаганнями, у страшній своїй історичній хворобі - ще жива.

І згадується одне місце з листування російського белетриста Івана Турґенєва, людини досить стриманої і вихованої, фактичного еміґранта і т. зв. європейця, що аджеж, не зважаючи на своє політичне україножобство, вмів знайти об'єктивні й доброзичливі слова, напр., для Шевченка. Турґенєв згадує в листі, як в одному товаристві зійшлися "милі малоросіяни", між ними й Марковичка, і все було б гаразд, якби не з'явився ще цей, як Тургенєв каже, "картавий дурень Куліш".

Розуміється, епітет "дурень" занадто відбігає від дійсності, щоб брати його щодо Куліша поважно, але цей епітет яскраво демаскує ступінь роздратування у російського "європейця" самою появою Куліша. Причини цього роздратування могли бути різні й складні і, навіть, не конче самі лише національні (бо, як відомо, Турґенєв теж кохався у Марковичці, як і Куліш), але ступінь і форма того роздратування надто характеристичні й показові!

Значить, було щось у Куліші таке, що відрізняло його від загалом "милих малоросів". І, найпевніше, що саме оте "щось" залишається в його спадщині й донині. І донині дратує та відрізняє.

II

В певному сенсі можна говорити про многозначність, ба навіть загадковість "несамовитого Панька".

З властивим йому спрощенням академік Сергій Єфремов розв'язував цю проблему привабливо-короткою формулою: "без синтези". І, навпаки, повна протилежність "народникові" Єфремову, один з найрафінованіших київських вчених, людина неабиякої історичної інтуїції й культури, полагоджував проблему Куліша вишуканою та, в ґрунті речі, теж досить упрощеною формулою: "прометеїстичне хлестаковство". Інші вживали, в сенсі лайки, російське поняття "інтеліґент".

Кількість метафор і формул цього роду можна було б довільно збільшувати і, в залежності від ступеня дотепу, колекціонувати. Але висвітленню цілковитої постаті Куліша ці формули й метафори ледве чи поможуть. В ліпшому випадкові вони дадуть лиш розрізнені аспекти многоґранної й многобарвної цілості. А що та цілість, та цільність у Куліші є, - доказом цього вже саме намагання дослідників відшукати й винайти якусь одну і єдину універсальну формулу, що обняла б цілого Куліша. Ці то намагання, власне, й зроджують півсвідому певність дослідників, що Куліш таки, помимо всіх своїх "борсань" та "зрад", ту цілість посідав.

З отими "борсаннями" та "зрадами" в істориків нашої літератури (та й культури) не завше буває все в порядку. В цьому відношенні витворилась навіть своєрідна недобра традиція, що її відчуваємо тепер знову хоча б у статтях на тему Хвильового, в яких, зазвичай, ходять "навколо" ("чи був Хвильовий комуніст, чи не був?", отже, "зрадив?" чи "не зрадив?" і т. д. под. екзерциції) великої теми, самої теми

живої людини не дотикаючи.

Тих "борсань" і "зрад" зазвичай шукають саме там, де їх немає.

Ось довгий час побутувала леґенда, що молодий Шевченко романтично уявляв собі Козацьку Добу нашої історії, а як, мовляв, постарішав та порозумнішав, та ще й зажив помочі (завше готових "допомагати") своїх північних знайомих, то й щасливо прозрів, що всі ті гетьмани то тільки "варшавське сміття" (про "грязь Москви" в таких випадках дипломатично замовчується), та постригся в молодші учні до Ґерцена та Чернишевського, щоб у "спільному" хорі закликати "к топору" всю, мовляв, "Русь".

І чи то був оригінальний винахід чужинців, які послуговувалися "літературознавцями" на зразок Шабліовського й под.? Ні, на жаль, це було (як у багатьох інших випадках) лише використовування й пристосування готової, наївними земляками винайденої й ними ж сконструйованої, леґенди.

На чому, як, не на "борсаннях" і "зрадах" заснована Єфремовська формула "без синтези"? Що раннє козакославіє Куліша змінилося пізніш на, не менш палке, козакофобство? Що ненависть до Москви обернулася ненавистю до Польщі, тим ціннішою, що сполучена була навіть з міністеріяльною російською посадою у Варшаві? Що прокльони на адресу Москви переобразилися в оди на честь Петра та Катерини? Що "консерватор" і "ретроґрад" зробився на схилі віку сердечним приятелем "ліберала" й "поступовця" Драгоманова, якого, в повних ніжності листах, титулував "Золотоверхим Михайликом"?

Все це, розуміється, було. Все це, розуміється - т. зв. факти. Як і "фактом" є, що в свій час членом соціял-демократичної партії був, аж поки його звідтіль не усунули, напр., пізніший соціялістожер,

"хвашист" і т. д. Дмитро Донцов, що не перешкоджало йому в "Украинской Жизни" С. Петлюри, в роках 1912-17, публікувати цілковито те саме (напр., про Лесю Українку), що він по році 1922 публікував у редаґованому ним самим ЛНВ. А що ж, як не "факт" перебування Донцова в рядах УСДРП (де, до речі, тоді був згуртований цілий убогий "актив" нашого народу!) до сьогодні служить наївним за важкий, мовляв, арґумент до "зрад" Донцова, до його "російської (?) психіки" і навіть "коньюнктуральности". Може, не всі собі усвідомлюють, що ідеолог нашого монархізму, консерватизм і "ретроградство" якого порівнюють із Шатобріяном і Моррасом, замолоду був теж "демократом" і, навіть, одним з фундаторів партії "хліборобів-демократів" у р. 1917. І це не перешкодило Липинському стати пізніш найпристрашнішим ідеологічним противником демократії, зокрема рідної, як його монархістичні переконання не стримали його наприкінці життя нечувано гостро виступити проти партії, якої був фундатором та ідеологом, і, фактично, нанести цій партії нищівний, може, й смертельний удар. Чи це теж, може, була "коньюнктуральність"? І хоч надійшов час на розуміння справжнього Липинського (а ми часу маємо взагалі обмаль), та жадної цього роду праці на літературному обрії не видно, бо, бачите, пройшла скоромінуща "мода" на Липинського уявного... І тому про справжнього Липинського "коньюкнтуральніше" мовчати. Надійде час (мірою нашого культурного росту), коли суспільство спроможеться відповідно зльокалізувати "зради" й "коньюнктуральності" (чи "російськість") у найбільш яскравих наших особистостей і навчиться дивитися на них доцільніше і синтетичніше.[1/] Бачити в них не спримітизовану на

власний копил "ікону", лише - живу людину.

III

Приклади можна множити в безконечність. "Факти" можна бухгальтеризувати тисячами. Та чи варто? Вже з наведеного, либонь, ясно, що криється за тим усім: безпросвітний, здається часом, безнадійний примітивізм суспільної думки. Зустрічаємося з ним на кожному кроці. Шкоди він нам чинить необчисленні. "Трагедії" наші з тієї прапричини більшости наших нещасть - множаться без кінця. Що більше, про примітивізм говорять усі (починають говорити навіть автентичні примітиви), але справа донині не поліпшується.

Це тим більше дивно й навіть загадково, що в історії нашої культури ми являємо образ народу, дуже далекого від примітивности. Можна радше говорити про нашу ускладненість, "бароковість", навіть певну рафінованість ("хітрий хахол" - формула, що в ній криється дуже складний і зовсім непримітивний зміст!) не лише нашої культурної (переважно мистецької) творчости, а й нашої психіки. Києво-Могилянська школа, Сковорода, Бортнянський, Котляревський (так, "навіть" чи "власне" Котляревський!), Гоголь, Марковичка, з пізніших Нарбут, Курбас, Зеров, Бойчук, М. Куліш - хто відважиться вжити тут слово "примітивізм"? А чи примітивна є наша писанка, чи найпростіша "народня пісня", чи обрядовість Святого Вечора, чи навіть ті визерунки, якими кожна дівчина в нас вміє розмальовувати селянську піч?

А одночасно й поруч? Одночасно й поруч, як це не дивно, квітнуть пишним цвітом хронічна отаманія, віршоманія, гопакоманія й всіляке гаркун-задунайство - в усіх, буквально, ділянках суспільного жит-

тя. Прикриваючись якимсь "модним", отже, лишень коньюнктуральним "ізмом", у сферу нашої і без того вбогої політичної думки просовується справжня політична "халтура", і в результті наша політична думка, що ледве мріє і ніяк не може організувати свою т я г л і с т ь, опиняється перед 25-50-літтям назад. І всі аксіоми з-перед чвертьстоліття роблять ся з н о в у теоремами, які - протягом нового чвертьстоліття - треба буде "дискусійно" д о в о д и т и . . . під регіт вельми втішеного тим ворога. І знову буде "схід чи захід", "приватна власність чи колхоз", "Шевченко чи Маркс" і т. д., і т. д. І степовий Гамлет буде врочисто, всоте і втисячне, розв'язувати питання "to be or not to be"... Дискутуємо про стилі, провадимо складні аналізи поетики тих чи тих літературних шкіл, деклямуємо про "велику літературу", а поруч і одночасно буяє віршована гаркун-задунайщина або й просто єсенінщина, "на малоросійський язик перелицьована", і на ринку з'являються страшливі "поеми", підписані ім'ям навіть високого церковного достойника! І нікого це не вражає. Ніхто не протестує. Мовчазно уважають це за річ нормальну. Приклади можна множити, але для цього не вистачило б книги, не те, що газетної статті.

Яке враження справляє все це назовні? Таке, очевидно, що викликає лише "покиваніє главою" і робить з нас "притчу во язицех", бо на кожного Хвильового приходиться тисяча літературних "енків" - отже, неспівмірно велика більшість. І та "більшість" заступає і заглушує все те цінне й велике, що посідаємо. І то не лише назовні: ця "більшість" заступає, заглушує і задушує також в н у т р і.

Така двоторовість культурного процесу сама в

собі не була б ще нещастям. В культурному процесі кожного народу існують "поверхи". Наше нещастя в тому, що ця двоторовість у нас щільно переплітається і, власне, жадних "поверхів" не робить, бо для існування "поверхів" потрібний ієрархічний інстинкт, який у нас віддавна (може, й протягом століть) паралізований. А там, де немає ієрархічного інстинкту, там не може бути структури. Там є безформність, рудиментарність, отже, й примітивізм.

Коли шукаєш ґенези цього культурного примітивізму, завжди виникає в уяві персонаж з якоїсь малоросійської комедії, що співає безсмертну арію:

Я і писар,
Я і слісар,
Я і вчитель-просвітитель...

Розуміється, є аж надто багато "об'єктивних" на це причин: бездержавний стан народу - перша причина і найголовніша. Але було б злочинним оптимізмом ховатися за причини лише "об'єктивні". Треба шукати й "суб'єктивні".

IV

У випадку з Кулішем повторюється та сама історія: кожен видатний земляк мусить у нас бути - на глибоко закорінене переконання громади - "і швець, і кравець, і на дуду грець".

Якщо це, на жаль чи на щастя, траплялось у нас (Грушевський, Франко, а, остаточно, й Куліш), то на це були теж свої "суб'єктивні" причини (Франко так і признавався на своїм ювілеї: "Може, в мені загинув поет, але того роду діячі були потрібні"). Та було б великим непорозумінням чи просто помилкою вважати такий стан за нормальний.

Та є ще інша сторона медалі: громада наша вимагає такої "універсальности" від своїх видатних спів-

громадян, вимагає як речі самозрозумілої. А при тому й понадто така видатна людина мусить бути ще й особисто симпатичною та лагідною, щоб нікого з громади тією своєю визначністю (або, боронь Боже, великістю) не "образити".

"Лагідним" Куліш не був - ні в писаннях своїх, ні в житті. Куліш - то була, передусім, Велика Пристрасть, а в такому випадкові для лагідності немає місця. Куліш був індивідуаліст у повному значінні цього слова. Жадний політик, жадний історик, а якщо й вождь, то, очевидно, "вождь без армії".

Куліш був культурник, як він сам себе слушно самовизначив. Лише культурництво його далеко не було "аполітичним", а, навпаки, було культурництвом політичносвідомим, - тим то й проклинає його ворог донині та й проклинатиме надалі. І оця політичність Кулішевого культурництва являє найхарактеристичнішу й найціннішу рису "несамовитого Панька", що робить з нього майже унікальну постать у ґалерії творів нашого по-шевченківського культурно-історичного процесу XIX ст. І коли тим способом "звузимо" підхід до Куліша, відкинувши факти і фактики, що їх "синтеза" була б так само яловою, як шукання квадратури кола, то тоді й знайдемо цілого Куліша, і, може, сама синтеза стане можливою.

І це - давно назріле завдання для історика нашої культури. Бо хоч недоліків у цій царині надто багато (а деякі з тих недоліків пекучі), то все ж варто собі ще й ще раз усвідомити, що хоч би маленької, але синтетичної моноґрафії про такого яскравого чоловіка, як Куліш, ми досі не маємо. Розуміється, - завдання не з легких. Знаємо, що багато навіть з дуже видатних авторів таку працю починали, але... обривали її з надміру завдання. Так, - моноґрафія ця

не буде працею простою чи звичайною: занадто незвичайною постаттю був і залишається несамовитий Панько Олелькович!

От, хоч би взяти Куліша як приклад самої лише енергії людської, навіть на тлі таких явищ, як титанічний доробок Грушевського чи неозора діяльність Франка.

... Пожежа хутора. Загинули рукописи. Загинула довголітня праця. Але Куліш - з зовсім нетрадиційною впертістю (наша "традиційна" впертість у таких випадках звичайно... м'якне), з якимсь справді старокозацьким завзяттям починає свою працю наново. Починає - від початку!

... Здавалося Кулішеві, що під Австрією розгортаються перспективи ширшої праці - і він, не довго думаючи, змінює підданство, щоб, як підданий Австро-Угорської імперії, провадити працю широко й інтенсивно. Тут же виникла й та сумнозвісна українсько-польська "крашанка", за яку стільки помий вдячні земляки вилляли на голову Кулішеві... Та чи справедливо? Чи такою вже помилкою була ота "крашанка", якщо зважити, що до тієї "крашанки" ми раз у раз повертаємося й до сьогодні?

Варто придивитися, скільки творчих починів залишив нам Куліш у спадщину, скільки починів з телескопічною, майже, перспективою. А скільки глибоких думок розкидано в його не конче систематичних (тим більше - систематизованих нащадками) писаннях з різних ділянок і на різні теми, думок, унятих часом у справжню бронзу, що витримає віки ("серед скарбів землі - голота гола" або "над серце в мене висоти нема"), думок, що кидають яскраве світло в найтьмяніші закути націопсихології чи націоісторіософії.

V

Зеров побіжно десь зауважив про "великі зусилля" Куліша, що пішли на формування "високого" українського стилю.

Зауваження дуже слушне і значно глибше, аніж це здається на перший погляд і аніж це думав сам Зеров. Бо не про сферу лише літератури тут ідеться, як це мав на увазі Зеров, хоч, розуміється, формування "високого" літературного стилю (що, до речі, неокласики допіру почали поважно реалізувати) без Куліша-поета (останньої доби) - уявити не можна.

Вагу цієї проблеми оцінимо повністю, коли зважимо, що саме цей брак "високого стилю" не лише в літературі, але й у цілій нашій національній дійсності кінця XVIII - початку XIX ст., занапастив нам Гоголя, бо лише в шуканні "високого стилю", притаманного його ґенієві, він опинився випадково в Петербурзі... у занадто спізненій подорожі до Риму...

Наївні літерати підраховували кількість "русицизмів" у віршах "Хуторної поезії" і не були спроможні зауважити та оцінити піонерсько-творчого чину, що за тими архаїзмами крився. Навіть великий Франко, письменник далеко не наївний та й першорядний філолог-вчений до того, легковажив Кулішеві "доктрини про високий стиль та староруську мову", зовсім не доцінивши великого політичного значення "староруської доктрини" Куліша, що обіймала в нього не лише "мову".

Та "доктрина" носила явно політичний, державницько-національний і "аґресивний", контр- "общеруський" характер, як, загалом, державницькою була вся діяльність Куліша. Це було щось діаметрально протилежне духово-вбогому й фактично капіту-

лянтському "народництву" з різними теоріями про "домашній вжиток", не виключаючи й хоробливого "федералізму" пізнішої драгоманівщини. І коли подивимося під цим кутом погляду на велику, досі недоцінену політичну поезію Куліша, то, може, нас не так дуже й вражатимуть славословія на адресу "татарина" - Карамзіна, "арапа" - Пушкіна, несамовитого імперіяльного деміюрга Петра І і, будь-щобудь, незвичайної німкені - Катерини. Всі ті імена - то символи, майже метафори. Всі ті імена то - псевдоніми державнотворчих факторів. Уживаючи тих "символів", Куліш мав на меті ясніше, докладніше показати землякам, що то є державність, розкрити зміст цього давно забутого "українством" поняття.

Куліш бо надто добре знав вогненно-криваву границю поміж тим, "що становить націю в розумінні етноґрафічному", а що "становить націю в розумінні політичному", а це його власні слова з року Божого 1864 ! Отже, трошечки раніше, аніж наші "фахові політики" почали тією проблемою - під непереможним впливом "обставин" - цікавитися.

І хіба не живі й досі, хіба не пульсують живою кров'ю пророчої думки його давні-давні слова, що їх у свій час так мало знали, а ще менше розуміли:

"Прославлять і благословитимуть майбутні покоління лише тих, що дбають за це, аби землю нашу посіли в спадщину ті, що пролили за неї свою кров. Про інших буде тільки пам'яти, що за будівників залізничних шляхів і таких інших речей... Ми ж безпосердні пани і володарі цієї землі. На ній відіб'ється наше моральне обличчя і буде вона відома народам рисами цього обличчя, яких ніхто стерти не зможе!"

Чи багато з тих, що ще й досі "синтетизують" Куліша, хоч нині до кінця розуміють ці маєстатичні

твердження державника з 70-их років минулого століття?

1947.

- - - -
- - - -

Коли року 1917 - під Полтавою викуті й двохсотлітньою ржею пережерті - обручі петербурзької імперії впали, національний летарґ наш скінчився, то поворот до історичної притомності одразу, на жаль, не стався. Занадто бо довго тривав той майже смертний сон.

Наступило те, що не зовсім влучно називаємо Відродженням. То було скорше напророковане Шевченком - О б у д ж е н н я. Але окрадений і приспаний мозок нації ще продовжував снити сни: перед заспаними очима калейдоскопом проносилися розірвані образи історичних подій, постатей і з'яв:

Човни золотії
Із сивої, сивої давнини
Причалюють...

Ласкою Божою
В серце зранений,
Виходить Андрій Первозванний...

Предки, предки
Встали з могил...
І тому - золотий гомін -
Ах, той гомін!

Так, бувши несвідомим інструментом, засейсмо-

ґрафував Обудження автор "Соняшних Кларнетів". Але, в дійсності, повіки ще були напівзаплющені.

І по всій безмежній країні
Ні один ще Лазар не встав -

гірко сконстатує не медіюмічний Тичина, а "інтелектуальний" Павло Филипович.

Ота інерційна, вже по Обудженні, солодка скованість д у х о в о г о "заспання" - коштувала нас дуже дорого. Обудилось тіло - і схопилось зброї, обудилась душа - і залунала козацька пісня, але історична пам'ять, свідомість тяглости національної історії й свідомість її п о л і т и ч н о г о досвіду - повертались повільнішим ритмом вже тоді, коли Окрадена опинилася в огні "продовженої Полтави", в огні н е з а к і н ч е н о ї війни за Державність.

Отже, інтелектуальне, м а з е п и н с ь к е опритомнення, відчуття духу і с т и л ю Мазепи - верталися лише частково, уривками, окремими спалахами і, назагал, спізнено..

Коли обернемося до царини мистецтва, ц. т. области, що найчуйніше й найглибше відбиває такого роду явища, то з'являються два імени, що їх можна уважати за б е з п о с е р е д н і х продовжувачів духового мазепинства в національній культурі Відродження: Це - Юрій Нарбут в пластиці і це Микола Зеров - в "державі слова".

Це - Юрій Нарбут в цілій своїй ще "імперській", петербурзькій чинності; це Нарбут, що недаремно сам називав себе "мазепинцем" і, з першим гуком Відродження опинившись в Києві, розгорнув був там величезну, стилем і духом істотно національну творчість, розвинувши і вичерпавши, як ніхто перед ним і по ним, наш "козацький" барок; це, врешті, пізній,

вже побароковий, Юрій Нарбут, Нарбут започаткованих ним і несподіваною смертю перерваних ілюстрацій до "Енеїди", де персонажі з травестації Котляревського фігурували вже не в козацьких шапках, а у "відтравестовуючих" римських шоломах, нічого не втрачаючи з своєї національної природи.

Це - Микола Зеров - spiritus movens і Арістарх київської Александрії, безпомилковий арбітр смаку і стилю, загально визнаний майстер і суддя в літературі, maitre і вождь київської Неокласики, - той, що невтомно й незломно закликав: ad fontes, до джерел, до джерел несмертельної й невичерпальної греко-римської Антики цілющого ліку на всеросійську барбарію і найпевнішої зброї проти неї ж.

Обидва загинули. Загинули як вояки д у х а у війні духа. Юрій Нарбут "вмер" від занадто короткотривалого і дуже підозрілого "тифу". Микола Зеров був нещадно задушений соловецьким засланням.

По обидвох чуйний ворог затирає й випікає найменший слід, найменшу згадку... "Нєт, не било і бить не может!"

3 березня 1860.

13. 5. 1933.

За останні часи друковані розмови про Хвильового набрали такого неприємного характеру, що внести в ті розмови принаймні хоч якийсь "порядок дня" стає конечною необхідністю. Хоча б тому вже, що річниця його, будь-що-будь, нещоденної смерти (13. 5. 1933) збігається з річницею організованого московським урядом жахливого голоду, що завдав нашому національному організмові таких необчисленних (і не лише біологічних тільки) втрат.

I

До речі було б насамперед спинитися і на тім голоді, що відограв певну ролю в самогубстві Хвильового, бо й на той голод існують у нас ріжні, часом дивовижні, погляди, а при тім, як це не дивно, серед другої нашої еміґрації, отже серед людей, що були або свідками, або й об'єктом того голоду.

Приходилося чути, напр., фразу, що голод 1932-33 рр. був не "лише", мовляв, на Україні, а й у "цілому" СССР. Фраза ця менш дивувала б в устах пересічного "жителя" СССР, що далі свого Шаргороду чи Золотоноші не виїздив. Але такі речі доводилося чути від людей політичного діяння й політичного думання. Парадоксально, але це один з тих щироукраїнських парадоксів, які так притаманні традиційному бракові здібности саме до політичного думання.

Пригадується така розмова з бувшим членом УКП і пізніш КП/б/У (з 15-тилітнім, до речі, стажем), що вперто повторював той загальник про "голод в цілому ССР", аж поки не пригадав с а м с о б і курортну розмову з партійним товаришем-москалем, який дивувався: "Дивно, звідки, у вас (себто на Україні) голод? Мій батько (селянин з Московсь-

кої области) пише мені, що у нього повні комори збіжжя".

Пригадується ще більш моторошна розмова з київським інтеліґентом старої дати, який, розуміється, про голод знав (бачив трупи на вулицях), може навіть здогадувався, що голод був лише на Україні, але на питання про причини голоду простодушно заявив: "Думаю, що - періодична посуха".

Приклади ці можна було б множити без кінця. Але вимова цих прикладів (оскільки вони не випадкові і мають певну закономірність) є ясна і в ясності своїй убійча. Та вимова дає образ традиційного думання земляків, як і вираз тих успіхів, що їх осягнув совєтський режим на психіці земляків за останнє чвертьстоліття.

Історична пам'ять була завжди нашим найслабшим місцем - і так тривало цілими століттями. Короткі моменти відзискання історичної пам'яти були окремими блискавками - Крути, Мотовилівка, Базар, Зимовий Похід. Що ж дивного, що ворог скерував саме на цю Ахіллову п'яту ввесь свій многовіковий хист, увесь свій незрівнянний імперіалістичний інстинкт, увесь ретельний державницький досвід. І треба визнати, як би це боляче нам не було, що успіхи його на цім фронті є величезні, певно більші, ніж він сподівався.

Пересічний молодик 20-25 років, навіть з вищою освітою (розуміється підсовєтською) щодо національної приналежности "Слова о полку" має якнайтуманніше поняття, Володимира Святого чи Ярослава Мудрого уявляє собі з замоскворецкими "бородіщами" і національну нашу історію підсвідомо починає від Хмельницького й Котляревського... - "Что і требовалось доказать", як вчив у своїй несмертельній "ґеометрії" царський Кісільов, перекладений те-

пер на "всі мови" СССР і уживаний наново в "революційній совєтській школі".

II

Існує досі така леґенда: був собі такий націоналіст з лона матері, що підступно увійшов в ряди большевиків. З конспіративними здібностями, яким міг би позаздрити найздібніший аґент Інтеліженс Сервіс, слу́жив навіть в ЧК (?). Під маскою комунізму написав свої націоналістичні памфлети. І смертю своєю завдав страшного удару Москві.

Словом: Хвильовий - Валенрод.

При всій романтичній звабі своїй і певній, але лише теоретичній, логічности - леґенда ця одверто слабує на паперову пінкертонівщину й колосальну наївність.

Але рівнобіжно до леґенди Хвильовий-Валенрод, існує (майже співіснує з нею) леґенда ч. 2: Хвильовий був з лона матері марксист, комуніст і большевик, а всі ті, м'яко кажучи, непослідовності, які він робив - аж до самогубства включно, - робив він саме як послідовний і ортодоксальний член КП/б/У і ВКП.

Словом: Хвильовий - Залізний большевик.

І в цій леґенді є, безперечно, також своя теоретична логіка і навіть своєрідний романтизм, але й ця леґенда занадто вже абстрактна і - при конфронтації з життям - виявляється не менш (а може й більш) наївною, ніж перша.

На обидвох цих леґендах лежить очевидна печать специфічної задивлености в шильди, етикетки, титули й назви. "Комуніст", "націоналіст" - етикетки все ще в нас модні і на всі явища життя всеохоплюючі. Кожну проблему, кожну подію, кожну постать у нас, перш за все, намагаються втиснути в бляшану

коробочку з етикеткою. Часом це нагадує задачу про квадратуру кола, часом Сизифову працю, часом ще жива жертва сама верещить від такої операції - дарма! З хахлацькою впертістю операція ця мусить бути зроблена. Бо інакше оператор остаточно отетерів би і втратив рештку здібности думання в сфері так притаманної йому "мужицької арихметики".

А треба вже раз погодитися, що в нашій історії існують постаті, для яких знання самої-но "мужицької арихметики" - рішучо не вистачає.

III

Перш за все треба забути про етикетки і про коробочки. У випадку з Хвильовим вони будуть так само неспівмірно малі, як у випадках з іншими (не багатьма) того ж порядку постатями. Бо Хвильовий - не "член партії", не "один з...", навіть не "громадянин". Хвильовий - п о с т а т ь, особистість, жива людина з тих небагатьох у нас живих людей, що їх фізична смерть не перешкоджає їм жити далі.

Тому-то в цім випадку жадна аритметика (з марксизмом і діяматом включно) нічого не поможе. Член партії? - так. Революціонер? - так. "Комунар"? - так. Але одночасно і з другого боку: "злісний ухильник? - так, "контрреволюціонер"? - так, "буржуазний націоналіст" - (навіть "хвашист")? - так. Врешті - о жах! - перший (по кирило-методіївцях) український месіяніст? - так.

Ніби самі-но протиріччя, самі-но антитези, самі-но протилежності. Та все це зовні, бо внутрішнє я д р о істоти Хвильового є синтетичне до монолітності.

"Сам хвилюється й інших хвилює", - з поліційним жалем констатував був колись найогидніший совєтський урядовець з "місцевих жителів", давно вже

зліквідований держиморда Затонський (до речі, фактичний виконавець руйнування Михайлівського Манастиря у Києві). Що "сам хвилюється" - це було б ще півбіди. Найгірше, що "інших хвилює", себто є постаттю, в якій акумульована енергія, що збуджує, індукує енергію оточення. І ця властивість Хвильового певний час відганяла сон з повік навіть - страшно вимовити! - самого кремлівського "батька народів". Де ж пак "хвилювання" і "ріжні ідеї" там, де державною засадою було і єсть "благоденствіє на всіх язиках!"

IV

Тут не місце докладно спинятися на окремих аспектах дуже складної постати Хвильового. Підкреслимо один і - на нашу думку - найістотніший: Хвильовий - людина політичного думання й політичного діяння, що можна було б уняти короткою формулою: Хвильовий - політик.

В нечисленній ґалерії наших, навіть фахових, політиків за останнє чвертьстоліття - постать Хвильового виявляється яскравою й майже-майже унікальною. От вже хто вповні заслуговував би на титул "гомо політикус", лише не як титул, а як точне окреслення! Позірна парадоксальність цього твердження обумовлена лише складним національним процесом нашого історичного існування, в якім фахи не завше розподіляються доцільно, зазвичай переплутуються, і в якім література взагалі, а письменник зокрема, хоч-не-хоч, відогравали й відограють політичну ролю, часто не зовсім зручну і щасливу (згадати б Винниченка).

Політичний нерв Хвильового, треба думати, і потягнув його в революцію, яка для майже-юнака була поняттям і явищем універсальним, всеохоплюючим,

єдиною панацеєю на всі біди. Революції, як він її розумів, вірніш - Леґенді Революції, він віддав і свою гарячу юнацьку віру, і свій поривчий молодечий романтизм, і свій яскравий талант уродженого письменника. А вони були такі сильні й стихійні, що затьмарили Хвильовому його невироблений тоді політичній світогляд.

Романтичне захоплення п и с ь м е н н и к а спричинило п о л і т и ч н у помилку: короткочасне, зрештою, "комунарство" з усіма його практичними наслідками. Але, коли крізь Леґенду Революції почали проступати огидні риси "всесоюзного Івана Івановича", коли замість "духмяної епохи", Хвильовий відчув нестерпний сопух відвічної всеросійської кльоаки, коли побачив наочно, що революція "прошуміла" вуличками його "Голубої Савої" безнаслідно, що хижацький інстинкт Москви зробився ще одвертішим і брутальнішим, а хахлацкість рідних Пилипенків - ще більш вайлуватою і ще більш безнадійною, - тоді у Хвильового наступило не традиційне "розчарування" з хлипанням та традиційними "слізьми", лише - в и б у х. І, тоді, власне, майже блискавично скристалізувався в нім справжній політик.

І далі вже йде чинність Хвильового - людини п о л і т и ч н о г о чину на тій арені, яка для нього була найприроднішою й формально найприступнішою: на арені літератури.

Ця чинність, що її започаткував справжній політичний чин - серія памфлетів (Хвиля зовсім слушно порівняв їх з серією бомб), відома досить широко, щоб на ній тут довше зупинятися. Це був справжній політичний чин, тим більш плідний і в наслідках своїх історичний, що доконаний людиною творчости, а не шахової гри. Тому "Україна чи Малоросія" (а

цей заголовок останнього неопублікованого памфлету Хвильового був би найістотнішим уняттям цілої багатоплянової проблематики Хвильового), питання: бути нам провінцією чи країною, колонією чи метрополією, нацією чи племенем - поставлено було кардинально і на такій ідейній височині, де починається вже ф і л о с о ф і я нашої культури і п о л і т и к и.

Піонером її став Хвильовий і, власне, так запише історія.

Що значить політично думати - найяскравіше показує нам справа голоду 1932-33 рр., яка відограла таку знаменну ролю в біографії Хвильового, і на якій зупинилися ми на початку зовсім невипадково.

Ця справа, як видно з поданих вище прикладів (а їх можна було б збагнути прикладами з теренів поза-совєтських), розкрила в свій час всю разючу немічність політичного думання у нашого суспільства. Хвильовий на тлі цієї немічности - появив яскравий констраст: для нього відразу була ясною не лише ґенеза цього голоду (свідоцтво Аркадія Любченка), а й, як справжньому політикові, були ясні політичні наслідки того голоду, наслідки, яких розмірів (національних, соціальних, біологічних), ми й досі собі не уявляємо... Втрата 20-25 % "живої", що так скажемо, "ваги" народу - навіть аритметично лише - річ дуже поважна. А коли приймемо під увагу п и т о м у вагу цих 20-25 %, зрозуміємо, що зсув, доконаний під режимом СССР, України в напрямі до Малоросії - був велетенський.[1/]

Гарячий темперамент зовсім не "енківського" ґатунку у сполуці з чуйною уявою мистця та ще рана в сумлінні, обтяженім "комунарським" минулим, ось що нарисувало 13 травня 1933 року перед зором Хвильового дантейський образ, який спокійно

прийняти він уже не міг і з яким дальше існування було б для нього навіть фізично неможливим.

Травень 1948 р.

ЛИСТ ДО МОЛОДИХ

Може, ніде так виразно не відбивається зміна поколінь, як у мистецтві.

Мистці перші відчувають повів нової епохи, бо вони - в найліпших своїх представниках - завжди чатують на границі прозріння. В інших галузях творчости, де елемент мистецтва більш прихований, зміни епох проходять більш еволюційно, з дня на день. Навіть філософічна мисль іде, сказати б, в ар'єгарді і формулює здебільша post factum - тому серед фісолофів пророки трапляються рідко.

I

Те явище, що й у нас, в наших надто ускладнених обставинах, при відсутности реальної Батьківщини, мистці "шукають", вибруньковують нові групи, об'єднання, ґрона під назвами "молодих", "сучасних", "модерних" (справа не в назвах) - це якраз доказ історичної чуйности людей, що їх істотою є чуття, почуття, що їх інструментом (і навіть професією) є царина емоції.

Розуміється, від "шукань", від інстинктивного згуртовування, словом, від "брунькування" до квітів і плодів - шлях немалий. І на нім може притрапитися все. "Група" може механічно розпастися. "Брунька" може замерзнути. "Квіт" може стати яловим. Навіть плід може бути недорідний, змиршавілий зеленцем.

II

З поезією справа остільки делікатніша, що її "виробничий", що так скажу - ремісничий бік є ніби менш наявний і, на загальний погляд, "менш важний". Музика, пластика, архітектура поготів, - передумовлюють якийсь вишкіл, "працю", опанування

цілком намацального "матеріялу" і засобів оперування ним. Тому школа, вправність, "техніка" грають ролю немалу, хоч і не головну (бо при однобічнім плеканні тільки їх, вони прислонюють істоту творчости, а навіть доводять аж до підміни творчости "виробництвом", хоч би й кваліфікованим).

Не те з поезією.

Її "матеріял" ніби надто нехитрий: папір і олівець чи перо. Навіть "письмовий стіл" легко можна заступити кав'ярняними ба й, остаточно, власним коліном. Тому тим більше виростає в поезії значіння чинника не-матеріяльного, не-технологічного... І як же часто приходить на думку несмертельна формула Ціцерона (що з фаху був адвокатом): poeta nascitur.

Мрійлива дитина та ще й, бува, обтяжена "мистецькою дідичністю", десь між 13-15 роками життя, переходить, сказати б, "мистецький кір", звичайно віршово-літературний. Цей "кір" здебільша проминає, як і справжній, майже безнаслідно. Але в певних випадках, він набирає характеру хронічного. І тоді, як у відомій анекдоті, залишаються дві можливості: або появляється дійсний поет, або дилетант - в ліпшім випадку і графоман - в гіршім. Тільки при наявности особистої культури, самокритичности й характеру, в щасливішім випадку, людина переходить до критики, журналістики чи, такого модного тепер літературознавства. Отже, вона залишається в літературі як професіоналіст, одначе не тортуруючи себе нездійснимими цілями і не хворіючи на літературну сверблячку.

III

Тимто покликання, яке грає важливу, як не головну, ролю в кожній людській діяльности, набирає вирішального значіння у випадку поезії і взагалі всякого мистецтва. Бо - про що звичайно забувають -

Муза є мстива й нетолерантна. Вона, як сказав великий чеський критик (відповідник М. Зерова у нас, хоч сухіший і "фаховіший") Франтішек Шальда, "не терпить конкубінату". В цім бо таїться метафізика і демонічність кожного мистецтва, а літератури - найперше і зокрема.

Кожне мистецтво (у властивім, отже високім, значінні цього слова) є річ небезпечна. Бо у мистця воно - через покликання - сполучується з Долею і часом Долею його стає, зі всіма трагічними чи лише трагедійними перспективами. Рільке десь в "Листах до молодого поета" радив писати вірші лише тоді, "коли немає іншого виходу: або-або".

Поезія і справжня література виключає яку-будь "продукцію" чи мануфактуру, бо обертається тоді в халтуру і - одночасно - убиває поета.

Тут чую чиюсь молодечо-схвильовану (або й жовчно-старечу) репліку:

- Ага! То Ви проти праці ("над собою", аякже). Ви лише за надхнення і т. п.

- Ні, любий земляче. Я прожив і пережив надто багато, щоб залишатися безжурним "примітивнюком" (вираз В. Липинського, скерований, на жаль, чи не на мою адресу, тоді, хоч і спізнілого, але політично наївного студента). Тим то й трудна поезія, що вона є саме труд. Навіть не праця (тільки), а й труд і трудівництво, дуже близьке до подвигу й подвижництва. Бо, дійсно, лише Муза могла б парафразувати відомі євангельські слова: "Хто хоче йти за Мною, хай залишить усе". Тут справді, як співається в Літургії: "Отложим всякоє попеченіє". Бо без такого тотального скупчення всього свого єства - немає акту зродження, яким і є справжня творчість і з'явлення всякого твору в якій-небудь галузі творчости.

Надхнення - це певний стан духа, стан, якого, одначе, механічними чи раціоналістичними засобами осягнути не можна. Але при певнім "шоку", при певнім блискавичнім сполученні серця й розуму, при певнім зусиллі ізолюватися від щоденності - стан той може з'явитися. І тоді, як десь формував А. Пушкін, "загострюється здібність сприймання світу, здібність бачити й чути".

Ясна річ, що пасивне очікування надхнення - це страчений час. А брати надхнення за основу творчости - це романтичний забобон. Надхнення-це особисте щастя мистця, "усміх" його Долі. Тому воно не може бути стале або періодично-повторне. Але й мистецька творчість не є ані канцелярія, ані фабрика.

11. 8. 1964.

НАД МОГИЛОЮ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

25 липня совєтське радіо урядово подало коротку вістку з Києва: Максим Рильський помер. Пізніш часописи подали дату: 24 липня.

Один з найбільш справжніх, органічних поетів нашого століття (аналогії могли б бути лише з Р.- М. Рільке), але й один з найчинніших творців сучасної нашої літератури й культури. За останні ж десятиліття - це можна ствердити - виразно видатний національний діяч. І хоч осягнув він немалого віку, хоч залишив десятки книг і сотні (напевно непроминальних) студій і статей, хоч плідна діяльність його і її наслідки - у всіх на очах, та смерть є завше смерть. Її година приходить завше "несподівано". Її поява завжди сприймається трагічно. Вона перерізає тяг, хоч би й як галасливої, сучасности - провалом раптового мовчання, вимовнішого за найбільш красномовні слова і гучнішого за найбільш пронизливий крик.

Не час ще і не місце на розлогий некролог з оцінками, аналізами й формулюваннями, ну і (як же традиційними!) посмертними похвалами в стилю "жалісних віршів на презацний погреб"... На все це прийде свій час і свої автори.

Наразі потрібно ствердити один так само безсумнівний, як і невблаганний факт: зі смертю Максима Рильського відходить у вічність історична постать письменника, що був архимайстром нашої поезії, великим сеніором нашої мистецької культури і людиною щедрого серця та винятково особистого чару.

Та й це - не все. Не головне. Максим Рильський - в нашу страшну, цинічно-підлу добу фактично був бранцем і закладником національної культури в

лапах немилосердного ворога, який, кожної хвилини! - міг його не лише кинути до буцигарні з забороною "писати й малювати", а й просто "зліквідувати", змусивши перед тим перейти всі стадії морального душогубства: каяття, визнання "помилок", поганьблення друзів праці й життя та, хоч і вимушеної, але завжди жахливої хули на власний Народ і власну Батьківщину.

З пошаною мусимо ствердити над свіжою могилою, що історичну ролю закладника нашої культури й нашої духовости, ролю, до якої він не був призначений і до якої, як уроджений поет, не був здібний, - Максим Рильський виконував як свій твердий національний обов'язок, ніс, як свою невблаганну долю: гідно і неослабно до кінця.

А в яких обставинах - це ледве чи уявляють собі наші люде, а еміґранти зокрема. То ж, будь-щобудь, найбільш офіціозна людина в СССР - М. Хрущов - мусів був прилюдно й урядово ствердити, що життя М. Рильського висіло на волоску, який кожної хвилини міг обрізати ніхто інший, як добре Україні знаний урядово і "особисто" - Лазар Моїсеєвіч, той самий Каґанович, що йому завдячуємо ("лично") загибіль ґеніального Миколи Куліша. А якщо не менш ґеніальний Олександер Довженко фізично зацілів "жителєм" міста Москви (!), то лише завдяки парадоксальній милостині не менш незабутнього Іосіфа Віссаріоновича, щоправда, за ціну каторжної праці підручного при різних ейзенштейнах для продукції самовбійчих аероґрадів та мічуріних...

Більш-менш в такій же атмосфері і обставинах існував і творив Максим Рильський. І якщо в його творчості траплялися "пісні про Сталіна", оди до Ілліча, похвали для Маяковського й навіть одна по-

свята Молотову (!), то автор їх прекрасно знав, що то все - то така ж сама данина, як пиття кумису в ханському наметі XIII ст. І знав також, що для нащадків то будуть лише літературні курйози, хоч і досить шибеничного стилю.

Рильський залишався фізично-живий і, хоч полонений, чим далі, тим виразніше намагався продовжувати ту чинність, яку вже не могли виконувати замордовані ворогом Зеров і Филипович, Нарбут і Леонтович, Курбас і Куліш.

Без галасу і зайвих жестів. Як той вояк, що до кінця відстрелюється на останній заставі, хоч бачить, що залога вже перебита, а підмога жахливо спізняється...

1964.

ДЕНЬ ПОЭЗИИ 1967. Москва, В-во "Советский писатель", ст. 292, Наклад 50 тисяч. Редактор В. С. Фоґельсон.

В порівнянні з раніше обговореним "республіканським" (УССР) того ж типу збірником, цей, вже всесоюзний, робить ще сумніше враження. Може, саме тому, що він "всесоюзний", а не, скажім, хоч би вже РСФСР, стисліше російський, в якім мусіли б знайтися адже ж якісь справді національні прояви. До речі - вражає неспівмірно значна кількість українських (і не російських) прізвищ авторів. Невже ж Клюєв, Цвєтаєва, Єсенін так-таки й не мають наступників?

Вражіння мистецької й, взагалі, творчої пустки збірника не лише не компенсує, а, може, ще більш підкреслює вміщена в нім пошарпана, порізана і обрізана (цензурою чи редакторами?) вже знана тут нам "Поэма без героя" Анни Ахматової.

Цей визначний твір видатної поетки петербурзького минулого вже давно було опубліковано закордоном: і найяскравіші уривки, і повністю, і то аж у двох редакціях. Розуміється, "Поэма без героя" - це не поема. Ахматова - суцільний лірик. Та й треба додати, що, може, й випадкове твердження Пушкіна ("умчался век эпических поэм") стало своєрідним пророцтвом і для сучасності. Але, як ліричний цикл, зв'язаний основною темою спомину (де в осередку є, без сумніву, розстріляний 1921 р. Н. Гумільов, чоловік поетки, - повний текст поеми цей наш здогад потверджує), - твір Ахматової - сильний, дивно-молодечий і, мимо певної ритмічної монотонії, сягає в окремих партіях майже клясичної вивершености ("Были святки кострами согреты...", "И серебрянный месяц ярко над серебрянным веком плыл" аж до

"Приближался не календарный - настоящий Двадцатый век").

Але саме якраз цей, як і інші того роду частини, у московському збірнику цілком вирізані. Залишилися від "Поэмы" марґінесові й "обрамовуючі" деталі, але основа твору - відсутня. Кому це було потрібно - знає хіба лише товариш (може, тепер вже "сударь"?) редактор...

І, все ж, є в цім збірнику, наприкінці, один-два, невеличких (до речі- прозових) начерки-нотатки, яких в "республіканських" публікаціях навіть уявити собі не можна. Це майже чиста "контрреволюція", ба навіть "буржуазний націоналізм". Бо націоналізм "квасний" на тему "нашей необ'ятной родіны" - рясно розсипано в більшості одноманітно-сірих віршотворів цієї книги.

1964.

СПОГАДИ ПРО МАЛАНЮКА

ПЕРШІ ЗУСТРІЧІ З МАЛАНЮКОМ

К. Гридень

(Скорочено)

Вперше я зустрічав Маланюка, ще не бувши з ним знайомий, влітку 1919 року в Кам'янці на Поділлі, здебільша коло Соборної площі, де містився ґенеральний штаб, інколи й на Новому пляні.

Наприкінці літа й на початку осени того ж року довелося бачити цього молодого, стрункого, незнайомого мені старшину в ресторані "Париж" на Почтовці, вузенькій вулиці, що провадила від мосту й готелю "Belle Vue"[1/] в долину Смотрича, до брами Баторія. У цьому малолюдному у пізні обідові години ресторані можна було інколи бачити Василя Тютюнника, шефа оперативного штабу Армії УНР, завжди в супроводі цього самого молодшого старшини, з яким отаман тихо гомонів під час і особливо після обіду.

Познайомитися з цим, як мені тоді здавалося, адьютантом В. Тютюнника мені довелося значно пізніше, аж восени 1923 року в Празі. Я зустрів Маланюка в українському ресторані, що містився тоді на Староміській площі, проти величезного монумента Янові Гусові. Поет незадовго перед тим прибув на студії до Подєбрад з Польщі, де перебував три роки як інтернований вояк армії УНР. Він продекламував мені тоді чимало своїх поезій. Розповідав також про свої таборові літературні переживання. Від Юрія Дарагана (він приїхав до Праги в червні 1922) я вже почув багато про таборові життєві й літературні обставини в Каліші. Був також добре знайомий із змістом "Веселки", таборового літературного журнала. Зрештою й Юрій Дараган, "second brillant" [2/] "Веселки" з своїми старокнязівськими і

козацькими поемами, став моїм добрим знайомим одразу по приїзді до Праги ще на початку позаминулого літа. Отже, про Дарагана Маланюк уже детально не потребував розповідати, більше - про Селегія, який писав тяжко приступним стилем, щось так, як тепер Рене Шар. Але їхні вірші були відомі з сторінок "Веселки", і це мене мало вражало.

Дещо більше - оповідання Є. Маланюка про його особисте знайомство з польськими скамандритами. Почалося з того, що одного сльотавого осіннього вечора завітав до таборового театру в Каліші поручник Леонард Подгорський-Околув, приваблений розліпленими на мурах афішами напівзруйнованого ще в серпні 1914 року майором Пройскером міста, в яких сповіщалося про українську виставку.

Подгорський, автор збірок "Droga na Emaus" (1912) та "Bialorus", ретельний дослідник литовсько-білоруської доби в житті Міцкєвича і сам видатний поет емігрантської ноти, в тужливих віршах оспівував свою тугу по батьківщині - Білорусії.

Є. Маланюк цитував мені свою незрівняну "Євангелію піль", а згодом вірші Леонарда:

I wszystkie siejby, orki, żniwa
Та cała Ewangelja pól
Jak dłoń, jak dłoń nielitościwa
Do ran rozwartych sypie sól.
.....
Tu musztry wrzask, tu mury Magistratu,
A tam gdzieś Ty, spokojna, dawna, ratuj!

Подгорський згодом частіше заходив до табору, й удвох вони часто блукали вулицями цього зруйнованого міста. Подгорський був невичерпний у своїх

розмовах про поезію. Пілсудського (як це часто траплялося між північними "Завішами") ненавидів, ненавидів аж до такої міри, що навіть пояснити причини цієї ненависти не міг. Від своїх військових зверхників Подгорський не раз діставав нагану за побратимство з Є. Маланюком, але це на нього не впливало.

Під час своїх відвідин Варшави Є. Маланюк познайомився й з рештою скамандритів: Лехонем, Слонімським, Вержинським. Але справді подружився з Юліяном Тувімом. Є. Маланюк мав збірки книжок цих авторів з присвятами від них. Частину привіз з собою до Подєбрад, від Тувіма й Подгорського діставав інколи й пізніше видані твори.

ЗУСТРІЧ З ТИЧИНОЮ

Десь на початку 1924 чи 1925 року завітали до Праги гості з України: Тичина, Досвітній, Поліщук. У великій репрезентаційній залі коло Прашної брами місія УРСР (була короткий час і така, згодом більшовики її скасували) влаштувала виступ цих трьох літератів. Прийшло чимало, але не забагацько народу. Я надійшов значно пізніше, коли сам виступ скінчився й почалися запитання до президії. Михайло Обідний не своїм голосом (як висловилася про нього Л. Ліндфорс-Русова), але тим не менше голосно запитував про долю малознаного поета Якова Доленка. Стурбований Тичина перепитував, чи не Доленґа, але Обідний обстоював свого Доленка, за якого ані Тичина, ані його конвоїри ніколи нічогісінько не чули й нічого промовити не могли. По невиясненому інциденті з Доленком Калістрат (Сокальський) вже своїм справжнім і до того незвичайно злісно писклявим голосом почав ставити Тичині якісь запитання, на які, зрештою, Тичина відмовився відповідати. Калістрат, то тереблячи

свою кепку, то погладжуючи свою бороду, почав протестувати, посилаючися на те, що причвалав на ці збори, відпросившися з праці на фабриці, загубив свій денний заробок, а тут йому президія відмовляється відповідати, при цьому Калістрат поволі посувався до дверей і, віддаляючися від трибуни президії, підносив угору свій вражаюче пронизливо верескливий голосок, єхидно витягаючи в напрямку до Тичини свою того дня досить таки неоковирну бороду. Тичину це бородате писклятко чимало бентежило й нервувало... Це все, що я чув і бачив на тих для мене, зрештою, цілком нецікавих зборах.

Другого дня я довідався від Є. Маланюка, що Тичина через неназваних мені посланців висловив своє побажання зустрітися з ним. Пропозиція була прийнята, з тією умовою, що побачення - лише з Тичиною. Є. Маланюк запропонував мені поділити тягар спіткання. Для мене було цілком досить давніх віршів Тичини, але бачити Тичину, тобто теперішнього, я не мав охоти. Тому я запитав, чому, власне, потрібне це побачення.

Є. Маланюк відповів зворушливим тоном: "Ви не розумієте... Тичина це - як перше кохання. Цього забути не можна". Зрозумівши, що це незвичайне зворушення походить від першого читання "Скорбної Матері" й цілих "Кларнетів", я припинив обструкцію, на час пішого ходу від Народного театру до готелю Шроубек на "Вацлаваку". У цьому першорядному празькому готелі (місія УРСР платила витрати) нас завели до Тичини. У просторому світлому покої, крім автора "Кларнетів", був ще Досвітній, вродливий англосаксського типу яснозорий мужчина. Досвітній, певно ознайомлений з дипломатичними умовами зустрічі, мовчки чемно подався геть. Ми ніби залишилися втрьох, разом з господа-

рем. Тичина заклопотано сів, запросивши нас зайняти місця коло столу. Але на першому півслові розмови, нервово поправивши пенсне, скочив, навшпиньки нечутно швиденько підійшов до дверей і заклопотано подивився спочатку через дірки в дверях, за якими зник ясноликий англосакс, і ще деякий час намагався, приставивши вухо до дверей, прислухатися, чи не стежить хтось у коридорі за ходом наших розмов. Нарешті Тичина знову повернувся до столу. Але, всоте поправляючи тремтяче пенсне (бо й він сам неначе трусився весь час), сидів ніби на голочках.

Аж за другим разом, покинувши обсерваційний пункт (обличчям до дверної клямки), він трохи ніби зосередився і заспокоївся, і розмова була нарешті розпочата. Але незабаром Тичина втретє і вчетверте поспішив прислухуватися до дверей. Досвітній ще раз повернувся до покою, шукаючи в шафі потрібних для виходу до міста частин одягу чи взуття. На хвильку зник Тичина в сусідньому покої, щоб принести, не пригадую вже яку, книжку. За час його відсутности можна було придивитися до книжок, які цілими купами лежами на бічному столі. Була там зверху і подєбрадська студентська "Наша громада", в якій надруковано присвяту Є. Маланюка Тичині:

На межі двох епох, староруського золота повен,
Зазгучав сонценосно твій соняшно-ярий оркестр.

Присвяту було створено прихапцем, і Є. Маланюк у тексті сквапно виправив одне слівце: варваризм "рурку" змінив на "дудку" ("... пофарбована дудка зосталась"). Поруч лежало і нове число "Подєбрадки", сатиричного журналика, де до тексту М. Чирського ("Прокляття тим, що ось чим став/Замість

сонетів і октав") Петрусь Холодний намалював типового розхристаного московського червоноармійця, який накручує катеринку з дочепленою до неї головою Тичини - з портрета, вміщеного в "Літературно-критичному альманаху" (коло 1919).

Тичина повернувся знову до нас і знову болюче скаржився на те, що йому все ввижається постать Каліструта Сокальського, що її він не міг забути по вчорашньому скандалу... Поза Сокальським дуже дошкулив Тичині, але ще ген у Харкові, російський поет Пєтніков, що систематично доводив харківському совнаркомові: за кордон треба вислати саме його, Пєтнікова, бо хіба ж Тичина надається до виступів за кордоном та взагалі до гідної репрезентації? Така постановка справи вельми ображала Тичину, і він кілька разів, поряд з Сокальським, згадував і Пєтнікова. Зрештою, цей останній дійсно став поетом-лавреатом харківського уряду, діставши кількарічну стипендію на перебування у Берліні, звідки він цілком льояльно повернувся до надлопанської столиці. У Берліні Пєтніков у тіснішому гурті своїх знайомих, переважно німців-утікачів з Балтики, не оминав нагоди для дискримінації зненавиджених ним українців і України.

Поза тим вся розмова з Тичиною якось не клеїлась, бо він дбайливо тримався радянської урядової лінії; на мої зауваження, що це наслідок безнастанного терору й невгамовної пропаґанди, та мої пропозиції забратись і залишити господаря самого, Тичина з цілковито знищеним, загубленим виразом обличчя автоматично поправляв пенсне й з одчаєм сказав: "Гуляйте! Гуляйте ще", - неначе наше товариство його ще якось на хвилинку рятувало від оточуючих його кошмарів та примар.

Тичина, як виходило з його власних слів, беззасте-

режно й безповоротно духово скапітулював перед російським займанцем. Шкода було з ним говорити і бачитися з ним...

МАРКО АНТІОХ-ВОРОНИЙ

Євген Маланюк дуже уважно ставився до кожного нового вірша Марка Антіоха-Вороного, які в ті часи (1924-25) інколи діставалися з-поза залізного кордону. Дещо згодом, вже у Варшаві, він дбайливо зібрав усе, що можна було знайти в поцей- і потойбічних друкованих виданнях з творів Марка Вороного, і мав намір видати це окремою книгою. Але непевність щодо можливих наслідків цього кроку для догасаючого на засланні сина Миколи Вороного, а потім варшавське повстання, в якому згинули ці матеріяли, ударемнили цей намір.

Марко Антіох-Вороний (1904-39), син відомого українського поета Миколи Вороного, того самого, що на тлі пацифістичних визерунків спромігся у січневому числі київської "Української хати" на пророчі секстини "Назустріч 1913":

Дванадцять літ двадцятого століття
Сховалися в безодні забуття, -
І рік тринадцятий, немов яке страхіття,
Полохає думки, хвилює почуття...
Що він готує нам, яке несе життя?
Чи знов жахи? Чи знов кровопролиття?..
Нехай і так... у боротьбі тяжкій,
Незломна волею і вірою людина,
Я виклик кидаю, могутній виклик свій
Тобі, тринадцятий...
Хай грає хуртовина!
Багато бур зазнала Україна,
Та не схилилася і не схилитись їй!

МАЛАНЮК У ЗУДАРІ ДВОХ ПОКОЛІНЬ

Слід зокрема зазначити чи навіть підкреслити, що як поетична творчість, так і публіцистична діяльність Євгена Маланюка викликала принаймні серед старшої частини громадянства гостро ворожу реакцію. О. Ольжич в одному своєму огляді поточних літературних явищ ("Студентський вісник", Прага, 1931) на основі своїх особистих довгорічних спостережень з питомим для нього лаконізмом висловився: "Досить гостро зненавиджений старшим громадянством для того, щоб увійти в історію літератури - Євген Маланюк".

Розпочати хоч би з того, що за свої статті в таборовому тижневику "Сурмач", в яких він досліджував причини наших невдач у визвольній боротьбі, Маланюк опинився на чорному реєстрі нелюбих для соціялістів осіб. Через це його відмовилися 1922 року прийняти до Академії в Подєбрадах, бо цього не бажав собі п. Ш-р, ортодоксальний марксист - уповноважений кваліфікувати кандидатів до вступу до Академії. Щойно наступного року, коли ректор Шовгенів скасував ці процедуральні обмеження, і то з спізненням на кілька місяців, Маланюк був прийнятий до цієї школи.

Перша збірка поезій Є. Маланюка "Гербарій" до такої міри безнадійно застрягла в одному видавництві, залежному від ласки чи неласки соціялістичних бонз, що спізнилася з друком на добрих два роки і вийшла старанням осіб, незалежних від політичних чи партійних забобонів.

Другу збірку Є. Маланюка "Стилет і стилос" видав ще перед тим також незалежний від партзабобонів М. Єреміїв, хоч номінально й належав до УСДРП.

Одразу ж по появі "Стилету" можна було виразно почути професорський скрегіт зубовний проти молодого поета. Професори-мовники (Сімович, Колесса, Білецький) були ініціяторами чи промоторами цього скреготу, який, зрештою, далі не поширився, але тим не менше в тісному колі цих осіб не припинявся ніколи.

Третя збірка Є. Маланюка "Земля й залізо" декілька років пролежала в редакції тижневика "Тризуб" у Парижі, аж нарешті приїхав туди по одержанні докторату у Кракові полтавець Олександер Неділько, обтрусив порохи, якими був рясно покритий рукопис "Землі й заліза", перестукав на машинці власноручно цілу збірку і, нарешті, гаряче переконував редактора В. Прокоповича не відтягати справи друку до безкінця...

Перша визначніша публіцистична стаття Є. Маланюка під заголовком "На нових позиціях" викликала ще перед появою її друком чималу бурю - і знов у старосвітсько-соціялістичних (та їм сприятливих) колах. Статтю було прийнято до друку в редакції "Українського студента". Ініціятором відмовлення видання під цією назвою на еміґрації був Григорій Сіманців, журналіст і пластовий піонер з Харківщини. Перед першою світовою війною, в 1913-14 роках, три збірники під цією назвою вийшли в Петербурзі за редакцією Олександра Ковалевського і при співучасті Дмитра Донцова. Для перших, ще на циклостилі друкованих чисел "Українського студента", обгортку спроєктував Полікарп Герасименко-Волковинський. Серед редакторів деяку, не найвизначнішу ролю певний час відогравав Михайло Курах, по довголітньому засланні до Середньої Азії, недавно померлий в Америці. Ролю коректора й мовного редактора доручено Степану Павловичу

Шишківському, вічному студентові медицини з Варшави (помер 1950 року). Але поза горсткою ініціяторів, серед яких було кілька крутян, ніхто цим виданням у Празі не цікавився. Аж оттепер раптом вістка про гостро "ревізіоністичну" статтю Маланюка збудила зо сну драгоманівсько-соціялістичні закамарки, і Тиміш Олесіюк привів з собою ціле посполите рушення на збори редколегії "Українського студента". Панове заплатили вступні до членства датки, і довелося приступити до відчитання проклятущої "ревізіоністичної статті" Маланюка, яка так поважно загрозила триванню дальшого іконопочитання передвоєнних та революційних божків та доґматів. Вислухавши прочитаний текст статті, лідери опозиції Михайло Обідний, Павло Тинянко, Роніс та інші почали схвильовано спростовувати всі тези загрозливої статті. По довгих філіппіках постановлено статтю злагіднити, позбавити її заборчости, а обкраяну решту таки вмістити в черговому числі "Українського студента".

Зрештою, Тиміш Олесіюк даремно запровадив велику опозиційну армаду на ці збори. Бо це число журнала вже було цілком видруковане й лежало в друкарні, з ославленою статтею включно, і по кількох днях було випущене в продаж. Опоненти могли тоді ще раз познайомитися із зненавидженою статтею Маланюка в її цілковито незміненій аґресивній формі. Це діялося на початку 1924 року чи 1925 року.

А 1932 року на другому українському науковому з'їзді еміґрації Євген Маланюк читав свою "Спробу періодизації історії української літератури". Невеличка заля семінару історії мистецтва в одному з нових бічних будинків філософічного факультету Карлового університету в Празі (на площі Сметани,

проти парламенту) була переповнена. Особа доповідача привабила до залі молодше й почасти середнє покоління, що прийшли побачити й почути "свого поета".

Здавалося б, що тема й зміст доповіді Маланюка були академічні й не повинні були роз'ятрювати пристрасті. Але так лише здавалося, бо не встиг Євген Маланюк скінчити своє слово, як розпочав йому опонувати незвичайно сердито й обурено почервонілий від злості професор Леонід Білецький. По цьому виступив у свою чергу дуже подратований (але вже проти Білецького) професор Дмитро Антонович (історія мистецтва і театру). Антонович свого часу через російські урядові утиски та причепи закінчував свою освіту в Болоні, де за його перебування вмер великий італійський поет Кардуччі, якому університет довірив викладати історію італійської літератури. По смерті Кардуччі університет оголосив його катедру вакантною, бо не було в тодішній Італії поета, до такої міри великого, щоб міг заступити його на катедрі літератури в Болоні. Антонович, опонуючи Білецькому, висловив думку, що саме Маланюкові, і в жодному випадку не Білецькому і не Сімовичеві, належало б викладати в університеті історію української літератури. Голова зборів (саме Сімович) даремно намагався втихомирити свого давнього спільника по друку революційної літератури в Чернівцях (ранні 1900 роки) і транспортуванню її на Україну. Нарешті Сімович послався на обмежений час для користування цією чужою залею й раптово збори закрив.

1968.

ЄВГЕН МАЛАНЮК, ЯКИМ Я ЙОГО ЗНАВ

Проф. Дж. М. Кіршбавм

Студенти у Варшавському університеті, де я студіював, маючи стипендію, влаштовували демонстрації, і шкільна влада закрила університет. То було в лютому 1934 року. Зима була гостра, й багато студентів з мого гуртожитку пороз'їжджалися додому. Мені нікуди було їхати, і я залишився в Варшаві. Кожного дня я заходив до читальні чехо-словацької амбасади переглядати журнали й газети. Одного дня мила секретарка амбасади, познайомившись зі мною, заявила, що вона є дружиною українського поета і запитала мене, чи не мав би я бажання зайти до них на чай і познайомитись з її чоловіком.

В тому часі я зовсім небагато знав про українську літературу, тому з зацікавленням і радістю прийняв запрошення. Наступної неділі з квітами в руках постукав до дверей скромного варшавського помешкання. Двері відкрив мені високий, гарний з лиця, пан і, усміхаючись, сказав:

- Ви, певно, і є той словацький студент, про якого я чув від дружини. Будь ласка, заходьте! Я - Маланюк.

Це був початок не простого знайомства. Так почалася наша приязнь, що тривала понад чотири десятки літ і перенеслася з одного континету на другий. Євген Маланюк був такою рідкісною людиною, яку ви з першого погляду мусите подивляти й любити. Високий і сильний, проте лагідний, з особливою теплотою в голосі та меланхолійною усмішкою. Не дивлячись на його досить високе соціяльне становище та славу поета, він поставився до мене, молод-

шого від нього на кілька років, як до давнього приятеля.

Після чаю ми пішли пройтися з дружиною і маленьким синком у візочку - вулицями Варшави. Тоді розповів мені Євген Маланюк історію свого ще молодого життя. То була трагічна історія! Разом з трьома братами (якщо мене не зраджує пам'ять) він воював у рядах армії Української Народної Республіки з большевиками. Брати згинули на війні, а йому залишився жахливий обов'язок сповістити про це старого батька. Довідавшись про смерть синів від Євгена, батько помер від розриву серця на його таки руках.

Після поразки опинився Маланюк з рештками армії в Польщі, з якої згодом переїхав до Чехії на студії. Закінчивши студії гідротехніки з титулом інженера в Подєбрадах, дістав працю в Варшаві, де жив постійними надіями на поворот до вільної і незалежної України.

Покидаючи дім гостинного українського поета, я дістав від нього збірку його поезій та книжку про Шевченка. Окрім тих дарунків, я мав запрошення бути їхнім щонедільним гостем. Гостюючи в Маланюка, я зацікавився українською літературою, історією України та долею українців під Польщею. Євген Маланюк був чарівним співрозмовником, я піддався його особливому чарові, та й не тільки я! Багато років згодом, коли ми вже жили з родиною в Канаді, кожного разу, коли нас відвідував Євген Маланюк, мої діти перебували під чарами його особовости.

Закінчивши шкільний рік, перед своїм виїздом з Варшави, я приніс Євгенові мою статтю про Шевченка, друковану в поважному словацькому журналі "Елан". Він радів, як дитина. Перечитував її декіль-

ка разів, дякував мені за неї, пригортаючи міцно мене до себе. Він мусів гаряче любити свою культуру і свого, мабуть, улюбленого поета!

Після повороту до Словаччини, я висилав йому мої статті, друковані в літературному журналі "Перо". Багато я там присвячував уваги українській літературі. В наступному академічному році я відбув один семестр у Кракові. Там за порадою Маланюка я нав'язав знайомство з професором Богданом Лепким та його асистентом, Юліяном Ґеником-Березовським. Рік пізніше, об'їжджаючи Польщу з групою словацьких студентів, я відвідав Львів. Нас сердечно прийняли директор українського музею, ректор духовної семінарії О. Лаба і митрополит Андрей Шептицький. Все це завдяки порученням Євгена Маланюка.

Студії в Парижі й воєнні події років 1938-39 у Словаччині, перервали наше з Маланюком листування. Біля Різдва 1939 року я отримав від нього листа з окупованої німцями Варшави: Маланюк шукав доріг на Словаччину. Негайно я подав йому спосіб, як до нас добитися, але відповіді на мою пропозицію вже не отримав. Відтоді аж до 1952 року я зовсім втратив з ним контакт.

Як інші емігранти, я опинився після війни в Нью-Йорку. Один з моїх українських знайомих в Нью-Йорку згадав ім'я Євгена Маланюка і сказав, що Маланюк живе в Нью-Джерсі. Він подав мені Маланюкову адресу, і я негайно відвідав його. Ми обнялися із сльозами на очах. До пізньої ночі ми радувалися нашою зустріччю. Згадували минуле, роздумували над долею наших рідних, наших народів... Маланюк був всебічно освіченою людиною. Незважаючи на його вузько-технічний фах, в коло його знань входили чужі мови, літератури, мистецтво. В

кожній ділянці культури він виявляв глибоку ерудицію і тонке відчуття.

Я живу в Торонто. Мене частенько з тієї пори відвідував Євген Маланюк, якого моя родина завжди чекала з великим нетерпінням. Його відвідини нашого дому були кожного разу - святом. Його книжки лежать на полиці - це для мене скарби та спомин про доброго друга, великого українського патріота та прекрасну людину.

Коли мене запросили написати про Євгена Маланюка пару слів, - я відчув гордість, що можу докласти до книги пам'яти кілька скромних слів про Євгена в один з періодів його бурхливого життя, варшавський, період життя поза його улюбленою Україною.

1983.

- - - - - -

У 30-х роках Євген Маланюк опинився в бурхливому морі таборових республік. Таборове життя, не дивлячись на всякого роду невигоди, було виповнене по вінця літературою. З'їзди, наради, виступи, обмін ідеями, бажання творити "велику літературу", гострі полеміки і надхнення для творчості. Були видавничі можливості, а численні періодики давали трибуну для вислову найширшого вахляру поглядів на вартість, завдання і суть літератури. Була конфронтація творчих літературних поколінь - старших, середніх і зовсім молодих. Було кипуче життя, про яке Маланюк, як і інші письменники, згадуватимуть згодом з тугою уже на інших континентах. Проте, це життя буяло в Європі, що стояла в обличчі нової війни, була небезпека від совєтських людоловів, провокацій, схоплень та насильних вивозів в країну білих ведмедів непокірних громадян...

Тиху пристань після довгих еміґрантських блукань знаходить Маланюк в Нью-Йорку, де прожив до кінця життя. За двадцять років у "безсоняшних щілинах Мангатану" в "каньйоні божевільного Бродвею", що був, як перед ним і для Олександра Кошиця в сорокових роках, "великим Бердичевом", Маланюк, працюючи в інженерному бюрі, багато пише, читає лекції в літературних клубах, на молодечих таборах, в різного роду "народних університетах". З Нью-Йорку виїжджав влітку в Гантерські гори, де шукав подібности до Карпатських полонин, а також до різних міст Канади. В Альберті він відкрив таку ономастичну знахідку: "Саскачевань звучить, як Саксагань" ("Канадський сонет"). Всі більші міста Америки й Канади запрошують поета вистушити з читанням поетичних творів.

Vzpomínky básníkova syna Ing. arch. Bohdana Malaniuka z jeho dopisů k Dr. M. Nevrlému

1. Z dopisu ze dne 30. 11. 1989.

Můj otec Evžen Malaniuk se nar. 1897 v rodině venkovského ukrajinského učitele, buditele, jež se zabýval literaturou, divadlem atd. Jeho žena byla polského zemanského původu a vdala se za mého dědečka proti vůli své rodiny, která ji zavrhla (byla dědečkem před svadbou unesena z domu rodičů). Babička měla zásadní vliv na citový a intelektuální vývoj mého otce, který byl jejím oblíbencem a chráněncem. Otec měl dva bratry: jeden zahynul při velkém hladu na Ukrajině, druhý se stal komisařem kultury v Leningradě (otec se bál, že zahynul za blokády). Hledal jsem tam jeho hrob. Můj pradědeček byl "čumak", byl povozníkem, jež přepravoval náklady po stepi. Babička byla dcerou srbských kolonistů, kteří se zde usídlili za Kateřiny, jmenovala se Stojanová. Tyto informace se v naší rodině tradují. Rád bych byl přesnější. Moje maminka Bohumila Malaniuková, roz. Savická, se narodila 1901. Dědeček Edmund Savický byl z východní části Polska, měl ve Varšavě řemeslnickou dílnu (na opravu různych strojů?). Moje babička Filomena, roz. Bočková, byla z Kunštátu na Moravě (blízko Brna). Se svými dvěma sestrami ukončila v Brně dívčí školu "Vesna" a odjela s nimi do Varšavy, kde napřed všechny pracovaly jako vychovatelky (Marie a Helena Bočková pak měly malou galanterii na Marszalkowskiej 43?). Za první světové války odešla celá rodina do Ruska, kde babička zemřela na choleru v Saratově - symbolický hrob má v Kunštátě na Moravě. Maminka ukončila gymnázium a byla přijatá na chemickou fakultu v Moskvě, ale studia zanechala a za velice dramatických okolností se vrátila se zbytkem rodiny přes frontu zpět do Polska. Tam pak pracovala na velvyslanectví ČSR, podporovala a vychovávala

mladší sourozence: sestru Helenu, Janu a bratra Česlava, který pak zahynul v Oswiecimi (zatčen Gestapem při přechodu hranic s ilegální skupinou na Slovensko). Můj pradědeček Boček pocházel z blízkych Lysic a byl kloboučníkem, prababička, roz. Brablecová byla z Kunštátu. V rodině se traduje, že pocházíme z rodu Bočků, totiž jako český husitský král Jiří z Kunštátu u Poděbrad. Jisté však jen je, že při odhalování pomníku tohoto panovníka v Kunštátě, byla moje rodina slavnostně presentována jako příbuzenstvo z jeho rodu.

Maminka se s tatínkem seznámila na jeho přednášce (v souvislosti s tzv. "Českou besedou" ve Varšavě). Tatínek ukončil inženýrství na fakultě v Poděbradech. Ve Varšavě pracoval na magistrátě při projektování regulačních staveb na Visle (předtím také přednášal na Polské vojenské akademii). Z jeho literárních známých si pamatuji na J. Iwaszkiewicze, u něhož jsem byl v Podkowie Lesne na prázdninách, a na J. Stempowskiego, mého kmotra, který po válce žil a zemřel v Bernu (získal tam kantonální literární cenu za knihu o symbolickém významu stromu). Dále vím, že se stýkal s Tuwimem, Marií Dabrowskou a sourozenci Czapskými. Tatínek si dopisoval s J. S. Macharem a stýkal se v Kunštátě s Františkem Halasem. Rodiče se také dobře znali se spisovatelem Václavem Fialou, básníkem Klementem Bochořákem a dalšími.

2. Z dopisu ze dne 14. 1. 1990.

Moje maminka Bohumila Malaniuková, roz. Savická, se narodila 3. 7. 1901 a zemřela 4. 11. 1963 v Praze; Je pochována v Praze-Bubenči. Bydleli jsme spolu ve Varšavě r. 1934 na Mokotowie, al. Niepodleglosci 149, r. 1944 pak v Kunštátě na Moravě, v r. 1947 v Praze na Malé Straně, ul. Hroznová 4, r. 1958 Na Kampě 5.

Přikládám xerox úmrtního oznámení v polských novi-

nách a rub sv. obrázku z USA s modlitbou za otce. Pro informaci i xerox dopisu od J. Stempowskiego mně. Našel jsem ještě jeden dopis Machara, ale myslím, že je méně zajímavý, než ten první.

Tatínek bydlel v USA: Eugene Malaniuk, 67-11 Yelloowstone Blvd., Forest Hills 75, New York. Asi 60 m dál bydlela jeho přítelkyně, skromná a vzácna paní: Mrs. Nellie Pelecovich M. D., 66-20 108 Street, Forest Hills 75, New York. Byla vdovou po hudebním skladateli a otci všemožně pomáhala v dobách nejtěžších. Dopisovali jsme si spolu do jejích posledních dní, zemřela v r. 1977 na rakovinu. Vážili si ji i otcovi umělečtí přátelé - B. Bojčuk, B. Rubčak a další (New Yorská škola). Ona mě pozvala do USA a ona také zařízovala tatínkův pohřeb, realizaci náhrobku na hřbitově v N. J. atd. Pracovala jako závodní lékařka obchodního domu Macy' s (údajně největší na světě), pak byla postižena dnou (měla revmaticky pokroucené prsty) a nemohla pracovat. Tatínek bydlel v garsonce a do jejího bytu 3 + 1 chodil pracovat; měl tam k tomu jednu místnost. Dalším blízkým člověkem mu byl Mykola (příjmení neznám) nemluvný a zasmušilý pán v mých letech, který ho pravidelně (asi 1 x týdně) navštěvoval; o němž tatínek říkal, že je to jeho "náhradní syn". Pak zde byl jeho spolužák s dětství z Brooklinu a pan Šoch (Shoch), který s ním studoval v Poděbradech? Měl rozsáhlou rodinu: syn byl ředitelem elektronického závodu ve Springfield, snacha byla učitelkou hudby; dcera měla za manžela černocha zaměstnaného v htl. Hilton N. Y. Další rodinou, se kterou se tatínek stýkal byli Savičtí příbuzní Svjatoslava Richtěra; s jejich synem studentem architektury Prett Institutu v Brooklinu jsem se přátelil. Oblíbeným místem tatínka byl Hunter - rekreační oblast na sever od New Yorku s ukrajinským katolickým dřevěným kostelíkem sv. Jana Křtitele, motelem manželů Johna a Olgy Kobziarových (ze Zakarpatské Ukrajiny) a říčkou, kde se velice rád koupal. Jinak jezdil do Kanady k

Janiševskym a navštěvovali se s Dr. Burghardtem, který na univerzitě v London Ont., blízko Toronta působil. Mnoho přátel měl mezi inteligencí z polské, české ale i ruské emigrace. Vedle své vlasti si hluboce vážil Československa (Prahy, Poděbrad a zvláště Kunštátu), kam se chtěl vrátit. Měl pro to řadu plánů, ale nic z toho se nesplnilo. Dnes už končím tento komentář k dokumentům a příště napíši chronologii svých pobytů v USA.

3. Z dopisu ze dne 21. 4. 1990.

V r. 1962 na podzim se moji rodiče setkali v Polsku, kde žila moje teta Janina Grochowska-Savická a řada našich známých. Tatínek se setkal s Marií Dąbrowską; ale J. Iwaszkiewicz ho přijmout odmítl. Oba s maminkou sledovala tajná policie ve Varšavě i potom v Sekocinie (16 km od Varšavy), kde měla teta domek. Tam utekli, ale brzy i domek v lese byl hlídán 2-3 agenty, takže se v noci zadem přes pole a močály vrátili do Varšavy a skryli u dalších známých. Při odletu KLM (Flygende Holender) do New Yorku, tatínek přišel na poslední chvíli a známí obstoupili otce tak, aby ho chránili před zadržením při vstupu na letištní plochu. Maminka se vrátila do Prahy otřesena, ale velice šťastná. Krátce potom jí vyslýchala StB v Praze; v r. 1963 zemřela.

Do N. Y. jsem letěl 25. 8. 1964 SWISSAIRem přes Zürich; pozvání paní MUDr. N. Pelecovych a Affidavit na velvyslanectví USA je z 6. 4. 1964. Ona mě čekala na Kenedyho letišti v N. Y. (znala mě z fotografií) a odvezla taxíkem k ní (66-20 108 Street, Forest Hills 75), kde nás před domem netrpělivě očekával tatínek. Paní Dr. šla ještě něco zařídit (nebo nás prostě nechala o samotě) a my jsme se objímali a plakali jako malé děti. Pak jsme si povídali a povídali... téměř nad ránem jsme vzali ložní prádlo pro mne, odešli do tatínkova bytu, ustlali, lehli a ještě dlouho si vy-

právěli. Byla do garsoniera (A) v přízemí činžovního domu (67-11 Yelowstone Blvd., Forest Hills 75) sestávala z předsíné, koupelny s mělkou vanou a z obytné místnosti s kuchynskou linkou (jež bylo možné uzavřít žaluzií) s širokým psacím stolem, postelí a roztahovacím křeslem, na kterém jsem spal. V následujících dnech jsme jeli vlakem do Stamfordu k mladým Šochům, pak na výlet autem k Niagarským vodopádům a do Hunteru do motelu Kobziarových, kde jsme se zdrželi. Byl tam scenograf Metropolitní opery Klymko a další velice sympatický Ukrajinec z Minessoty. Klymko nám všem promítal diapositivy z jeho cest po USA. Po návratu do N. Y. jsem se zúčastnili vernisáže výstavy obrazů velmi dobrého ukrajinského malíře a tatínkových přednášek v Ukrajinském klubu a na Polské akademii věd a umění. Navštívili jsme O. Lazara (ten nás vezl na výlet k Niagarským vodopádum, a do Hunteru), jeho strýce a tetu - všechno jsou to velmi vzdálení příbuzní z maminčiny strany, polského přítele pana Witta a Rusku, profesorku na univerzitě. Se dvěma známými jsem byl na výletě ve Filadelfii (ten pán vydával samizdaty) a s O. Lazarem ve Washingtonu. Na návštěvě u nás byl "náhradní syn", Mykola, profesí byl projektantem. Chodil k tatínkovi pravidelně a vždy ho zahrnoval dárky. Tatínek měl materiálně dlouhou dobu velice těžký život (liftboy, pracovník v nemocniční prádelně, kreslič atd.) jak mi jeho přátelé říkali, mimo jiné proto, že vždycky spoléhal na organizace a krajanské spolky, které bohužel nebyly kompetentní: v době, kdy byl obecně uznávaným (mimo jiné psal heslo "Ukrajina" pro Britskou encyklopedii) mu tvrdili, že nemůže působit na vysoké škole humanitního zaměření, když má technické vzdělání.

V létě 1967 jsme se setkali v Paříži, bydleli jsme tam v Ukrajinském domě v Novém Sarselu. Odtud jsme jeli do Říma, kde jsme byli hosty kardinála Bučka; tatínek měl

přednášku v Ukrajinském semináři ve sv. Petru, při velké audienci jsme seděli na přední tribuně. Z Říma jsme jeli do Neapola a odtud se pak vraceli každý sám. Na Neapolském nádraží jsem ho viděl v okně odjíždějícího vlaku naposled v životě. Je to všechno hrozné.

Tatínek zemřel 16. 2. 1968. Když jsem nemohl na jeho pohřeb, stihl jsem zádušní mši a navrhl přímo v USA jeho náhrobek na ukrajinském "Slavíně" v New Jersey, jeho realizace se ujal huculský řezbář a syn Savických, který právě končil architekturu na Prett Inst. Brooklin. Seznámil jsem se s B. Bojčukem a B. Rubčakem a jejich rodinami. Přijel na návštěvu Dr. Wolfram Burghardt. Byl jsem u Šochů ve Springfield a seznámil se s celou rodinou. Jinak jsme s paní Dr. likvidovali tatínkův byt, což bylo velmi těžké a smutné. S ní jsem si dopisoval pravidelně až do její smrti v r. 1977.

Його ніколи не забуду

Микола Неврлий

Автор цих рядків знав Є. Маланюка коротко, але цих кілька принагідних зустрічей стались незабутніми. Мене з ним познайомив критик Михайло Мухин, мій добрий знайомий ще з часів мого перебування в Ужгороді. Оскільки пригадую, це було восени, десь на другім чи третім році другої світової війни. Маланюк був саме у Празі, й Академічна Громада (так називалась тоді спілка українських студентів) запросила його на свої збори, де він мав прочитати якусь лекцію. Докладно її тему сьогодні вже не пригадую, але більш ніж певно, що він тоді говорив про тогочасну українську поезію, бо ж до неї відносились потім питання до прелеґента. Вечір відбувся в скромній "домівці" АГ, яка тоді містилася в зворотній частині будинку, де був славний "Ужас" (їдальня Українського Жіночого Союзу, яку Мухин з гумором назвав "Ужасом", хоч обіди там були непогані й дешеві як на ті часи). Відкрив вечір і щиро привітав Маланюка тогочасний голова АГ галичанин Петро Гудима (якщо не був Петром, хай мені пробачить!). Зал "домівки" був переповнений, бо ж крім молоді прийшли теж представники старшого громадянства з Праги та навіть із околиць (деяких своїх знайомих, як, напр., С. Масляка, я бачив з Модржан, де тоді була українська гімназія). Маланюк доповідав вільно, без ніяких записок. Саме цим, але й тим, що був уже тоді відомим поетом, викликав особливе зацікавлення: всі уважно слухали, в залі панувала небувала тиша. Ми - молоді - були його блискучим виступом просто фасциновані. Маланюк, як кажуть, сипав з рукава. Свій виклад він пересипав цитатами, екскурсами, порівняннями й спогадами. Особливо

глибоко він розглядав поезію Дарагана, Ольжича, Мосендза й Оксани Лятуринської - вони були йому духово найрідніші. Відчувалась не лиш велика ерудиція, але й блискуча пам'ять доповідача. За думками він "в кишеню не сягав", вони потоком плили з його уст, акцентуючи все головне й тривале. Признаюсь, що я до того часу так цікавої й живої своїм викладом доповіді ще не чув. Університетські лекції хоч і були на академічному рівні, але деякі з них відганяли сухістю й надмірною фактографією. Після доповіді слухачі нагородили Маланюка бурхливими оплесками, він їх заслужив! Після цього я ще два-три рази зустрічався з Маланюком. Найдовше ми говорили, пригадую, проходжуючись по набережній Влтави. Маланюк розпитував про Україну, яку я недавно залишив, про мої студії, радив мені їх доповнювати різною лектурою, особливо чужоземною. Він був приємно вражений з того, що я досить легко пригадував собі вірші Тичини, Рильського, Сосюри, не забуваючи також на свої улюблені вірші із "Земної Мадонни" та інших його збірок. Це я від нього вперше почув, що Олесь, про якого я тоді писав дисертацію,- вже перейдений етап української поезії, що тепер, мовляв, гріх писати лірично-розслаблені вірші, що доба вимагає більш мажорної, бойової поезії.

Востаннє з Маланюком я бачився наприкінці фашистської окупації Праги. Прийшовши тоді до свого університетського товариша Андрія Гарасевича, що недавно видав свої "Сонети" та який мешкав поблизу Карлової площі, я застав там Маланюка. Його кремезна постава, енергійне обличчя і рухи, викликали до себе респект. Він був одягнений по-туристському: мав чеські "пумпки", ковбойську сорочку, на плечах рюкзак. Так був одягнений і мій товариш. Я

відразу помітив, що вони перед від'їздом. Це мене особливо не здивувало. Така людина, як Маланюк, залишитись не могла. Червона армія була на підступах до Праги. Червоноармійців Маланюк не боявся. Він казав, що там багато його братів з України. За ними, одначе, йдуть енкаведисти, які мають списки, кого треба арештувати. Їм він не хотів попасти в руки. Поговоривши трохи з ними, я їх провів. Маланюк подарував тоді мені свої "Вибрані поезії", видані рік-два тому у Львові - Кракові. Цю, в рожевій півтвердій оправі, книжечку я багато років любовно зберігав, але мені її мої знайомі десь загубили. Це сталося, пригадую, в 60-х роках. На цій книжечці була дедикація: "Нео-докторові на щирий спогад. Прага, Sine anno. Є. Маланюк". Можливо, що ця дорога для мене книжечка ще колись знайдеться. Може, посприяють цьому й ці рядки. Віджалувати її ніяк не можу. Дарувала її людина великої душі.

Братіслава, березень 1990.

Мої зустрічі з Євгеном Маланюком

Петро Одарченко

Вперше я зустрівся з Євгеном Маланюком 1942 року в Варшаві. Обидва ми працювали у Варшавській Православній Семінарії. Євген Филимонович викладав там математику, а я - церковнослов'янську мову. Перша наша зустріч була дуже зворушлива: Євген Филимонович розпитував мене про Україну, про сучасне тяжке життя українців в умовах німецької окупації, про розцвіт української літератури й культури в 20 роки та про жахливі роки голоду 1933 року й страшного сталінського терору тридцятих років, коли загинули найкращі, найвидатніші письменники, вчені, культурні діячі України. Далі він розпитував про жертви фашистського німецького терору - про свою приятельку, видатну поетесу Олену Телігу, розстріляну в Києві 1942 року. Багато цікавого розповідав мені Маланюк про цю славну поетесу й героїчну жінку.

Коли я відвідав Маланюка в його помешканні, він подарував мені свій твір "Посланіє" із своїми поправками тексту та з дарчим написом: "Живому подиховi Батьківщини Петровi Одарченкові. 1. 9. 42. Є. Маланюк". Крім того, з дарчими написами подарував мені також окремі збірки своїх творів - "Гербарій", "Земна Мадонна", "Перстень Полікрата". А пізніше, 1943 року, Маланюк подарував мені й збірник "Вибрані поезії", Львів, 1943. Я з великим інтересом читав ці, до цього часу невідомі мені, твори видатного поета. На жаль, у вирі бурхливих подій страшної війни всі ці вельми цінні твори, за винятком "Посланія", були втрачені.

У Варшаві ми щодня зустрічалися в Семінарії, а літом часто разом купалися у Віслі. Євген Фили-

монович часто читав мені свої твори, друковані й недруковані, розповідав про свою творчість, про свої задуми, познайомив мене з своєю цікавою працею про М. Гоголя. Від Маланюка я дізнався про літературні й культурні здобутки письменників та культурних діячів на еміґрації.

У розмовах з Маланюком я довідався про його ставлення до окремих українських письменників. До творчості О. Олеся він ставився критично. Найбільше він любив і оцінював творчість М. Хвильового, ідейний зміст і художню форму його творів белетристичних і публіцистичних. Так само високо оцінював він творчість Миколи Зерова, Юрія Клена, Євгена Плужника, Михайла Драй-Хмари, а також констатував занепад творчости цих великих поетів, що стали жертвами задушливої атмосфери сталінського режиму.

Умови життя в окупованій німецькими фашистами Варшаві були тяжкі. Тому дружина Маланюка з сином Богданом жила більше в Празі, де умови були кращі. З доповідями або з читанням своїх творів Маланюк у Варшаві не виступав. Але він іноді їздив до Львова, де в той час літературне життя було значно цікавіше, ніж в інших містах. Особливо дружні взаємини були в Маланюка з А. Любченком та У. Самчуком.

У Варшаві Маланюк став хрищеним батьком мого сина Павла. З того часу в листах до мене він називав мене кумом. У липні 1944 р. доля закинула мене до Відня. Австрійці не любили Гітлера і незрівняно краще ставилися до чужинців, зокрема, й до українців. Обласна управа УНО (Укр. Національного Об'єднання) у Відні видавала літературний місячник "Наддунайська Ватра". До редакційної колеґії цього місячника входили такі особи: головний редактор

Остап Грицай (1881-1954), літературний критик і письменник А. Гнатишин (відомий композитор) і літературний редактор П. Одарченко. У ч. 2 (1944) цього журналу була надрукована поезія Є. Маланюка "Року 1944" ("Ти затуманилась за далями, за димом"). У цьому ж числі надруковано поезії С. Гординського, М. Ореста (Михайла Зерова), Тодося Осьмачки, стаття В. Шаяна про Г. Сковороду, стаття П. Одарченка про першу драматичну поему Лесі Українки та рецензія на виставу п'єси Цуканової "Проліски". Ніяких публіцистичних статей у цьому журналі не друкувалось. За поезію Маланюка редакція вислала йому гонорар (100 марок). У листі до мене (з 31. XII. 1944) Є. Маланюк дякував мені за книжки, газети й гонорар, який він одержав - як він пише - "в самий момент: у мене в кишені була пустка". У цьому ж листі Маланюк критикує поеми відомого філолога І. І. Огієнка (митрополита Іларіона).

Коли закінчилася війна, Є. Маланюк оселився в Реґенсбурзі й працював викладачем математики в українській таборовій ґімназії.

Я в той час жив у таборі ДіПі в Авсбурзі й викладав історію у таборовій ґімназії. Одного разу Маланюк приїхав до Авсбурґу й відвідав український табір Зомме Касерне. Він був присутній на авторському вечорі письменника Ігоря Костецького. Тут відбулася наша чергова зустріч.

Кілька разів я зустрічався з Євгеном Филимоновичем у Реґенсбурзі. Одного разу ми навіть купалися разом у Дунаї, згадуючи наші спільні купання у Віслі.

У листопаді 1951 року Євген Маланюк відвідав мене в Нью-Йорку і тут удруге подарував мені свої "Вибрані поезії" (1943) з таким дарчим записом:

"На спогад багатьох-багатьох днів і років - від Варшави до Нью-Йорка. Є. Маланюк. 14. XI. 51. Вперше в кумовій хаті за океаном".

Коли я переїхав до Вашинґтону, одержавши призначення на працю в Бібліотеці Конґресу США, Євген Маланюк двічі мене відвідав - в кінці 50-х рр. та 1965 року після свого авторського вечора.

Цей авторський вечір Євгена Маланюка відбувся в церковній залі Української Автокефальної Православної Церкви у Вашинґтоні. Виконуючи бажання автора, організатори Вечора подбали про те, щоб під час його появи перед публікою лунали звуки сонати Бетховена. І от в залю входить "Напружений, незломно-гордий залізних імператор строф" - наш славетний поет Євген Маланюк. І в цей час урочисто лунають звуки безсмертної сонати Бетховена: "Та - тата, та - тата!" Присутні довгими оплесками вітають улюбленого поета. Після короткого вступного привітання доктора Юрія Старосольського, голови Літературно-Мистецького Клубу, виступає з коротким вступним словом проф. Іван Коровицький, який колись у Варшаві також був викладачем Православної Семінарії. (Випадково якраз у той час він був у Вашинґтоні). Далі під гучні оплески почав читати свої поезії наш славетний гість. Голосно, виразно з чіткою дикцією пролунали перші рядки поезії:

Внук кремезного чумака,
Січовика блідий праправнук, -
Я закохався в гучних віках,
Я волю полюбив державну...

Далі Маланюк прочитав ще одинадцять віршів: "Ісход" ("Не забути тих днів ніколи"), "Візія" ("Все, що має статися, вже сталось"), "Ісход II" ("Ти зату-

манилась за далями, за димом"), "Батьківщина" ("Зелена Сіверщина - там вітри"), "Одна пісня" ("Була почуєш пісню..."), "Сьогодня" ("Біла лагода яблунь в цвіту") та інші.

Після кожної прочитаної поезії присутні вітали поета довгими оплесками. Він прочитав також поему Ю. Липи "Ярмарок".

Є. Маланюк читав свої поезії з великим артистичним хистом, і тому слухачі так бурхливо реаґували на кожний виступ поета. Цей літературний авторський вечір мав великий успіх. Він був записаний на плівку.

Під час виступу Маланюка на його авторському вечорі, а також у моєму помешканні, я зробив кілька фотознімків поета. Крім того, на другий день я зробив два фотознімки, коли Маланюк стояв коло пам'ятника Шевченкові у Вашинґтоні.

Ці відвідини мого дорогого кума яскраво залишилися в моїй пам'яті.

Це була моя остання зустріч з Євгеном Маланюком. Але ми весь час підтримували листовний зв'язок, і до цієї зустрічі й пізніше. У листі з датою 14. січня 1961 року Є. Маланюк писав:

"Зо мною сталося те, що я "зустрівся" з вантажним автом (при переході вулиці увечорі 28. X.), і воно мене "поцілувало", але не в скронь (бо був би капут очевидно), а в брову (праву). Отже, 8 день шпиталю плюс 7 дома. Майже - без наслідків, але наслідки, певно, є - колись же покажуться". І далі в цьому ж листі Маланюк скаржиться на тяжкі умови свого життя:"Те, що пишете про своє життя, в 100 відсотків відноситься й до мого: безсмисльне існування й убійна (поволі) праця."

7 серпня 1961 року Маланюк звернувся до мене з

проханням дати відповіді на такі питання: перше - розповісти докладно з усіма подробицями про "роман Лесі з білорусином", себто про дружбу Лесі Українки з С. Мержинським, якого вона щиро любила і який помер на її руках. Це була сумна, трагічна подія в житті Лесі Українки. На цього листа я докладно відповів. Друге питання, яке цікавило Маланюка, - про вірш Лесі Українки "І ти колись боролась, мов Ізраїль, Україно моя". Маланюк просив мене повідомити, коли ця поезія була написана, коли вона була надрукована і взагалі, коли у Лесі Українки "з'явилися б і л і вірші". З великою приємністю я відповів і на ці запитання.

У листі, датованому 16 квітня 1964 року, Маланюк запитував мене, що я знаю про відомого математика з Полтави. Я з великою приємністю відповів і на цього листа. Тим славнозвісним математиком був проф. Віктор Семенович Воропай, що в 1920/1921 шкільному році викладав математику в Полтавському Відділі Харківського університету (пізніше назву змінено на Полтавський Інститут Народної Освіти). Він був блискучий лектор і мав великий успіх серед студентів. Я мав щастя слухати його лекції. Доля його була така, як і проф. В. О. Шепотьєва і всіх найкращих людей - арешт, ув'язнення, непосильна каторжна праця у північних концтаборах і передчасна смерть на далекій чужині. Такі були чутки про його долю.

В останні роки свого життя Маланюк дуже рідко писав мені листи. Він був хворий і 16 лютого 1968 року помер.

У статтях про Є. Маланюка помилково писали, що він народився 2 лютого, насправді він народився 1 лютого, бо 20 січня 1897 року - це за новим стилем 1 лютого 1987 р. У XIX ст. різниця між ста-

рим і новим стилем становила 12 днів, а не 13.

Біографія і літературна спадщина видатного українського поета ще не досліджена. Тепер у нових значно сприятливіших умовах українські літературознавці зможуть об'єктивно дослідити життя й творчість нашого видатного поета Євгена Филимоновича Маланюка. Побажаємо цим майбутнім дослідникам найбільшого успіху.

1990.

Віктор Приходько

Фрагмент із "Щоденника"

Я особисто пізнав Маланюка ще в 1926 році, коли прибув до м. Подєбрад в Чехословаччині, як лектор Української Господарської Академії, а Маланюк тоді був студентом гідротехнічно-інженерного факультету цієї Академії. Отже, сьогодні це уже 40 літ. З Маланюком я не був ближче знайомий чи тісніше зв'язаний, - він мав свої зацікавлення і ближчих приятелів переважно серед молодих українських поетів та письменників з кіл Господарської Академії в Подєбрадах та Українського Педагогічного Інституту в Празі, а пізніше виїхав на працю до Польщі, де, у Варшаві, обертався в українському середовищі, співпрацюючи переважно у "Літературно-Науковому Віснику", під редакцією Дмитра Донцова. Все ж, розуміється, Євген Маланюк був у полі мого зору, і я був почасти в курсі тих ідей та настроїв, якими жив Маланюк та його ближчі товариші.

Отже, розповім дещо про окремі моменти з тих часів, застерігаючись, що це лише деталі, бо Євген Маланюк - постать непересічна і йому безперечно будуть присвячені спеціальні праці. Отже, пригадую нашу чи не першу зустріч та розмову, що відбулася в Подєбрадах. Обидва ми були приблизно одного віку, і тому я дозволив собі, може занадто сміливо, поставити йому таке питання: пане колего, читаю Ваші вірші, подобаються вони мені, але є в них якась спеціальна особливість: вони якісь тяжкі, часто треба добре вчитуватись, щоб зрозуміти зміст, а коли читаєш, то мається таке враження, ніби каміння перевертаєш?

І досі пам'ятаю цей вираз про "каміння", бо він був з мого боку досить "зухвалий", як на перше зна-

йомство, і я боявся, що поет образиться. На щастя, так не сталось. Маланюк не тільки не образився, але з оживленням відповів: оце ж якраз те, чого ми, молода ґенерація, хочемо! Досить нам "соловейків", що безжурно й легко тьохкають у вишневих садочках про кохання та поцілунки; доба є "вовчиця" і сучасна українська поезія мусить бути глибока й важка - змістом і формою, ось як ви сказали: мов каміння перевертаєш. В дальшому я побачив, що це не були лише слова: Маланюк став до певної міри, лідером нового напрямку - "імператором залізних строф" в українській поезії, принаймні і головним чином серед молодих поетів, передусім із середовища Подєбради - Прага. До цього середовища належали такі переважно початкуючі поети, як Леонід Мосендз, Олена Шовгенівна (пізніше замужна Теліга), Олекса Стефанович, Оксана Лятуринська, Наталя Лівицька (донька Президента УНР Андрія Лівицького), Галина Лащенко, Микола Чирський, а також прозаїк Улас Самчук. Конкретно з цим новим напрямком у поезії я зіткнувся в родині поета О. Олеся, з яким я тісно приятелював у празькій добі нашої еміґрації, в роках 1928 і до його смерті в році 1944. Як відомо, в Олесів був син Олег, що теж був поетом (і ученим - археологом) і писав під псевдонімом Ольжич. Отже, Ольжич був, власне, одним із послідовників Євгена Маланюка. Маланюк же, незважаючи на приятельство з Ольжичем, критикував головно "соловейкову легкість" поезії Олеся і пророкував смерть такій поезії, а про самого Олеся десь зухвало висловився "небіжчик Олесь". Пам'ятаю, що Олександр Іванович Олесь, хоч був далекий від усякого славолюбства, в даному разі був зачеплений таким вироком з боку молодого початківця і сказав собі: ну, ще побачимо! Позатим жартував

над своїм Олегом, називаючи його "Маланюковим сином". А громадянство, що дуже любило Олеся, було на Маланюка обурене. Все ж Олег був на стороні нових течій в поезії та політиці і видав свою збірку віршів під назвою "Рінь" - Рінь, це теж камінь, тільки дрібний. Ольжич виявився справжнім поетом, але його поезії теж були переважно "кам'янисті" і далеко відбігали від батькових віршів. Було часом весело, спостерігаючи у їхній гостинній хаті "двобій" батька з сином - поетів "двох генерацій". Аж до трагедії в 1944 році, коли Ольжича, людину залізного здоров'я, убито під час допитів у німецьких катівнях. Ольжич помер як національний герой!

Як відомо, Маланюк був старшиною Української Армії, і його поезії в значній мірі відбивають військовий дух доби визвольної боротьби, а далі войовничі настрої української молоді. Треба признати, що поезії Маланюка користувались значним успіхом і популярністю, але на Великій Україні, окупованій большевиками, вони були гостро заборонені і зовсім серед суспільства невідомі. Тому, в роках 1942-43, коли Україну почали займати німці, я вислав низку збірок Маланюка до редакцій українських часописів, що зароджувались при німцях майже по всіх повітових містах України.

В дальшому, довгими роками, ми з Маланюком майже не зустрічались, я тільки довідувався з преси про чергові збірки поета. Аж в останньому часі, можна сказати, на самому кінці життя Євгена Маланюка, я пізнав його творчість в іншій сфері, а саме - в сфері літературної критики та політичної публіцистики. Річ в тім, що саме в останніх роках 1964-66 вийшли в місті Торонто, у видавництві "Гомін України", дві його книжки прозою, під назвою "Книга спостережень". І мушу признати, що це була для

мене несподівана знахідка великого значення і цінности. Обидві книжки мають по 500 сторінок і охоплюють надзвичайно широкий матеріял. Це статті з літературної критики та політичної публіцистики, що їх написав Маланюк протягом 40-а літ, уміщаючи їх принагідно в різних журналах та часописах. Ці окремі статті я зустрічав зрідка в наших виданнях, але вони не зосереджували на собі спеціяльної уваги, хоч, правда, завжди читались з певним інтересом. Аж поява усього цього матеріялу в книжковім виданні відкрила нам майже незнаний образ Маланюка - не як поета, а як літературного критика, політика і національного філософа-мислителя. Тут виступає перед нами Євген Маланюк із своїм величезним досвідом: як вояк на степах України, як учасник слави й трагедії Української Армії, як студент високої школи (Подєбради), де зійшовся, можна сказати, цвіт української інтеліґенції та - повна можливість вільних студій та вільної творчости в умовах європейської та заокеанської свободи (Чехо-Словаччина, Німеччина, Америка). Цю свободу Маланюк, можна сказати, використав максимально і у своїх двох книгах "Спостережень", де він виступає перед читачем як знавець української літератури та історії, як знавець літератури та історії польської та російської і як людина, ознайомлена також із західнім письменством. Але все це вивершується повсякчасними міркуваннями на теми української літератури, глибокою аналізою окремих явищ українського письменства, а понад усе глибоким роздумом над минулим, сучасним і майбутнім українського народу та його долею в історичній перспективі. А до цього треба додати виключно блискучий виклад: прекрасну філіґранну мову та стиль. Друковане у двох книжках "Спостережень",

все це - речі високого й глибокого рівня, з якими з найбільшою користю та приємністю мав би познайомитись кожний інтеліґентний українець. Як мене інформовано, в Торонто друкується ще третя книжка "Спостережень", що треба дуже вітати. Але безперечно великим актом передбачливости Покійного було, що він встиг перед смертю зібрати публіцистичний доробок свого життя, упорядкував його та залишив своєму суспільству. Я не торкаюсь поезій Покійного поета, це велика спадщина, велика тема, якою безперечно займуться покликані, авторитети.

1968.

Про щирого друга

Леонід Лиман

В цьому листі хочу подати вам основні "вузли" мого спілкування з Євгеном Маланюком.[1/] (До речі, він чомусь виразно був проти того, щоб його називати по батькові так, як до вас звертався П. Тичина. Я лише значно пізніше, та й то невпевнено, довідався, як звали його батька).

Починалося так. Мірою відступу з України німецької армії виникали все нові хвилі біженців на Захід. В переважній більшості це були люди, з яких найбільше познущалася радянська влада. Моя мандрівка на Захід почалася в Донбасі. Коли я потрапив до Львова, то тут Святослав Гординський мені подарував щойно видані у Львові "Вибрані поезії" Євгена Маланюка. Під кожним оглядом для мене це було зразкове видання. Але ім'я автора мені нічого не говорило, бо тоді уперше у Львові я довідався, що є такий письменник. Я належав до того покоління, яке вже не застало прокльонів у радянській пресі на адресу Д. Донцова, Є. Маланюка та всіх інших, яких умовно називали петлюрівцями. Середню школу я закінчив у м. Гадячі (на Полтавщині), куди не долітали вістки про пресові баталії і перегукування між закордонними письменниками, публіцистами, політиками і офіційною радянською пресою. Серйозніше писати і цікавитися літературою я розпочав у Харкові. Це були 1940-41 роки, коли влада перейшла до політики цілковитого замовчування закордонної діяльности Є. Маланюка та всього українського національного табору.

І так, малощо знаючи, із книжкою Є. Маланюка я помандрував зі Львова далі світ за очі на Захід. Кінець війни 1941-45 років застав мене у німецькому

місті Реґенсбурґ. Відразу виникла проблема біженців із усіх країн Східної Європи, які опинилася під владою Москви. Для цих біженців американська окупаційна влада влаштувала табір-пристановище. Серед української групи біженців виділялися так звані "пражани" або "старі еміґранти". Тоді якось стихійно українці поділилися на нових еміґрантів, тих, які втекли від сталінського терору, і старих еміґрантів (переважно із нансівськими паспортами), тих, які жили в Чехо-Словаччині, Польщі, серед нашого населення Закарпаття, Галичини, Волині.

Євген Маланюк належав до "пражан". В цій біженецькій атмосфері в Реґенсбурзі відбулося наше знайомство, наша перша зустріч, але в яких обставинах, не пам'ятаю. Мабуть тому, що це відбулося природно і звичайно. І ця природність та звичайність продовжувалась увесь час.

Звичайно, Є. Маланюк шукав знайомств із новоприбулими людьми. Все таки сталася надзвичайна подія: після довгої і штучної ізоляції зійшлися дві відмінні групи того самого народу. На підставі довгорічних стосунків і спостережень можу стверднти, що Є. Маланюк до деякої міри не був захоплений українцями, які прибули з Радянського Союзу. І це було закономірним. Є. Маланюк побачив дещо розхристаних, неврівноважених людей, непідготованих для життя в умовах Західної Європи. Варто мати на увазі, що органи радянської влади робили все можливе, щоб на окупованих німецькою армією територіях не лишилися учені, письменники, артисти, люди з вищою освітою, навіть щоб не лишилися студенти. Ці групи населення "організовано" вивозили заздалегідь у глибину країни. Але попри ці заходи, попри німецький терор і воєнні втрати після закінчення німецько-радянської війни на Заході опинилося до-

сить одиниць, які могли бути цікавими для Є. Маланюка, і він шукав таких співрозмовників. Я був, наприклад, свідком, як "новий еміґрант" Віктор Платонович Петров читав Маланюкові якусь свою працю про Шевченка. Переважно стриманий і обережний, Маланюк в цей час не приховував свого захоплення. Його обличчя сіяло від радості, і цю радість він підкреслював відповідними жестами.

... Роблю деякий відступ. Мандруючи далі, я в Берліні під кінець війни познайомився з Леонідом Полтавою. Він був уже "старожилом" у цьому місті і допомагав мені орієнтуватися. Нас єднало те, що ми обидва писали вірші, часто друкувалися. Нас називали "молодими поетами". Хід подій підказував, що нам треба тікати далі. Маючи адресу своїх добрих знайомих, я порадив їхати до Реґенсбургу. Так і зробили. В Регенсбурзі ми сходилися втрьох: Маланюк, я, Леонід Полтава. Ми не набивалися із своїми віршами, але Маланюк сам просив нас читати свої вірші, безперечно для того, щоб мати уявлення про наші спроможності. До речі, знаходилося досить авторів, які давали Маланюкові свої твори для оцінки. Якщо це були вірші та ще й маловдалі, то Маланюк здебільшого радив авторові попробувати писати прозу. В цьому виявлялася своєрідна вдача Маланюка: маючи тверді, точні і непохитні погляди, він завжди уникав приміняти їх в особистих стосунках, не говорив гіркої правди.

... Моє знайомство з Євгеном Маланюком можна поділити на два періоди: реґенсбурзький і нью-йоркський.

Перебування в Західній Німеччині було тимчасовим. Всі ми рвалися в Америку. В таборах "переміщених осіб" нас протримали років два-три. За цей

час я часто бачився з Маланюком. Крім спільних літературних і національних зацікавлень я потрібний був йому для різних дрібних послуг. Здається, осінню 1945 року я і Леонід Полтава влаштували відзначення п'ятидесятиріччя Маланюка. В умовах повоєнної розрухи і харчової скрути ми спромоглися роздобути навіть сяку-таку закуску. Ми були втрьох. Можливо, це було єдине відзначення роковин. У всякому разі Маланюк нічого нам не говорив про вшанування його п'ятидесятиріччя його давніми колеґами - так званими старими еміґрантами. Я і Леонід Полтава у всьому ішли Маланюкові назустріч, догоджали йому, і тому, мабуть, йому легко і бажано було з нами спілкуватися.

У своїй статті про Леоніда Мосендза ви згадуєте про Порфирія Горотака.[2/] Одного разу в реґенсбурзький період, коли стала відомою вся правда про Порфирія Горотака, Маланюк ніби скаржився, що в розмові з ним Юрій Клен твердив, що дійсно існує в природі Порфирій Горотак. Ю. Клен так природно і впевнено говорив, що в Маланюка не зародилося сумніву. Ю. Клен і Л. Мосендз вдало використали тодішню переломову ситуацію, щоб створити міт про Горотака, і Ю. Клен хотів якнайдовше не розкривати таємниці, навіть Маланюкові.

... Реґенсбурзький період закінчувався. Мало-помалу переміщені особи, до яких належали юридично і ми, виїжджали в різні країни, переважно в Сполучені Штати і Канаду. Хто мав кращі зв'язки, родичів чи знайомих за океаном, той виїжджав раніше. Якось так складалося, що за увесь евакуаційний період, який, як я сказав, почався для мене з Донбасу, з Краматорська, я був посередині: виїжджав (або вірніше тікав) не першим, але і не останнім. Маланюк виїхав до Сполучених Штатів першим. Зв'язки

між нами тимчасово обірвалися.

В 1950 році прийшла черга на американський період наших стосунків. Я відразу поселився в Нью-Йорку. Маланюк жив в одному містечку штату Нью-Джерсі. (Всупереч радянським нормам, в США престижним є жити не у центрі, не у великому місті; американські позаміські околиці вважаються "аристократично" престижними). Раз я відвідав Маланюка в штаті Нью-Джерсі, потім він переселився до Нью-Йорку і жив у районі Квінс. Час від часу я його відвідував, привозив йому українські радянські літературні новини. Маланюк стимулював такі мої відвідини. Я завжди йшов йому назустріч.

... Яким був Євген Маланюк письменником, про це свідчать і свідчитимуть його твори. Складніша справа - Маланюк як особистість, той Маланюк, який не відображений в його творах. Яким він був у щоденному житті, як він поводився і орієнтувався в суспільстві, серед якого жив? Яка була, так би мовити, взаємодія між його особистою поведінкою, його національно-політичними поглядами і його діями, симпатіями, антипатіями? Я не певний, чи зможу за один мах "архітектурно" відтворити особистий світ Маланюка. Думаю, можуть стати в пригоді окремі кадри, все те, що найвиразніше закарбувалося в пам'яті.

В статті Леоніда Череватенка ("Дніпро", березень, 1990) сказано, що Маланюк "можливо, найболючіше відчув і найгостріше висловив протистояння, розкол народу - те, що називається в побуті громадянською війною" і що Маланюк "поет бунту, заколоту, пожежі, повстання, а не співець злагоди і спокою. Затятість, непримиренність - це, мабуть, визначальна характеристика його неординарної особистости".

Добре, що Л. Череватенко вживає слів "можли-

во", "мабуть". Твори Маланюка спонукають робити таку характеристику, уявляти його забіякою, нетерпеливим революціонером. Маланюк таким не був. А вже ні в якому разі він не міг вважати, що на Україні була громадянська війна, що радянська влада на Україні встановилася внаслідок громадянської війни. В особистому житті, в стосунку з іншими він був дуже обережною людиною. Мені, та напевно й іншим, Маланюк з виразним невдоволенням, навіть з обуренням, оповідав, що відразу після вибуху німецько-радянської війни мельниківські і бандерівські провідники вказували йому, щоб він не відсиджувався в тилі, на Заході, що його місце там, де О. Теліга, О. Ольжич та інші. Тоді ще ніхто не знав і не міг знати, що чекає Телігу, Ольжича і багатьох з "похідних груп". Таким чином, обережність Маланюка пішла йому на користь і на користь української літератури. Взагалі обережність і невстрявання в біжучі громадські справи, можливо, були одними з головних прикмет Маланюка.

... На жаль, і досі ні в Радянській Україні, ні на Заході серед "вільних українців" не зревідовано твердження про громадянську війну на Україні, взагалі про громадянську війну після упадку Російської імперії. Ще до деякої міри можна вважати, що на російській етнографічній території були елементи громадянської війни. Хоч на початках комуністично-радянські джерела твердили про державний переворот в Петербурзі, про збройне захоплення влади шляхом насильства. Ніякої громадянської війни на території України не було. Тут радянська влада, так звана "диктатура пролетаріяту", встановилася внаслідок інвазії з Півночі. Є достатньо радянських документів, які це підтверджують. Маланюк, безперечно, розумів що до чого. Без вагань можу тверди-

ти, що він не бачив ніякого "розколу народу". Навіть уже в умовах радянської дійсности Маланюк дивився на події, як на боротьбу нації за своє визволення. Він не ділив свій народ на антикомуністів і комуністів. Тому він підтримував Хвильового та інших так званих націонал-комуністів.

... Для Маланюка були характерними глибина мислення, вміння бачити багато-чого такого, чого інші, будучи політиками, просто цього не помічали, не розуміли навколишньої дійсности. Маланюк, наприклад, в розмові зі мною не раз говорив, що кремлівські керівники в разі небезпеки, катастрофальної кризи, в ім'я збереження імперії покличуть на трон когось із спадкоємців царської династії Романових, які живуть на Заході. Тоді, в перше повоєнне десятиліття така ґіпотеза здавалася неймовірною, навіть дивацтвом. Але ось тепер, в наші дні, в Радянській Росії вже діють монархічні партії, якась частина російського суспільства виступає за повернення на царський трон когось із нащадків дому Романових, які живуть на Заході. Тепер ці нащадки дають інтерв'ю радянській пресі. Ця преса почала виявляти зацікавлення історією вбивства більшовиками останнього царя і його сім'ї, вважаючи це вбивство злочином.

Але були в Маланюка і окремі, на перший погляд цікаві і оригінальні, погляди, які не мали підстав у життєвій дійсності. Вони скорше були результатом кабінетного мислення. Це, мабуть, траплялося тоді, коли Маланюк не брав до уваги співвідношення політичних сил або коли піддавався спокусі дати ориґінальну і на перший погляд чітку й правдиву інтерпретацію небувалих до того явищ і таким чином мати повне задоволення, що ось життєва загадка розкрита.

Відразу після війни "стара еміґрація" принесла в

табори нових біженців так звану справу Драгоманова. Я глибше не вникав у цю справу. Але із роз'яснень Маланюка виходило, що в поразці української національно-визвольної боротьби винен М. Драгоманов. Він нібито проповідував федералізм, якийсь кволий гуманізм, всепрощення, братерство навіть з ворогами, неконечність збройної боротьби. Своїми поглядами Драгоманов нібито приспав політичну чуйність цілого українського покоління. В цій дискусії посилалися на книжку М. Мухина, в якій він критично зобразив Драгоманова як зрадника чи щось подібне. Серед старої еміґрації були різного типу соціялісти, які боронили Драгоманова. Таким чином деякий час тривав двобій. Ці розмови про неґативну роль Драгоманова були для мене непереконливими, тенденційними, але цього я не говорив Маланюкові, вважаючи його просто віруючим.

В реґенсбурзький період Маланюк робив доповідь про українізацію. В ній він висунув тезу про те, що радянська влада з підступною метою дозволила українізацію, щоб легше виявити активні національні кадри і таким чином довідатись, кого знищувати. Тоді ця теза звучала ніби правдоподібно і красиво, бо ж дійсно багато національних кадрів було фізично навіть без суду знищено. Але все таки українізація була природним процесом, продовженням національно-визвольної боротьби в інших умовах.

... Після війни в Західній Німеччині відбулася грошова реформа. Рядовим громадянам обміняли старі гроші на певну, невелику кількість нових, і частина грошей пропадала. Але промисловцями і торгівцям обміняли значно більшу кількість грошей. Маланюк обурювався такою, на його думку, несправедливістю. Але в дійсності такий обмін був корисним для всього населення, для країни в цілому,

бо населення могло діставати працю в урухомленій промисловості. Коли б рядовим громадянам обміняли всі гроші, то вони б їх розтринькали на другорядні покупки, а промисловість не мала б капіталу для дальшої діяльності.

... Маланюк вважав, що гармошка (гармонька) - це суто російський музичний інструмент. Не знаю, як на російській етнографічній території, але на Україні гармошка була поширена. Була поширена навіть балалайка, яку дійсно слід вважати російським національним музичним інструментом. Не думаю, щоб гармошка була винаходом росіян і приналежною тільки Росії, ознакою російського духу і побуту. Різні форми гармошки поширені в різних країнах. Я думаю, що у відношенні гармошки Маланюк переборщував, вважаючи її просто нещастям для України.

... Серед того суспільно-політичного кола людей, до якого належав Маланюк, було зневажливе ставлення до гопака, до шароварів, як до вияву українського національного примітивізму. Не мало значення, добре чи невдало танцюють гопака, раз гопак - то це вже просто нещастя. Одночасно в пресі, в розмовах не бракувало осудів на адресу малоросів і Малоросії. В розумінні тодішньої старої еміграції малоросіянство - це перехід українців на російські позиції. Малорос - це той, що соромиться і добровільно цурається всього свого рідного, національного.

Я зупинився на малоросах, на гопакові, гармошці, щоб цим показати ту суспільну, інтелектуальну атмосферу, в якій обертався Маланюк. Звичайно стара (в основному петлюрівська) еміграція складалася з людей, які активно боролися за Україну. Це дійсно була в своїй основі політична еміграція. Ці люди

становили передову частину суспільства в період всебічної боротьби за державність України. Зазнавши поразки, ці люди шукали пояснення, чому так сталося, хто завинив. І тут, крім Москви, винуватцями називалися насамперед ті, яких називати не боялися. Це - Драгоманов, малороси, побутова русифікація. В такий спосіб уенерівсько-петлюрівська еміґрація вивищувала себе, знаходила певне задоволення і заспокоєння.

Безперечно, в бувшій Російській імперії, а потім в Радянському Союзі культивували недорозвиненого, покірного українця, дуже чутливо і жорстоко реаґували на появу тих, які були здібними очолити українську національно-визвольну боротьбу. Виживав переважно слабший елемент, а гинули найсміливіші й найрозумніші. Тих людей, які були байдужими до долі батьківщини (не випадково виникла деклярація: "Моя хата скраю, я нічого не знаю"), а таких дійсно не бракувало, треба б називати інакше, а не іменувати їх малоросами.

Дехто любив розповідати про Маланюка як про майже ненажеру, прохача. Таке враження могло складатися в тих випадках, коли в Маланюка інколи не вистачало практичного розрахунку чи такту. Маланюк звертався до всіх, до кого можна було звертатися, і часом без перебору, з проханням різних побутових послуг. Він жартом розповідав, як уже в перші місяці перебування в Реґенсбурзі, понапрошував щось із дванадцять пар черевиків, які, як сам казав, до того належали живим і мертвим. В Регенсбурзі Маланюк був приписаний у біженецькому таборі, але жив на приватній квартирі у німця. Приходив до табору. Одного разу він сказав мені й Л. Полтаві, щоб ми принесли з табору на його приватну квартиру його приділ дров. Все було б гаразд, якби Маланюк не

пояснив, що дрова треба принести комусь із нас, бо він замаже свій одяг. На той час він мав уже значно більше одягу, ніж я і Л. Полтава. Не думаю, щоб Маланюк не розумів цю нетактовність.

Маланюк був підкреслено ввічливим, хоч це можливо був лише зовнішній вияв ввічливости. Довгі роки мого частого спілкування з Маланюком ніколи не затьмарювалися його звичкою часто звертатися до знайомих за послугами. Мені лише інколи здавалося, що в таких випадках Маланюк не мусів би поводитись так, як поводився. Розмови деяких людей про ненаситність і нібито жебракування Маланюка були значно гіперболізованими, необдуманими, не вартими довір'я.

Євген Маланюк був інтелектуальним велетнем. Він стояв значно вище своїх ровесників-петлюрівців, хоча і серед них було багато чесних і розумних людей. Маланюк був великою індивідуальністю. Все це без сумніву. Маланюк створив свій власний світ, лишив літопис доби, в якій жив і творив. Він не захоплювався ідеологіями, хоча по своїй натурі був націоналістом у позитивному розумінні цього слова, тобто борцем-патріотом. Він насамперед бачив, де діють сили зла, а де сили добра. В довільних розмовах його думки і зауваження були глибокими, афористичними, оцінки окремих людей і явищ були обґрунтованими і точними.

В американський період життя Маланюк, крім іншого, писав невеликі за розміром нотатки-статейки на теми літератури, історії, суспільно-політичного життя, стосунків України з Росією. Формою і змістом ці нотатки були зразковими.

Великих ворогів Маланюк не мав, але, як мені здається, він не мав постійних і справжніх друзів-однодумців, в крайньому разі в той період, в який я

його знав. Думаю, що цілком добрі взаємини у Маланюка були з Ю. Кленом, Д. Донцовим, М. Мухином. Переважно справжніх друзів, тимчасових або триваліших, заміняли люди, які доброзичливо ставилися до Маланюка, знали його вагу.

Євген Маланюк уникав вступати в суперечку з тими, які діяли поруч. Сміливішим він був в розмовах у вузькому колі людей. Про тих авторів, які вже в Америці почали писати українською мовою вірші за новою модою, Маланюк сказав: "Замахнулися, але не вдарили". Коли заходила мова про тих авторів, які самі запевняли і про яких уперто запевняли, що вони шукають нового вияву, нових шляхів у літературі, які були невдоволені нібито низьким рівнем біжучої літератури, то Маланюк лише дмухав, і цим жестом показував, що від творів таких авторів не лишиться сліду в історії літератури. Одного разу я був здивований влучним зауваженням Маланюка про те, що коли хто пише вірші не за усталеними класичними нормами (рими, ритм, пуанти і таке інше), то тоді треба б компенсувати виразною і глибокою думкою. Якщо вірш білий, по суті проза у формі вірша, тоді основою має бути сіяюча думка. Гадаю, це міркування Маланюка було вельми доречним.

Повоєнний літературний процес поза межами України, в якому опинився і Маланюк, мав свої вершини і зиґзаґи. Головне, що можна сказати, - це був дуже активний і барвистий літературний процес, в якому всяке бувало. Велика когорта авторів вклала в цей процес велику творчу і наукову енергію. Маланюка дещо задовольняло, дещо дратувало. Він знав ціну кожного написаного твору.

Ставлення Маланюка до літератури в Радянській Україні було розумним і чесним. Думаю, що я був

головним постачальником Маланюкові українських радянських літературних журналів, газет, книжкових видань. Поряд з Богданом Кравцівим та ще деким Маланюк пильно стежив за новими публікаціями. Саме тоді Наталія Кузякіна публікувала критичні статті про драматургів, в яких не пощадила навіть Корнійчука. Тоді появлялися розвідки Кузякіної про Миколу Куліша. Все це я передавав для прочитання Маланюкові. Під враженням писань Кузякіної Маланюк одного разу сказав мені, що жінки в українській літературі поводяться найгероїчніше.

В березневому "Дніпрі" є добірка поезій Маланюка. Серед них і вірш "Голоси", написаний в 1963 році. Крім мистецької і соціальної вартости, цей вірш з особливою силою показує ставлення Маланюка до життя і долі України. В цьому вірші велика правда і великий розум. Неминуче колись поезія "Голоси" стане хрестоматійною.

Ну, звичайно, Маланюк, захоплювався Ліною Костенко, Іваном Драчем, Василем Симоненком, І. Дзюбою, І. Світличним, Є. Сверстюком. Деяких їхніх творів Маланюк мені не повертав, а тримав їх як молитвеник. Коли І. Драч і Д. Павличко в складі делегації УРСР були на сесії ООН у Нью-Йорку, то Маланюк емоційно прагнув якнайчастіше бачитися з ними. Але тодішні політичні обставини перешкоджали цьому.

На ґрунті ставлення до подій на Україні сталося розходження між Маланюком і Донцовим. Варто мати на увазі, що Маланюк обожнював Донцова. Коли в розмові зі мною заходила згадка про Донцова, то Маланюк називав його шанобливо "Доктор", а не на ім'я. Донцов був нажив собі багато публіцистичних ворогів. І коли хто прямо виступав проти

Донцова, то Маланюк обурювався і вважав це великим злочином. Донцова, зокрема, критикували за фальшування цитат, перекручування історичних фактів. Ще в Європі я був прочитав одну статтю Донцова, де він історичний вислів "шатость малоросійская" трактував як загальну безхребетність і безпринциповість українців. Коли вже в Нью-Йорку я в бібліотеці натрапив на цей вислів, то побачив, що він має інше, протилежне значення: один високий царський чиновник дорікав українцям за "шатость малоросійською" - за непокірність російській владі. Я не став розповідати Маланюкові про свою знахідку, яка виявила тенденційну розбіжність у трактуванні вислову "шатость малоросійская". Я просто не відважувався говорити про це, знаючи беззастережне схвалення Маланюком усього того, що писав Донцов. Але одного разу, уже в останній період свого життя, Маланюк пожалівся мені про розходження з Доктором, можливо, це був навіть цілковитий розрив. Сталося так на грунті ставлення до подій на Україні. Маланюк не деталізував, але легко можна було здогадатись в чому справа. Маланюк радів, що Україна піднімає голову, безмежно радів появі нових письменників, радів оживленню М. Рильського та інших. Донцов навпаки стояв на тому, що все нове на Україні - це обман, чорна справа, якась змова і хитрість Москви, передових українських радянських письменників називав лакеями режиму і тому подібне. Маланюк не міг з цим погоджуватись. Думаю, що мало хто знав тоді про цю розбіжність між Маланюком і Донцовим.

Маланюк жив у той час, коли Україна переживала один за другим трагічні періоди. Ще перше радянське десятиліття було сяк-так. А потім процес СВУ, самогубство Хвильового, Скрипника, примусо-

ва колективізація, розкуркулювання, фізичне винищення передових українців, німецько-радянський двобій за Україну. Все це впливало на почуття, мислення і творчість Маланюка. Маланюк, як і його покоління, що зі зброєю в руках боролося за Україну - всі вони разом намагалися у всьому відрізняти, протиставляти все українське російському. Це було закономірним, і це варто мати на увазі, творячи суцільний образ Маланюка як письменника, борця і особистість.

Як на сучасні умови і можливості, можна вважати, що Маланюк помер передчасно. Він не дбав за своє здоров'я. Він із виразною насмішкуватістю розповідав мені про те, що, здається, сестра Ю. Клена присилала йому з Німеччини рекомендації, як дбати за здоров'я. Маланюк не займався спортом, скаржився на недостатню працю мускулатури шлунку. Розповідав мені, як одного разу знепритомнів на вулиці, коли його підібрало шпитальне авто, і як він "героїчно" утік із шпиталю. Іншого разу, вже вдома, черговий серцевий удар був уже смертельним.

Нью-Йорк, травень - липень 1990 р.

ВІДБРОНЗОВАНИЙ ПОРТРЕТ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА

Богдан Бойчук

Не пригадую вже точно, де та в яких обставинах я зустрівся з Євгеном Маланюком. Було це напевно в другій половині п'ятдесятих років і напевно на одному з його літературних вечорів, бо на бурхливі літературні зустрічі молодих поетів Нью-Йоркської Групи Маланюк не приходив. Та зблизились ми і подружили щойно в шестидесятих роках, особливо після 1965 року, коли то я переселився з родиною в околицю Квінсу, де жив Маланюк, а згодом деякий час і Богдан Рубчак. Ми стали, отже, близькими сусідами.

В уяві діяспорної спільноти Маланюк приймав героїчну статуру. Різні групи, особливо націоналістичні, ліпили Маланюкову історіософічну поезію на свої прапори,- і з року в рік можна було спостерігати, як вони забронзовували його в імпозантні, надлюдські виміри. Цьому сприяв своєю публічною поставою сам Маланюк. Перед кожним читанням своїх віршів, наприклад, йому мусіли грати якусь симфонію Бетховена, і він сидів замислено на сцені - і з напливом надхнення прямо ріс на очах публіки. Я був свідком такого ритуалу навіть перед його доповіддю на шевченківській академії.

Поруч з цим витворився теж цікавий збірний портрет Празької групи в уяві читачів (включаючи й мою): поети в тому портреті стояли у штивних позах, тобто серйозно ставилися до свого покликання; мали вони однаковий вираз облич, тобто спільну поетичну настанову; були в них могутні рамена, тобто постава служителів ідеалам нації; всі вони були звернені в один бік, тобто лицем до вимог "до-

би"; в усіх були відкриті роти, як у трибунів політичних ідей і т. д., і т. д. Портрет цей був наскрізь фальшивий, і Маланюк, до великої міри, може, й спричинився до його постання, бо зовнішньо йому такі пози імпонували. А такі нетрибунні поети, як Юрій Липа, Оксана Лятуринська та Олекса Стефанович не ретушували того збірного портрету на власну подобу, а радше підтягалися до нього.

Такий був суспільний бік медалі. Внутрішньо-груповий бік виглядав трохи інакше. Маланюк звичайно висловлювався позитивно про своїх колеґ з Празької групи. Особливо високо цінив Юрія Липу (зредаґував його зібрані поезії) і тепло згадував дружбу з Юрієм Дараганом. Одночасно ж приватно та й публічно, в доповідях, любив "теоретизувати", як то в нормальних обставинах Олег Ольжич був би великим вченим-археологом, Юрій Липа - великим лікарем-дослідником, Оксана Лятуринська - великим малярем, Леонід Мосендз - великим хіміком-винахідником і т. п. З цього, зрозуміло, виходило, що єдиному Маланюкові призначено було бути великим поетом..

Історичні обставини склалися так, що духові потреби західної вітки українського суспільства й характер поезії Маланюка, - зазвучали в унісон. Внаслідок цього Маланюк став найпопулярнішим поетом-трибуном-прапороносцем міжвоєнної доби. Все це йому особисто імпонувало, хоч сам він не робив нічого, щоб стати трибуном чи прапороносцем. Ці речі природньо липли до нього. А це значило, що інші члени Празької групи мусіли поетично існувати в тіні Маланюка або з тієї тіні виборсуватися на світло. Зрозуміло, що це впливало на взаємини між ними. Олекса Стефанович, наприклад, свідомо чи підсвідомо конкуруючи з Маланюком, дійшов на схилі літ

прямо до параної: боявся публікувати нові вірші, щоб Маланюк не застрелив його з заздрощів. Юрій Дараган, теплу дружбу якого Маланюк цінив, зненавидів перед раннього смертю Маланюка й написав про нього нищівного вірша "Ні, не Петроній ви, не лицар" (див. Сучасність ч. 1, 1980). Наталя Лівицька-Холодна, натомість, гарно згадує Маланюка, який у студентські роки в Празі був закоханий у ній і до останніх днів не міг їй простити того, що вийшла заміж за маляра Петра Холодного-мол., який нібито не був їй під мірку. Гарно відносилася до нього теж Оксана Лятуринська.

Приватний бік медалі був ще інакший. Маланюк, якого я знав і риси особистого портрету якого спостерігав, був далекий від трибунності і героїчності. В першу чергу, він завжди був собою, не включався безпосередньо в політичне життя, не запрягався до нічийого партійного воза й нікому не служив, хіба лише майбутньому України. Були далекі йому теж у житті волюнтаризм і суворість, хоч формально одне і друге вживав.

Маланюк справді був людиною легко-богемського покрою, щось на кшталт інтелектуалів паризького Латинського кварталу. Він любив дебатувати на відповідному рівні в товаристві, - і це, мабуть, притягало його до середовища Нью-Йоркської Групи. Любив гарно забавитися, особливо в жіночому товаристві; любив добру їжу й вишукані напитки. Цілими ночами міг бавити товариство анекдотами та пікантними, еротичними розповідями з життя історичних осіб, найчастіше з російських царських і аристократичних родин.

Маланюк любив теж забавлятися на конто своєї слави. Після літературного вечора в Чікаґо, наприклад, його запросили на прийняття до багатої лі-

карської родини. Зібралося добірне товариство, розкішно вдягнені дами, - і чекали на поета. Врешті з'явився Маланюк і по давній звичці кинув оком на пребагатий стіл з харчами й напитками, щоб помітити, чого там нема. У вітальні постало пожвавлення, - вітання оплесками, стисками рук, - а господиня по-галицьки "упадала" коло поета й щебетала: "Дорогий маєстро, чим можна вам послужити, що зволите випити?" - "Гордон блю" у вас єсть?"[1/] Господиня мало-що не зомліла. Саме цього напитку, як Маланюк прекрасно знав, у неї не було. Констернація, неприємності. А Маланюк в міжчасі пішов до столика, налив собі улюбленого коньяку "Курвуаз'є", грів двома долонями чарку під носом і глибоко втягав запах. В цій характерній йому позі яскраво бачу його досьогодні. Треба додати, що все це він робив у стилі, дуже "коректно".

Кільканадцять років пізніше Маланюк зайшов у полуденну пору до мене по-сусідськи. Під час розмови спитав зненацька: "А чи єсть у вас..." - і назвав якусь екзотичну страву (не пригадую вже яку). Я розреготався і відповів йому, що нема. Маланюк все прекрасно зрозумів і преспокійно спитав ще раз: "А яйця у вас єсть? - Є.- А помідори й сало? - Є.- То зжаримо чорноморську яєшню". Він прижарив на салі помідори, збив туди 12 яєць, - і вийшла цікава яєшня, якої я до того часу не знав. Я витягнув ще півбуханки хліба, і ми з усім тим досить добре впоралися. Мій вклад у це "пирування" був релятивно скромний. Маланюк - високий, великої будови, гарний мужчина, потребував багато "палива", як він висловлювався, і десятка яєць була цілком пристойною і нормальною дозою для нього.

Кожного літа Маланюк любив їздити в гори до Гантеру, де розбудувалася досить численна українська

громада. В погідні дні вибирався в глибину лісів, роздягався і голий ходив по лісі, вчуваючися тілом у природу. "У тому міті про Сатира щось таки єсть", - сказав він мені глибокодумно при чарці. Проблеми виринали лише тоді, коли міт зударявся з дійсністю. І так одна пані вибралася в глибину лісу по гриби й наткнулася на дійсного Сатира. Скрикнула й почала втікати. "Пані, - кричав навздогін їй Маланюк, - не лякайтеся, я забронзований!"

Гумор Маланюка був завжди точний, гострий, а часом і колючий. Пригадую, ми повертались раз з прийняття від Юрія Тарнавського і Патриції Килини. Євген Маланюк і Василь Барка сиділи в задніх сидженнях, я керував автом. Барка, людина безмежної доброти й блаженства, був захоплений: "Така чудова гостина, пані Патриція так елеґантно все уладила, такі приємні дискусії!" - "Ніхто нікого по мордам не набив", - втрутився Маланюк. Барка зніяковів, притих і, після довгої незугарної мовчанки, почав намацувати певніший ґрунт для розмови, - почав про свого улюбленого Сковороду. "Так що, Сковорода був гомосексуал", - знову втрутився Маланюк. Це привело Барку до розпачу. Будучи людиною широкого знання, він витягав докази з-під небес і з-під землі в обороні Сковороди. А Маланюк завжди підсував якусь нищівну репліку і ще більше роздував вогонь. Така чудова хуртовина бушувала в нашому авті аж поки ми не доїхали до Нью-Йорку.

Цей інцидент дуже вдало вказує на відношення Маланюка до Барки, чи радше до того, що Барка репрезентував, до модернізму. Упродовж довгих років ми розмовляли на всякі теми, але Маланюк ніколи не висловлювався про нашу творчість. Ми, з одного боку, знали, що Маланюк не вважав наше писання творчістю. Навіть Архипенко для нього був

"хитрим малоросом, який обдурив критиків світу", а не великим мистцем. Маланюк же, з другого боку, знав, що ми свідомі його настанови до нас і приймаємо його з тою "вадою". Бо лише на таких "компромісних" засадах ми могли дружити й спілкуватися.

Не знаю, чи любив він читати свої вірші приватно. Мені ж читав він нові поезії досить часто. Це випливало, припускаю, з потреби знати, чи вони ще добрі, чи "є ще вогонь", як він після кожного читання питав. Вогонь у його останніх поезіях був притушений філософською вглибленістю, метафізичною проникливістю, чисто людською відчутністю. Але вони були добрі. І в цьому я його завжди щиро запевняв. Свою останню збірку "Серпень" віддав Нью-Йоркській Групі для публікації 1964 року. До об'єднання українських письменників "Слово" він чомусь ставився вкрай негативно. Подібно ставився - вже з політичних міркувань - і до видавництва "Сучасности", - тому не могло бути й мови, щоб його твори там друкувалися. Не мав він теж творчої співзвучності з Нью-Йоркською Групою. Але мав, видно, потребу існувати як поет у молодій ґенерації.

Маланюк був старшиною української армії, і щось "офіцерське" збереглося у ньому до кінця життя. Його ніяк не можна уявити з "поетично" розбурханою чуприною, неохайно зав'язаною краваткою чи розхристаною сорочкою. Він завжди був гарно підстрижений і причесаний, коректно вдягнений і зовнішньо коректний у поведінці. Всяка "поетична" чи мистецька позованість була йому чужа. В цьому сенсі модернізм був для нього саме незачесаним, розхристаним волоссям.

В останні роки Маланюк мав проблеми з серцем.

Часто при розмові виймав пілюлю і клав на язик. І так 16-го лютого (як він передбачив у своєму вірші) 1968 року пані Гайворонська, з якою Маланюк мав теплі взаємини, застала його уранці мертвим на підлозі біля ліжка. В похоронному заведенні на Сьомій вулиці члени Нью-Йоркської Групи читали Маланюкові на прощання його поезії. Похорони його були скромні, як похорони кожного поета. Політичного естаблішменту, який десятками років величав Маланюка як ідеолога-прапороносця, на похоронах не було. Вони почували, що Маланюк їх зрадив на кінці життя, ставши людиною.

Липень, 1990.

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ МАТЕРІАЛИ ПРО Є. МАЛАНЮКА

ПОЕЗІЯ ВИГНАННЯ

І. Дзюба

Однією з особливостей української культури є те, що вона значною мірою розвивалася поза межами України, яка втратила свою державність і опинилася в становищі колонії. Культура всякого колонізованого народу втрачає повноту і цілісність, українську ж прямо переслідували і забороняли. Внаслідок цього діячі її змушені були шукати і почасти знаходили можливість для творчої роботи деінде, насамперед у метрополіях. Так виникли до революції вогнища української культури, книгодрукування, наукової та публіцистичної думки в Петербурзі, Будапешті, Відні, Варшаві, Празі. Крім того, протягом кількох десятиліть у XIX і XX століттях Галичина з її серцевиною Львовом відігравала роль "українського П'ємонту".

Після революції та громадянської війни, з утворенням Української РСР, культуротворчі сили нашого народу дістали могутній державний стимул, і вперше в історії після доби Київської Русі та визвольного руху XVII століття з'явилася можливість об'єднання всіх цих сил на рідному терені. Однак сталінський тоталітаризм, перетворивши Українську соціалістичну державу у фікцію, позбавив наш народ цієї можливості, а сталінська політика геноциду, крім усього іншого, поклала край тій політичній переорієнтації в бік симпатій і тяжіння до Радянської України, яка почала була окреслюватися в 20-і роки серед української еміграції. Отож і далі українська культура, українська література творилися і в різних осередках поза Україною, розвиваючись неоднаково, ідучи розбіжними шляхами.

З-поміж цих осередків найважливіші були в Празі,

Варшаві, Парижі, Берліні (питання про Галичину і Львів - окреме, особливе, бо це все-таки українська земля, хоч і під тимчасовою владою Польщі). Коли ж говорити про поезію, - а саме про неї буде в нас мова, - то найбільший внесок у неї зробили празька група (Олег Ольжич, син О. Олеся; Олена Теліга, Юрій Дараган, Леонід Мосендз, Максим Грива, Олекса Стефанович, Оксана Лятуринська, Галя Мазуренко, Микола Чирський, Степан Масляк та ін.), варшавська група (Євген Маланюк, Юрій Липа, Наталія Лівицька-Холодна та ін.).

Після другої світової війни нова хвиля української еміграції також несла з собою чимало інтелігенції, зокрема творчої. Тут не місце заглиблюватись в питання про характер і мотиви цієї еміграції (тим більше, що в кожному окремому випадку вони свої, індивідуальні). Варто лише зауважити, що далеко не всі з тих, хто опинився на Заході, тікали як прислужники німецьких окупантів. Були й просто політично дезорієнтовані, були налякані сталінським терором і геноцидом проти українського народу, були ті, хто чудом уцілів у сталінських концтаборах і не хотів потрапити до них удруге, були й вивезені окупантами силоміць. Для нашої розмови важливо те, що протягом кількох десятиліть українська діаспора в країнах Західної Європи, в Канаді, США, Австралії, країнах Південної Америки створила значні культурні, наукові, мистецькі цінності. Можна порізному ставитися до цих цінностей та до їх творців, але насамперед їх треба знати. Бо сьогодні без такого знання немає повноцінного уявлення про українську національну культуру взагалі. І не може бути повноцінного її розвитку, - як з погляду нагромадження творчого потенціалу, так і з погляду подолання дотеперішньої духовної ізольованості від світу.

Як знаємо, українські друковані органи починають робити перші кроки в цьому напрямку. Заслуговує підтримки і ініціатива журналу "Прапор" - систематично знайомити читача з українською поезією, створеною на еміграції. Ознайомлення це вирішено почати з Євгена Маланюка. Вибір, треба сказати, тяжкий. Але, мабуть, і слушний. Бо саме на прикладі цього видатного поета і есеїста - одного з найталановитіших і найяскравіших в усій нашій літературі XX століття - можна побачити і складність цієї проблеми, і втрати, яких зазнала наша культура, і спотвореність долі багатьох її жерців.

Євген Маланюк народився 20 січня 1897 року на Херсонщині. Закінчив реальне училище в Єлисаветграді, де навчалися в різні часи Садовський, Саксаганський, Є. Чикаленко, Ю. Яновський. Потім навчався в Петербурзькому політехнічному інституті. З початком першої світової війни був мобілізований до царської армії, закінчив Київську військову школу. В 1917 році - сотник армії Української Народної Республіки. 1920 року опинився на еміграції, 1921 - разом з іншими вояками УНР був інтернований у військовому таборі в Каліші. Там заснував, разом з Юрієм Дараганом, журнал "Веселка" (1922-1923). Деякий час жив у Чехо-Словаччині, закінчив Подєбрадську Академію, а далі працював інженером у Польщі, переважно у Варшаві. Помер 16 лютого 1968 року в США.

Євген Маланюк як поет, публіцист, есеїст активно співпрацював у "Літературно-науковому віснику", у журналах "Ми" (деякий час), "Вісник", "Студентський вісник", "Студентська думка" та ін. За життя вийшли такі його поетичні збірки: "Стилет і стилос" (Подєбради, 1925); "Гербарій" (Гамбург, 1926); "Земля й залізо" (Париж, 1930); "Земна Мадонна"

(Львів, 1934); "Перстень Полікрата" (Львів, 1939); "Вибрані поезії" (Львів-Краків, 1943); "Влада" (Філадельфія, 1951); "Поезії в одному томі" (Нью-Йорк, 1954);, "Остання весна" (Нью-Йорк, 1959); "Серпень" (Нью-Йорк, 1964); поема "П'ята симфонія" (Нью-Йорк, 1953). Частина його літературно-критичних, культурологічних, публіцистичних статей та есеїв зібрана в книжках: "Нариси з історії нашої культури" (Нью-Йорк, 1954); "До проблеми більшовизму" (Нью-Йорк, 1956); "Малоросійство" (Нью-Йорк, 1959); "Illustrissimus Dominus Mazepa" (Нью-Йорк, 1961); "Книга спостережень" (том I, Торонто, 1962; том II, Торонто, 1966). Навіть така скупа довідка дає деяке уявлення про масштаби творчості Євгена Маланюка, хоч повністю його творча спадщина ще не зібрана.

Поезія Євгена Маланюка народжувалася в середовищі української політичної еміграції, що поразку УНР і встановлення Радянської влади на Україні сприйняла як національну трагедію і втрату державності. Тому те глибоке почуття любові до України, яке і надає пекучої сили Маланюковій поезії, злютоване з болем і тяжкою гіркотою. Але в Маланюка немає розпачу, немає сліз і плачів. Як немає і каяття чи скепсису, критичного аналізу власних позицій чи будь-якої "зміни віх" - з огляду на очевидні й отверезливі історичні реальності: немає нічогісінько з тих ідейних вагань і сум'яття, з тих психологічних комплексів, які цілком природні для всякої політичної еміграції, особливо після нищівної поразки. Маланюк немовби почуває себе покликаним дати своїм однодумцям якусь емоційну і містичну компенсацію в поетичному слові за цю поразку.

Напружений, незломно гордий,
Залізних імператор строф -
Веду ці вірші, як когорти,
В обличчя творчих катастроф.

Його затятість - не лише своєрідна гординя вигнанця. І не лише щось дотичне до філософського стоїцизму. Він намагається знайти для неї історіософські підстави, звертаючись до буття України у віках. З доби княжої ("Варязька балада", "Варяги" та ін.) і доби козацької намагався вивести уроки лицарства і державнотворчої волі на сучасність і майбуття, висоту державного ідеалу (поема "П'ята симфонія" та ін.), А нездійснення цього ідеалу, причину поразки він вбачає не в хибності самої боротьби, не в розходженні з соціально-політичними прагненнями народу (до такого розуміння справи схилялося навіть чимало емігрантів, у тому числі й провідників УНР - від М. Грушевського до В. Винниченка), а в бракові волі, в органічних хибах України як історичного суб'єкту. Звідси болісна роздвоєність образу України в поезії Є. Маланюка. Вона для нього - то "Степова Еллада", "антично ясна", що сниться йому "на пісках емігрантських Сахар", то, навпаки, "Чорна Еллада", "не Еллада Степова, лиш відьма сотниківна, мертва й гарна, що чорним ядом серце напува і опівночі воскресає марно"; то Марія, "Мадонна Диких Піль", що має породити "припонтійським степам степового Месію", - то Анти-Марія, зваблива зрадниця Кармен, покритка Катерина, "повія ханів і царів":

Лежиш, розпусто, на розпутті,
Не знати - мертва чи жива...
... Хто ґвалтував тебе? Безсила,

Безвладна, п'яна і німа
Неплодну плоть, убоге тіло
Давала кожному сама.
Мізерія чужих історій
Та сльози п'яних кобзарів -
Всією тучністю просторів
Повія ханів і царів.

У всіх великих патріотичних поетів світу, від Міцкевича до Шевченка, від Петефі до Гюго, від Ботєва до Марті сила любові до Батьківщини сполучалася із силою гніву супроти її рабських комплексів. Але в Маланюка гнів має відчутний присмак роздратування й зневаги до "плебсу", який виявився, мовляв, негідним своїх лицарів. Тому при всій близькості цих Маланюкових мотивів до Шевченкових гнівних проклять Україні - вчувається і деяка внутрішня відмінність. Шевченко і в гніві своєму залишався часткою свого народу і брав на себе всю його істоту і всю спокуту, а Маланюк інколи виступає як зверхній судія. Не випадково він солідаризувався з Кулішевим: "Народе без пуття, без чести, без поваги" (в поезії "Куліш"), і взагалі в його ідейно-естетичних орієнтаціях Шевченко трохи "скориґований" Кулішем, який "вигадував" залізний стиль нових універсалів"...

Певну своєрідність вносить Маланюк і в розроблене ще Лесею Українкою, сповнене політичних алюзій, історіософського метафоризму протиставлення Греції з її гуманістичною культурною спадщиною - великодержавному Римові з його асиміляторськими апетитами. У Маланюка Степова Еллада тяжіє не так до власне гуманістичної Еллади, як до християнсько-імператорської Візантії, і він раз у раз скрушно питає: "Куди ж поділа, Степова Елладо,

варязьку сталь і візантійську мідь?" Раз у раз згадує про "царгородське злото" і "державну бронзу". Хоча, з другого боку, у візантійськості він вбачає і "тавро калічного народу": "Українські візантійські очі - Як я знаю цей нещирий зір! В сонних рухах роблено-дівочих Ще прадавнє, вроджене: ясир". Тому ідею державності пов'язує з образом Риму: "наш неминучий Рим" (цикл 1930 року "Убійникам"). Цікаве зауваження з цього приводу зробив Остап Тарнавський, український поет і літературознавець у США, в есеї "Три поети еміграції", присвяченому Євгенові Маланюкові, Тодосеві Осьмачці та Юрієві Клену: "В Маланюка часто закрадається нотка песимізму: може, це прокляття нашої землі бути постійно в неволі через свою красу? Через свої природні багатства? Поет свідомо нехтує Гелладою з її культурними цінностями, а бажає для своєї землі стати Римом із його твердим порядком, бо лиш у цьому твердому порядку бачить він запоруку свободи" (див.: Остап Тарнавський, Туга за мітом. Есеї. Нью-Йорк 1966, с. 108).

Для розуміння зумовленості багатьох мотивів поетичної (а більше есеїстичної) творчості Є. Маланюка треба мати на увазі і той вплив, що справила на нього ідеалістично-волюнтаристська ідеологія Дмитра Донцова з її імморалізмом (виправдане все, що скріплює силу нації, - один із варіантів принципу: мета виправдує засоби) та авторитарністю, вождизмом, - що в багатьох своїх моментах було спробою української модифікації двох тоталітарних ідеологій XX століття - фашизму і сталінізму. Певний відгомін цього ідеологічного догматизму чується в Маланюкових мотивах "героїчного чину", абсолютизації волі тощо, а образи заліза і крові ставали дзеркальним відбиттям образів "класової ненависті"

деяких українських радянських поетів тієї доби.

Однак не варто надто ідеологічно конкретизувати й "заполітизовувати" Євгена Маланюка. Навіть за всієї близькості до Донцова він був набагато ширший за нього і зберігав суверенність поетичного бачення світу. Часом і націоналістичні догми розчинялися в глибокій органіці душевного життя поета. До того ж його світопочування мало й інші виміри, крім національно-політичного: історіософський, релігійний, космопсихологічний, інтимний. Всі ці аспекти Маланюкового духу знайшли вияв у його ліриці. Хочеться підкреслити саме цю цілісність. У Маланюка немає (або майже немає) поділу на лірику громадянську, філософську, пейзажну, інтимну. В більшості поезій сюжет душевного переживання й емоціоналізованої думки "проходить" усіма рівнями включеності поетового "я" у світове буття, і споглядання пейзажу органічно обертається на міфологізовану історичну дію, а любовне одкровення стає вираженням патріотичної пристрасті, бо образ України концентрує в собі всі поетові чуття й думки.

Маланюкова поетика поєднала в собі елементи романтизму, бароко і неокласики. Він свідомо протистояв сентиментальності й мелодраматизмові, "українській" розляпаності й солодкавості, культивував стиль строгий і лапідарний, дисципліну вислову; він не потопав у емоціях, а формував їх напругою думки; з цієї ж напруги думки народжувалася і його чітка разюча метафорика, і суґестивна ритмомелодика, і енергія пластичного малюнка. Поезія Маланюка - одне з високих явищ української літератури, її видатне досягнення і з погляду стильового розвою.

Окремо можна було б говорити про культуроло-

гічні, мистецтвознавчі, літературно-критичні есе Маланюка, з якими він активно виступав у періодиці. Однією з постійних для нього тем була шевченківська. Варто згадати також статті про Хвильового, про Чупринку, про літературний процес 20-30-х років на Радянській Україні, за яким Маланюк пильно стежив. На цих його статтях лежить печать неприязного ставлення до Радянської України, але багато конкретних спостережень і цікаві, і слушні, і часом виявилися прозірливими.

В українській радянській літературі 20-х і особливо 30-х років стало обов'язковим ритуалом з кожного приводу і без усякого приводу лаяти Маланюка, називаючи його фашистом і ставлячи в один ряд із Донцовим. У такий спосіб мусили адресуватися до Маланюка П. Тичина і М. Рильський; Я. Савченко назвав його "духовним Квазімодо"; як про фашиста неодноразово говорив про нього і Микола Хвильовий. Це було в той час, коли і про самого Хвильового вже говорили не інакше як про фашиста, та й не тільки про Хвильового. Вже сама ця обставина засвідчує міру "об'єктивності" в таких кваліфікаціях. Проклять на адресу Маланюка вимагали як алібі. За цих умов ритуальна фраза: "під цим твором підписалися б українські фашисти типу Донцова й Маланюка" (або "під цим твором підписався б фашист Маланюк") - була найстрашнішим і незаперечним звинуваченням, дарма що позбавленим будь-якого реального змісту.

Сьогодні ми потроху визволяємося з-під гіпнотичної влади злочинно-пропагандистських стереотипів і державної маячні. Наближаємося до об'єктивного судження про речі складні й суперечливі; навіть коли вони для нас неприйнятні, вони потребують об'єктивного поцінування. Правда, для цього нам ще бра-

кує... "дрібнички": знання, насамперед знання текстів. Тут ми робимо лише перші кроки. Але з чогось треба починати.

І може, ознайомившись із Маланюковою поезією в повному її обсязі, побачимо, що дражливі політичні моменти вже втратили свою злободенну неприйнятність, а натомість на перший план виступає неминуща душевна справжність його поезії.

Вона залишається пристрасним свідченням про драматизм історичної долі України. Вона доноситиме і до прийдешніх поколінь біль і тугу вигнанства, всю гаму пекучих почувань, викликаних утратою України, досмертною відлученістю від неї. І муку любові й гніву. І включеність усього цього в духовний максималізм самонастановлення, в етичний світ, означений висотами християнських святощів, у суворо-благоговійне сприйняття космічного буття. Маланюкова поезія залишиться і доказом суворої сили українського слова, його здатності бути не лише мелодійним, ніжним, барвистим, гнучким, вигадливим, - а й безжально-точним, пружним, лапідарним, його здатності бути згустком волі й думки, що концентруються в пекуче почуття.

Майбутні історики української літератури побачать Маланюкову творчість на одному з полюсів того стильового пласту української літератури, інші координати якого означені протиставними щодо Маланюка іменами Хвильового, Яновського, Бажана.

"Прапор" № 1, Харків, 1990, с.131-136.

ДО "РЕАБІЛІТАЦІЇ" ЄВГЕНА МАЛАНЮКА

І. Качуровський

У сорок сьомому числі журналу "Україна" за 1989 рік вміщено статтю про Євгена Маланюка, яку написав чеський україніст Мікулаш Неврлий, а також добірку Маланюкових віршів.

Цілих шість десятиріч українське письменство по західний бік радянських кордонів було для читача на нашій Батьківщині ніби зворотною стороною місяця, про яку знаємо, що вона - є, але бачити її не можемо. Об'єктивно-наукових розвідок про цей таємничий світ не було, а газетна публіцистика населяла ці незвідані реґіони якимись дракоподібними істотами.

Щойно від вісімдесят сьомого року справа кардинально змінилася: журнали на Україні розпочали систематичне ознайомлення читацтва із тими здобутками нашої культури, котрі дотепер були для цього читацтва, кажучи словами Рильського, "по другий бік межі". Перед тут веде, безперечно, журнал "Україна" з його стодвадцятитисячним накладом.

Про Святослава Гординського, Юрія Клена, Олега Ольжича, нарешті - про Євгена Маланюка статті для цього журналу написав Мікулаш Неврлий, про Мойсея Фішбейна та Олену Теліґу - Леонід Череватенко.

Повернення (чи "воскресіння" - як каже автор статті) Євгена Маланюка слід вважати не тільки літературною (як у більшості названих "повернень"), а також і політичною подією.

У Маланюковій поезії можна виділити, як мені здається, чотири основні струмені, котрі то сполучаються, то відокремлюються один від одного. Це інвективно-історіософічна, ностальгійна, інтимна (з

мотивами любови й дружби) та релігійно-містична лірика.

Упорядник журнальної добірки Мікулаш Неврлий дав переважно зразки емоційно-напруженої, волюнтаристичної лірики, яку я щойно назвав "інвективно-історіософічною". Для тих, хто не читав журналу, наведу ще одну поезію цього типу:

Не хліб і мед слов'янства: Криця. Кріс.
Не лагода Еллади й миломовність:
Міцним металом наллята безмовність,
Короткий меч і смертоносний спис.
Щоб не пісні - струмки музичних сліз,
Не шал хвилевий - чину недокровність, -
Напруженість, суцільність, важкість, повність
Та бронза й сталь - на тиск і переріз.
Бо вороги не згинуть, як роса.
Раби не можуть взріти сонця волі, -
Хай зникне ж скитсько-еллінська краса
На припонтійськім тучнім суходолі.
Щоб власний Рим кордоном вперезав
І поруч Лаври - станув Капітолій.

Таким закликам до національної повноцінності Євген Маланюк завдячує те, що його творчість у сталінську й післясталінську добу вважалася політично небезпечною. Саме цим можна пояснити той факт, що, десь у перші повоєнні роки, Вишинський вимагав видачі, як буцімто "військових злочинців", трьох українських діячів: Євгена Маланюка, Миколи Сліпченка та Володимира Кубійовича, себто по одному визначному представникові від кожного прошарку нашої інтеліґенції: Маланюка - від першої, "уенерівської" еміграції, Сліпченка - від другої, Кубійовича - від Західної України.

Маланюк жив тоді в Реґенсбурзі, в Баварії. Чи то він сам, чи хтось з редакторів намагався замилити очі репатріяторам, що полювали на втікачів, тільки його поезії друкувалися тоді з позначкою з "посмертної спадщини".

Але я щойно згадав ностальгійну лірику Євгена Маланюка. Мені здається, що коли до першої еміґрації, яка складалася значною мірою з колишніх вояків української армії, найбільше промовляла войовнича постава маланюкового поетичного волюнтаризму, то для другої еміґрації куди сприятливішою була його опоетизована туга за Батьківщиною:

Несу отут страшний свій іспит
І знаю, що життя мине.
І мати, сидючи на призьбі,
Вже не вичікують мене.
Давно Євгена поминає
Заупокой старенький піп.
За весною весна минає
Під запашне зітхання лип.
Все далі висиха Синюха,
Й линя її весела синь.
А вітер заголосить глухо
І пролітає в далечінь.
Сиріє стріха під дощами,
Вже й хата стала нетривка,
І мати слухають ночами
Бронхітне гавкання Бровка...

Третій струмінь Маланюкової лірики - його інтимні, переважно любовні, подеколи забарвлені еротикою вірші, - також здебільшого виливається у формі спогадів (тут можна говорити про якесь, ледве помітне споріднення з лірикою спогадів Во-

лодимира Сосюри). Ось одна з таких поезій, писана за кілька років до смерті:

Куйовдить вітер срібний струм осик,
І полохливе листя щось лепече,
Мов немовля настрашене...
І зник
Ворожий світ.
... Твої рожеві плечі
Ростуть над плесом теплої ріки -
Живий кораль, тропічна анемона,
Гарячий полоз повної руки,
Жемчужна мушля випуклого лона.

І ще, і ще... Та як тепер шукати
Тих барв, секунд нестримане стаккато.

Нарешті, останній, четвертий і, мабуть, найслабший струмінь Маланюкової поетичної творчости - його вірші релігійно-містичного змісту.

Все здавалось, що там, за селом,
Під горбом, біля того хреста,
Легкий вітер торкнеться крилом,
І ми раптом побачим Христа.

Теплий день кликав далеччю піль,
Мріяв обрій в гарячій імлі,
І якийсь нерозгаданий біль
Почувався в зітханнях землі.

Так, як завше, шуміли жита,
Коливались колоссям важким.
Ми самотньо дійшли до хреста,
Не зустрівшись ні з ким.

Але там, де над морем ланів,
Розійшлась лазурева блакить,
Його білий хітон прояснів
І розтанув над обрієм вмить.

Разом на Заході вийшло вісімнадцять книжок Євгена Маланюка: дванадцять збірок поезій (в тому числі - дві книжки вибраного) та шість - статей і есе. Видати загальну підсумкову книжку, котра б охопила всю Маланюкову поезію, еміґрація досі не спромоглася. І ми тут чекаємо: чи не спроможеться перебудова?

З рукопису, що його 1989 р. висилала "Вільна Європа".

Уривки з літературно-критичних праць про Є. Маланюка

Богдан Бойчук ("Слово", Збірник 3, Нью-Йорк, 1968).

Розвиток сучасного мистецтва йшов двома головними дорогами: традиційною і модерністичною. Між цими основними шляхами існує багато менших стежок, які перетинають одну чи другу (а то й обидві) головні дороги. Цей основний поділ мистецьких прямувань не виняток, ані привілей виключно нашої доби, - він існував так довго, як довго живе в людині прагнення пізнати, відкрити невідоме і як довго живе в ній любов і прихильність до створеного, відомого, близького. Різниця хіба в тому, що модерністичні нуртування нашої доби далеко сильніші, домінуючі, і в той же час болючіші й більше спазматичні. Причиною цього є, мабуть, те, що людина не має віри в те, що наступні покоління поглиблять чи завершать почате нею сьогодні. Вона сама, і тільки вона, мусить шукати, знаходити і завершувати. Крім того, у підсвідомості, чи навіть у свідомості її, завжди присутнє почуття можливого духового спорожніння і почуття можливої зустрічі, в кожній годині, із смертю. Тож психічна настанова сучасної людини така, що вона кожного дня, кожної хвилини, свідома того, що її творче існування, її творче життя дуже коротке. І цим можна частинно пояснити нервовість і поспіх наших творчих процесів. У цьому інтенсивному нуртуванні живуть побіч явища протилежних полюсів...

Поетичний шлях Маланюка не вливається і не йде навіть паралельно ні з традиційним, ні з модерністичним напрямками; він часто наближається, навіть перетинається то з одним, то з другим, - щоб опісля знов відійти і продовжувати окремо. Коли глянути

поверхово, то творчість Маланюка легко зарахувати до традиційного, навіть клясицистичного напрямку, особливо тоді, коли поезію неправильно ототожнюється з версифікацією. Бо ж Маланюк строго дотримується правильної метричної системи віршування, строфіка його теж приблизно традиційна, такі ж музична інструментація, рими і т. д. Але, глянувши уважніше, бачимо, як майже в кожній строфі Маланюк розриває всякі встановлені норми. Навіть ритміка його міняється відповідно до вимоги кожної поезії, він уміє акумулювати потрібні ритмічні вольтажі, доводити до розряджень, щоб витворити ефект катаклізму, трагедії, болю. Це робить його ритміку ґранчастою, твердою. Ще більше розриває Маланюк всякі норми своєю метафорою, своїми образами і тим несхопним ні в які формули, що є правдивою суттю поезії.

Богдан Кравців ("Сучасність", ч. 8/92, Мюнхен, 1968)

У літературній критиці Євген Маланюк відомий під багатьма визначеннями. "Поетом апокаліптичних літ" полюбляв називати цю провідну постать "вісниківської квадриґи" редактор повоєнного "ЛНВ" і "Вісника" Дмитро Донцов, зараховуючи його водночас до "трагічних оптимістів". Про Євгена Маланюка, як "поета епохи", писав Володимир Державин. "За державну бронзу" Є. Маланюка говорив й автор цієї статті у доповіді з приводу 30-ліття літературної діяльности поета. Такий же Євген Маланюк і в оцінці репрезентантів сучасної молодої поезії: про його "вогненний голос, що між нами", пригадував Богдан Рубчак (в "Овиді", квітень 1957), "майстром залізного слова" визначав його

Богдан Бойчук (в "Українській літературній газеті" за лютий 1957).

Проте ж, як це звичайно трапляється з літературно-критичними оцінками, усі ці визначення надто вузькі і односторонні. Вони не охоплюють усього широкого діяпазону поетичної творчости Євгена Маланюка. Так само, як Шевченко був не тільки автором "Посланія", "Кавказу", "Великого льоху", сповнених глибокого патосу подражаній старозавітнім пророкам, але й автором чудових циклів невольничої лірики; так само, як Франко не тільки автор "Каменярів" та "Мойсея", але й "Зів'ялого листя", так і Євген Маланюк - матиме місце в історії української поезії не лише як "залізних строф імператор", автор "Стилета і стилоса", "Землі й заліза", "Влади", але й як ніжний поет-лірик, автор елеґійної "Прощі", задивлений у молодість "Останньої весни" і зрілого пол'іття "Серпня"...

Свідомим перековуванням поетичного слова в бронзу й залізо були й видавані Євгеном Маланюком у перші десятиріччя його літературної діяльности збірки віршів: "Стилет і стилос" (Подєбради, 1925), "Гербарій" (Гамбурґ, 1926), "Земля й залізо" (Париж, 1930) і видана вже на еміґрації в США "Влада" (Філядельфія, 1951). Вони були "цілеспрямовано ударними" не лише за назвами й за змістом вміщених у них віршів. Відповідно до настанов донцовського "ЛНВ" і "Вісника", прийнятих і дотримуваних беззастережно автором, він пильно вилучав з них у той час усе, що не підходило до них своїм настроєм чи мотивами.

Ліричний струм у цих ранніх, конструйованих за певною настановою збірках Євгена Маланюка майже відсутній. Якщо цей струм інколи і проривався, то обмежувався здебільшого мотивами щирої й ніжної

туги за батьківщиною, висловленими болючим запитанням у циклі віршів "Чужина" у збірці "Стилет і стилос"...

Основного зламу в поетичній творчості Євгена Маланюка довершив катаклізм другої світової війни. Вирваний із місця свого перебування і професійної праці, відірваний від родини - дружини й сина, кинутий на еміґрацію, він почав відкривати себе читачам як лірик. Підкреслюємо: не знаходити себе як лірика, але відкривати, доводити, що ліриком він був і залишався навіть в роки "спізнілої, ретроспективної мудрости".

Найбільш показова з цього погляду і найменш відома читачам і критикам сьома Маланюкова книга поезій п. н. "Проща", включена до його зібраних "Поезій в одному томі" (Нью-Йорк, 1954, стор. 209-308). Ліричний струм у цій збірці виявив себе з найбільшою силою й повнотою, він перемагає усю "скудність" й "ослабленість мелосу". Зібрані в цій книжці вірші писані не тільки в тривожні роки війни (1943-44) й пізніші роки еміґрації в Європі і в США. У великій мірі це вірші поетової молодости, ранніх років його поетичної творчости...

Надруковані в збірці "Остання весна" великі цикли ліричних віршів "Зустрічі" й "Остання весна" переважають своєю мистецькою вагою перший із вміщених у ній цикл громадсько-публіцистичних віршів "День гніву" і лірично-епічний спогад "П'ята симфонія". З такою ж стихійною силою прориває́ться ліричний струм і в циклі віршів 1954-63 років п. н. "Серпень", що дав назву останній прижиттєвій збірці поезій Євгена Маланюка (видана у в-ві Нью-Йоркської Групи 1964 року), й у віршах з циклу "Лютий", що увійшов до десятої, переданої автором в-ву "Сучасність" збірки поезій, п. н. "Перстень і посох".

Тема ліричного струму в поетичній творчості Євгена Маланюка тут тільки заторкнена. Вона, як і всі інші аспекти його поезії, вимагає ширших досліджень, які допоможуть показати цього великого поета в усій його багатогранності й неповторності...

Юрій Шерех з рецензії на зб. "Влада" ("Сучасність", 1978).

Полемізувати з поезією, навіть коли вона наскрізь історіософська, - марна річ. Ніколи публіцистика не переможе поезії. Можна приставати чи не приставати на Маланюкову концепцію історії України і її степового прокляття, але тільки поет - сам Маланюк чи інший - може подолати цю концепцію. Тим часом у нас нема поета з не менш виразною, але іншою історіософською концепцією, і це одна з причин, чому Маланюк м у с и т ь бути прийнятий. Бо ж ані богоборство Осьмачки, ані примруженонайхристиянніша кроткість Барки не дають ключа до історичної долі націй, лишаючися в сфері індивідуального. А індивідуальне, хоч би й помножене на мільйони індивідів, ще не стає національним. Стан такий, що тільки Маланюк сьогодні в нашій поезії може піти далі від Маланюка.

І навіть більше: ніхто не може повести його за собою і ніхто не спроможний указати йому дороги, хоч би декому його путь і здавалась бездоріжжям. Бо, поза всім іншим, ясно, що Маланюк в українській поезії, не ставши, може, імператором залізних строф, став майстром - і в значенні німецького Meister, і в значенні французького maître. "Влада" рекомендована читачеві як збірка передвоєнних поезій, що під час війни пролежала в німецькій цензурі. Не

знати, чи поет робив нові штрихи і викреслення по війні, але правда незаперечна, що в збірці маємо Маланюка, яким він хоче бути сьогодні і яким він був учора. Клясицистичний Маланюк, рількеанський Маланюк поезій, публікованих останніми роками в журналах, лишився поза межами збірки. Що ж, коли поет хоче бути таким, ми змушені прийняти його таким, бо не можна його не прийняти. Не з уваги на його стаж і заслуги - наша суспільність не звикла до пошани заслуг, - а з уваги на ролю і права поета поміж Іванів Івановичів - однаково в розумінні Хвильового чи самого ж Маланюка. Не хотілося б тільки, щоб позиція протиставленості суспільству Іванів Івановичів визначала поезію, хоч би і за принципом констрасту...

Першого Маланюка можна сяк-так, при великому бажанні, убгати в "поети доби", - але другий на вічні й космічні теми не говорить - і тому лишається вічним і відбиває якусь частинку космосу, - оскільки поезії взагалі дано космос у себе ввібрати. І, власне, у повоєнних журнальних публікаціях було більше видно цього справжнього Маланюка, ніж це є в збірці "Влада".

Одначе він є і в ній. У поезії воскового танення літа в серпневі дні, в усвідомленні, що нема контрасту між вічністю й хвилиною, бо хвилини - це вічність, у відчутті ваготи стиснених поетових тиш, у тому тягарі пам'яти, що на нього колись гірко скаржився Зеров і Клен, - хоч у Маланюка ця пам'ять - не літературно-кабінетна, а більше із спогадів про спорожнілий окоп і закляклий кулемет 1919 року. Справа тут не в особистій, настроєвій чи пейзажній тематиці. Цей л ю д я н и й поет має й історичне бачення. Триптих "Побачення", де сплетено мотиви українського Роду й Дому в історичних перипетіях націо-

нального життя, мотиви Начальника в роки державности і мотив Смерти, смерти, що її нема, смерти, що є поверненням до Роду й Дому, але справжнього, вічного, а не в етапах історичних закрутів і манівців і просвітлень, - ця поезія не ділиться на особисте і... я ледве не сказав політичне, але скажімо, може, історіософічне. Тут усе є в єдності. Бо коли вірити поетові, що вічність є хвилина і хвилина - це вічність, то будьмо послідовні і скажім за нього, але вірмо, що з ним, і те, що людина - це історія, а історія - це людина, а можна б піти й ще далі, і сказати, що взагалі нема Історії з великої літери, що відкривається тільки полководцям душ чи строф. Та не робім цього кроку, щоб не менторувати, щоб не забувати, що перед нами справжній, чи не єдиний у нас тепер м а й с т е р і що, зрештою, він сам це добре знає, уже знає, що в л а д а с е - с е р ц е...

Збірка Маланюка має передмову від видавництва. Видавництво пише: "Коли б ця книга була опублікована своєчасно, нинішній читач міг би ствердити, скільки з поетичних прозрінь автора здійснилося в подіях останніх літ". На увазі, мабуть, мають апокаліптичні ноти збірки, рясні в ній, а здійснення їх убачають у подіях воєнних років. Тут потрібне подвійне застереження. По-перше, загальне. Поезія часто пророцтво й передбачення, але при одній конечній умові: що поет не претендує бути пророком. По-друге, конкретне: з погляду кожної пооди-нокої людини остання війна була жахлива. Але з погляду - коли вже дозволено звертатися до таких високих персон - Історії, це був тільки малий, але доконечний епізод на шляху визволення України, - і епізод цілком позитивного змісту. Не місце тут обговорювати й доводити це. Досить сказати: вперше по війні здійснено єдність українську (духову, але і

територіальна має попри все своє значення), вперше проблема українська стала світовою, а не регіональною. Нарешті, війна зовсім не зруйнувала засад і підвалин людського життя й співжиття.

Володимир Державин (Три роки, 1945-1947, Мюнхен, 1948)

Глибоко органічний характер сучасного українського класицизму найвиразніше стверджується останньою стадією в творчості Євгена Маланюка: цей безперечно найрепрезентативніший поет попередньої духової доби "між двох воєн", напівсимволіст і напівромантик у переважній більшості своїх безмежно напружених і патетичних віршів, в останніх творах своїх, друкованих на другій еміґрації (а датованих кінцем 30-х і початком 40-х років) дедалі чіткіше виявляє свій підхід від бароково-романтичної антиномії образу й мисли і своє консеквентне прагнення класичної гармонії мистецької форми, опертої на несхитних законах всеєвропейської естетики...

Григорій Костюк (З літопису літературного життя в діяспорі, Мюнхен, 1971).

Євген Маланюк, видавши 1954 року том вибраних своїх поезій, а в наступні роки - три нові збірки ("П'ята симфонія" - 1954, "Остання весна" - 1959 і "Серпень" - 1964), - цим ніби підсумував свій плідний і славний творчий шлях. Настрої другої для нього еміґрації сильно позначилися на його, писаних уже в Америці, поезіях, зібраних у друкованій у "Сучасності" книзі "Перстень і посох". Раніше його поезія була динамічна, бойова, з сильними нотами історіософії і навіть публіцистики, яку він умів май-

стерно перетворювати на суто поетичний матеріял. У 50-60 роки в його поезії запанували філософські роздуми, заглибленість, індивідуальні нотки та критично-саркастичний погляд на події у сучасному світі. Для нього нестерпним було бачити збайдужіння сучасної людини, зматеріялізованість і духове здрібніння його еміґраційних земляків. На цю тему він спалахував щирим гнівом, і тоді слово його подавньому дзвеніло критично-публіцистичним писанням. Зокрема він встиг видати два солідні томи своїх давніших есеїв і статей. Загальновизнаний "олімпієць" на поетичному Парнасі, він ствердив і закріпив те значуще й ориґінальне своє, що він вніс у нашу літературу...

Координати, том І. Антологія сучасної української поезії на Заході. Упорядкували: Б. Бойчук і Б. Рубчак, Мюнхен 1969.

Між двома війнами Маланюк виріс на витонченого майстра в мистецтві поезії. На нього звернули увагу не тільки еміґрація і Галичина, але також і Радянська Україна. Там він офіційно став ворогом всього, що радянське, а неофіційно - здобув велику симпатію творців "розстріляного відродження".

У цей період своєї творчости Маланюк написав дуже багато цінних есеїв та статей на літературні теми; крім того, він систематично рецензував нові літературні появи на еміґрації, в Галичині, на Закарпатті та в Радянській Україні. Поет також друкував багато статей на історичні та громадсько-політичні теми; в них він висловлював свої дуже особисті, безкомпромісові погляди на явища і події. Багато статей про проблеми української культури містив Маланюк в іншомовній пресі, особливо в польській

(журнали "Мархольт", "Всхуд" та інші)...

Окремі його поезії перекладені на німецьку, чеську, російську, польську, французьку й англійську мови. Велика збірка польською мовою, під заголовком "Геллада степова", вийшла в перекладі поета Ястршембец-Козловського - перед війною, в Парижі. А нещодавно вийшла збірка перекладів французькою мовою...

Так уже в першій збірці "Стилет і стилос" Маланюк кинув виклик усьому, що йде від Росії, як також і всьому м'якому і слабому в українській психіці. Він протиставив силу, мужність і вольовість українського народу його слабості, розспіваності, тужливості і любові до мирного життя, порівнюючи ці прикмети до Риму, з одного боку, і до Еллади - з другого. У цій збірці Маланюк також оформив тодішнє своє розуміння завдань поезії та її творців: поет мусить насамперед формувати націю, будуючи в душах своїх читачів тверду та безкомпромісну національну свідомість.

ПРИМІТКИ

Ця книжка охоплює вибрані поезії Євгена Маланюка, що слідують за його поодинокими збірками. До неї включено також його позазбіркові вірші, публіковані в різних періодиках, а також кілька віршів досі ніде не публікованих. Друга частина книжки - зразки Маланюкових есе й літературно-критичних праць. Третя частина охоплює спогади про поета. Четверта - декілька статей і відгуків про нього. В п'ятій подано бібліографію критичної літератури про Маланюка й фотоматеріали, до яких включено кілька ксерокопій з його листування. В такому плані це видання є частково художньо-дослідницьке.

Свої твори Маланюк писав в основному за академічним правописом 1929 р. В добу перебудови, коли на Україні старий правопис поволі відходить, а новий ще не ввійшов у вжиток, вирішувати справу правопису цього видання було досить тяжко. В основному ми респектуємо мову автора, хоч дещо намагалися наблизити до найновішого правопису. Власні імена, реалії з антики і т. п. ми переважно залишили так, як їх уживав Маланюк, бо ж з ними інколи пов'язана його поетика, спосіб художнього мислення.

СТИЛЕТ І СТИЛОС (1925)

стор. 35 **Пентаграма** (гр.)- правильний п'ятикутник, на боках якого побудовано рівносторонні трикутники. В середньовіччі - магічний знак.

41 **Офелія** - кохана Гамлета з однойменної трагедії В. Шекспіра.

43 **Анатема** (гр.) - відлучення від церкви з оголошенням довічного прокляття.
Орифлама (франц.) - прапор французьких королів у середньовіччі.

43 **Скиптр** (гр.) - берло, оздоблене дорогоцінним камінням, знак влади монарха.

44 **Синай** - півострів на півночі Червоного моря та гора й пустиня на ньому.

45 **Je suis un fille de cette race** (франц.) - Я є сином тієї

породи (У. Уітмен).

стор. 47 **Ars poetica** (лат.) - мистецтво поезії.

Пітія - жриця в античній Греції, яка сиділа на триніжку над земною розколиною, з якої виходила запаморочлива пара, і виголошувала в екстазі пророцтва.

Вундеркіндство (від нім. Wunderkind- чудодійне дитя) - щось надзвичайного, чудодійного.

47 **Самум** (араб.) - сухий пекучий вітер у пустелях Північної Африки.

ГЕРБАРІЙ (1926)

52 **Телефоти** (від гр. теле-далеко) - прилади для телеграфічного перенесення образів, фотографій і т. п.

58 **Апокаліпсис** (гр.) - твір християнської літератури, сповнений пророцтв про кінець світу.

60 **Тиміш** - старший син гетьмана Богдана Хмельницького. Від 1953 р. чигиринський сотник, начальник походу козацького війська на Волощину 1653, загинув у цьому поході під Сучавою.

61 **Адамант** (гр.) - дорогоцінний камінь, алмаз.

ЗЕМЛЯ Й ЗАЛІЗО (1930)

64 **Стикс** - ріка в підземеллі, що нею в античній Греції божились боги.

65 **Когорта** (гр.) - підрозділ легіону в стародавньому Римі. Переносно - міцно згуртована група людей.

Morituri (лат.) - досл. на смерть. Натяк на відоме поздоровлення римських імператорів - Ave, Ceasar!, Morituri te salutant! Здрастуй, Цезар! Ті, що йдуть на смерть, вітають тебе!

Дитирамб (гр.) - хвалебні вірші на честь богів і героїв у античній Греції.

66 **Ярило** - поганський бог у старих слов'ян. Уособлював родючу силу весняного сонця.

66 **Гетера** (гр.) - коханка. В Стародавній Греції освічена неодружена жінка, яка вела вільний спосіб життя й привертала чоловіків своїм артизмом. Перенесено - легковажна жінка.

69 **Циклоїда** (гр.) - плоска крива, що її описує довільна точка кола, яке котиться без ковзання по прямій.

70 **Лада** - богиня весни у древніх слов'ян.

72 **Фата-моргана** (італ.) - марево в пустинях Сахари, виникнення на обрії уявних зображень предметів.

75 **Припонтійський** (від гр.-лат. Pontus - Чорне море) - причорноморський.

стор. 76 **Кіммерія** (гр.) - стародавня назва Кримського пів-острова.
Кондотьєр (іт.) - начальник найманого військового загону в середньовічній Італії.
77 **Респонс** (лат.-франц.) - відповідь, відгук.
83 **Афродита** - старогрецька богиня краси й любові, яка за переказами виринула з морської піни. У римлян їй відповідає Венера.
Аполлон - у грецькій міфології бог світла й сонця, уособлення юнацької краси і сили.
83 **Корунд** - один з найтвердіших мінералів.
Sic transit gloria mundi (лат.) - так минає земна слава.
84 **Капітолій** - величавий замок і палац в античному Римі, де зосереджувалось релігійне й політичне життя держави.

Наприкінці цієї збірки - "Від автора" (стор. 61) читаємо:

"Для полегшення праці частині рецензентів, що шукатиме аналогій, підкреслюю:

1/ Щодо "Варязької Балади", то вираз "варязька сталь і візантійська мідь" можна найти і в творах Н. Ґумільова, видатного майстра віршу й людини консеквентного чину, що писав мовою б. Російської Імперії і був розстріляний р. 1921.

2/ Щодо "Закінчуючи", то подібний образ ("долоня вічности") є й у Максима Рильського.

Цим не хочу сказати, що відомості ці я мав при написанні своїх речей: кількість поетичних образів, взагалі, - обмежена; тим більш для певної епохи.

Книга ця - висушена гарячим вітром історії, обезбарвлена їдкими кислинами спізнілої, ретроспективної мудрости. Але в цій книзі скудної лірики й ослабленого мелосу мусить хоч зрідка розкриватися Софія страсної й темної історії України: роки 1918, 19 й 20 освітлили її особливим, незабутнім світлом

Дальшому розгорненню цієї теми присвячує автор книгу "Земна Мадонна".

Є. М.

ЗЕМНА МАДОННА (1934)

стор. 90 **Андромаха** - у давньогрецькому епосі дружина героя Гектора. Її образ, створений Гомером у "Іліаді", - один з найліричніших у світовій поезії.

94 **... wie menschlich sie Madonnen planen** - як по-людському (по-земному) ви уявляєте мадонн (Р.- М. Рільке).

95 **Міракль** (франц.) - жанр середньовічної релігійно-моралізаторської драми.

97 **Весталки** (лат.) - жриці богині Вести в Стародавньому Римі, які підтримували вічний вогонь і повинні були заховувати дівочу незайманість.

99 **Вій** - персонаж української міфології. Уособлення нещастя й жаху. За народними легендами Вій - присадкувате, кремезне чудовисько з величезними, аж до землі, повіками, при піднятті яких летять блискавки й буревії.

100 **Батий** - хан Золотої Орди, 1240 р. добув Київ, Володимир і Галич.

102 **Kein Lotos und kein Lorbeerblatt** (нім.) - жоден лотос і жоден лавровий лист (Sir Galahad).
Деміург (гр.) - в Стародавній Греції спочатку майстер, вільний ремісник, художник, пізніше - вища урядова особа.

104 **Роксолана** (вл. Настя Лісовська, нар. 1505 в Рогатині, померла 1561 р. в Стамбулі) - дружина турецького султана Сулеймана II, українка. Відзначалась красою, розумом і музичним талантом.
Чаплінський Данило - шляхтич із браславського воєводства, чигиринський підстароста, ворог Б. Хмельницького.

106 **Ташлик** (монг.) - монгольське селище.

109 **Растреллі Варфоломій** (1700-1771) - рос.-україн. архітект італійського походження, збудував низку барокових комплексів в Росії й на Україні. В Києві за його проєктами збудовано Андріївську церкву та Маріїнський палац.

110 **Ю. Л.** - Юрій Липа (1900-1944) - український письменник і публіцист, родом з Одеси, лікар з фаху. Збірки поезій: "Світлість" (1925), "Суворість" (1931), "Вірую" (1938), роман "Козаки в Московії" (1931). Три томи оповідань "Нотатник" (1936-37). Збірники есе "Бій за українську літературу" (1935), "Призначення України" (1940) та ін.
Лікарські твори його були кілька разів перевидані: "Фітотерапія" (1933), "Ліки під ногами" (1943). Близький друг Є. Маланюка.

Конкістадор (ісп.) - учасник іспанських загарбницьких походів у Північну й Центральну Америку в 15-16 ст.

стор. 111 **Цітера** - у грецькій міфології німфа-чарівниця. Переносно - зрадлива красуня.

Кантилена (лат.) - старовинна французька ліроепічна пісня.

ПЕРСТЕНЬ ПОЛІКРАТА (1939)

115 **Полікрат** - тиран Самосу в 5-6 стол. до Христа, відомий з переказу про перстень Полікрата.

117 **Сольвейг** - кохана Пер Ґінта з однойменної драми Ґ. Ібсена.

119 **Силаба** (гр.) - склад. Від того - силабічне віршування, в основі якого однакова кількість складів у віршових рядках.

125 **Евксин, в. Евксинський басейн** - морський басейн, що вдавнині існував на місці сучасного Чорного й Озівського морів

Thallata (гол.) - наказ капітана корабля.

126 **Донцов Дмитро** (1883-19) - визначний український публіцист, літературний критик і політик, родом із Мелітополя. Член Революційної Української Партії, УСДРП, згодом ідеолог українського націоналізму. Репресований царським урядом за революційну працю, утік 1908 за кордон, де розвинув жваву працю за самостійність України. Автор багатьох праць українською та ін. мовами про українське питання. Визначніші видання його праць: "Модерне москвофільство" (1913), "Сучасне політичне положення нації і наші завдання" (1913), "Історія розвитку української державної ідеї" (1917), "Українська державна думка і Європа" (1919), "Підстави нашої політики" (1921), "Націоналізм" (1926), "Де шукати наших традицій" (1938), "Дух нашої давнини" (1944), "Росія чи Європа?" (1955), "Від містики до політики" (1957) та ін.

Ксенофонт - давньогрецький історик і письменник, учень Сократа.

127 **Ніке** - у грецькій міфології богиня перемоги. Її зображували молодою жінкою з крилами, з лавровим вінком у руках. У римлян їй відповідає Вікторія.

130 **Illustrissimus Dominus Mazepa Dux Cohortis Zaporoviensis** - Преславний Пан Мазепа Керманич Війська Запорозького.

Ніоба - в грецькій міфології дочка Тантала, дружина царя Амфіона. Маючи багато дітей, насміхалася

з богині Лети, в якої було лиш двоє. За це всіх її 14 дітей повбивали. З найщасливішої матері стала вона найнещаснішою. Образ матері-страдниці Ніоби відтворено в світовому мистецтві й літературі.

стор. 133 **Деметра** - в грецькій міфології богиня польових плодів, хліборобства та сільського побуту, а згодом - і покровителька шлюбу й сім'ї.

135 **Юрій Нарбут** (1886-1920) - визначний мистець-графік зі старого козацького роду на Чернігівщині. Разом з М. Бойчуком і В. Кричевським став основоположником модерного українського мистецтва.

Каган - назва хана хозарської держави, якою в XI ст. послуговувались також київські князі, Володимир Великий та ін.

ВЛАДА (1951)

139 **Навсикая** - найчарівніший з жіночих образів Гомерових творів.

Іонським мармуром - частину узбережжя Чорного й Мармурового морів колонізували в II - 9 ст. до н. е. іонійці - одне з основних давньогрецьких племен. В тих місцях добували білий мармур.

140 **Артеміда** - у грецькій міфології богиня родючості й полювання, згодом - покровителька породіль. Зображували її красунею-мисливцем з луком і стрілами. В римлян їй відповідає Діана.

пів-наяду - у грецькій міфології наяда - водяна німфа, богиня течучих вод.

142 **Олена Теліга** (1907-1942) - українська поетка, публіцистка і політичний діяч. Під час фашистської окупації України редагувала в Києві літературний тижневик "Літаври". 1942 р. гестапо її, разом із іншими націоналістами, розстріляло. Збірка її поезій "Душа на сторожі" (1946) вийшла посмертно, 1947 року була доповнена й видана як "Прапори Духа" (1947). Їй присвячено видання "О. Теліга, збірник" (Детройт - Нью-Йорк - Париж, 1977). В її лірици поєднується жіноча ніжність з патріотичним героїзмом.

142 **Архистратиг** (гр.) - начальний полководець; назва архангела Михаїла як вождя небесних сил у боротьбі з дияволом.

148 **Гекатомби** (гр.) - величезні жертви війни, терору, стихійних лих і т. п.

149 **Et bercée aux laeurs d'un vague crépusculle, Le pôle attire á lui sa fidele cité** (франц.) -

І заколисаний у світлі вечірніх сутінків

Полюс притягує до себе своє вірне місто (Ф. Тютчев).

стор. 153 **Sub specie aeternitatis** (лат.) - Що це супроти вічності (вислів Спінози).

Ентелехія (гр.) - у філософії Арістотеля - внутрішня мета руху; діяльне формуюче начало.

154 **Метафізик** (гр.) - людина, яка займається надприродними явищами буття, явищами, які ми не можемо розглядати шляхом досвіду.

Елізій (гр.) - в античній міфології місцеперебування людей після смерті, те, що в християн - рай.

159 **Сибілла** - старогрецька пророчиця, яка віщувала людям лихо й кінець світу як божу кару за гріхи.

160 **Партенон** (гр.) - храм Атени на Акрополі в античних Атенах, збудований 4-5 ст. до Христа.

161 **Олег Ольжич** (вл. прізвище Кандиба, 1909-1944) - поет археолог, публіцист і політичний діяч, син О. Олеся. Автор збірок поезій "Рінь" (1935), "Вежі" (1940), "Підзамча" (1946), низки археологічних і публіцистичних праць. Замордований фашистами в концтаборі Саксенгаузен.

162 **Лот** (бібл.) - небіж Аврама, жив у Содомі й був свідком загибелі цього міста.

П'ЯТА СИМФОНІЯ (1954)

164 **So pocht das Schicksal an die Pforte** (нім.)

Так стукає доля у двері - напис Бетховена на партитурі його "П'ятої симфонії", званої симфонією призначення (долі).

Примітки до цього твору Є. Маланюка. Деякі дати доповнено.

165 **Володимир Сінклер** (1879-1945) - петербуржець, шведського походження, Генер. Штабу генерал-майор І. Світової війни, у нас І. Генерал-Кватирмайстер Штабу Дієвої Армії, згодом Начальник Штабу Армії. Людина виняткового благородства.

Микола Капустянський (1879-1969) - волиняк, Ген. Штабу полковник І-ої Світової війни, Начальник Оперативного Відділу Штабу Дієвої Армії, згодом І. Генерал-Кватирмайстер. Автор єдиної воєнно-історичної монографії про війну за Державність 1919 р.

Василь Тютюнник († 19. XII. 1919), полтавець, підполковник І. Світової війни, перший начальник Оперативного Відділу Ген. Штабу відновленої нашої Держави, помічник Начальника Штабу Дієвої Армії - в часі, який тут описано, згодом Командувач армії.

Андрій Мельник (1890-1964) - галичанин, старшина У. С. Стрільців І. Світ. Війни, начальник штабу корпусу Січових Стрільців (командувач - Є. Коновалець), згодом Начальник Штабу Дієвої Армії (саме в часі, який тут описано), пізніш знову Начальник Штабу Корпусу С. С.

стор. 166 **Олександер Осецький** (1873-1936) - волиняк, Ген. Штабу генерал-майор І. Світ. Війни, начальник т. зв. Головного Штабу відновленої Держави, короткий час Начальник Ген. Штабу, згодом т. зв. Наказний Отаман, ц. т. замісник Головного Отамана в справах керування Армією.

168 **Воскобійник** (Воскобойників, † 1919) - лівобережець, Ген. Штабу полковник, заслужений Начальник Штабу Запорозького Корпусу, один із найпрацьовитіших і найскромніших старшин нашого Ген. Штабу.

Володимир Сальський (1885-1940) - полковник Ген. Штабу І. Світ. Війни, керівник військового шкільництва відновленої держави, командир Запорозького Корпусу, короткий час (коло місяця) Армії, згодом Військовий Міністер. Вдачею своєю був скорше педагог і - в разі здобуття Державности - безперечно був би найліпшим начальником Академії Ген. Штабу. Деякі риси його характеру спричинили брак порозуміння з бл. п. Василем Тютюнником, а згодом і поважний конфлікт (при невдачнім закінченні операції, що є темою поеми), що мав бути розв'язаний двобоєм. Але бл. п. Симон Петлюра владою зверхника Держави і Війська наказав двобій перенести на час "по закінченні війни".

170 **Вершина Бони** - гора в Крем'янці з руїнами замку польської королеви Бони (з дому Сфорца) XVI ст.

171 **Марко Безручко** (1883-1944) - Ген. Штабу капітан І. Світ. Війни, нашої армії - полковник і генерал. Начальник Штабу Корпусу Січових Стрільців, пізніш командир 6. стр. Дивізії. Один з найліпших воєначальників нашої Армії.

Олександер Удовиченко (1887-1975) - подоляк, Ген. Штабу капітан І. Світ. Війни, нашої Армії полковник і генерал, незмінний начальник 3-ої Дивізії, справедливо званої "Залізною." Воєначальник, що "ніколи не зазнав поразки".

172 **Гуляй-Поле** - тактичний улад при обороні в нашім війську козацької доби, коли обозові вози творили замкнене оборонне коло, як би фортецю, в середині якої знаходилося військо.

173 **Канни** (Cannae) - містечко старого Риму в Апулії

недалеко від Каноси, біля якого відбулася 2 серпня 216 р. до Р. Хр. одна з найславніших битв воєнної історії світу поміж 87000 римського війська і 50000 картагінського під командою славного Ганнібала, де Ганнібал власне застосував маневр замкненого чотирикутника (який і став прообразом нашого козацького "гуляй-поля").

Маневр бл. п. Василя Тютюнника був рухомими "Каннами" ("Канни - навиворіт") і в цім його оригінальність і винятковість.

Про античні Канни існує велика література (особливо німецька, знана монографія ген. фон. Шліффена) і слово це в стратегії і військовості віддавна зробилося терміном.

Втратити серце - фігуральний військовий вираз, те саме, що психічно заламатись, стратити панування над собою і - тим самим - над підвладними.

Більш відважний полковник - Всеволод Петрів (1883-1948) балтійсько-німецького походження, старшина імперської гвардії, Ген. Штабу полковник І. Світ. Війни, у нас блискучий командир кінноти (бої за Крим), пізніш начальник Військової Школи (вона була активною частиною дієвої армії), начальник Волинської Групи (в часі, описанім у поемі) і, врешті, Військовий Міністер (перед В. Сальським). Незламний патріот.

стор. 173 **Бівак** - військовий термін, означає уклад війська в полі з метою забезпеченого, хоч безпосередньо ворогом не загроженого, відпочинку.

174 **Польська поетка** - дуже талановита варшав'янка, авторка кількох збірок поезій. Прізвище, на жаль, випало з пам'яти...

Юлій Словацький - великий польський поет, уродженець Крем'янця. В його творчості багато українських мотивів ("Срібний сон Саломеї", знаний уривок про Україну з "Беньовського" і багато інших).

Є. М.

175 **Tertia vigilia** (лат.) - третя нічна.

ПРОЩА (1954)

178 **Ґеліос** - у грецькій міфології бог Сонця.

182 **Vae victis!** (лат.) - горе переможеним!

189 **25. 5. 1926** - дата вбивства Симона Петлюри (нар. 10. 5. 1879 в Полтаві), організатора військових сил Української Народної Республіки 1918-20 рр. Громадсько-політичну діяльність розпочав Петлюра

1898 р. в таємній українській громаді, яка скоро перетворилась у РУП (Революційну Українську Партію). В 1912-17 рр. редагував у Москві ж. "Украинская Жизнь". На першому Всеукраїнському Військовому З'їзді в Києві 1917 р. був обраний головою Укр. Ген. Військ. Комітету, а при утворенні Центральної Ради став ген. секретарем військових справ. Після повалення гетьмана П. Скоропадського увійшов до складу Директорії і очолив Армію УНР. Наступ більшовицьких військ з Росії і несприятлива міжнародна ситуація спричинили поразку УНР. Петлюра як голова Директорії змушений був емігрувати. В Парижі 25. 5. 1926 більшовицький агент Шварцбарт вчинив на нього атентат. Похований П. на цвинтарі Монпарнас у Парижі.

стор. 190 **Поліфем** - у грецькій міфології одноокий циклоп (велетень), син Посейдона, був лютої вдачі і навіть пожирав людей.

191 **Оксана Лятуринська** (1902-1970) - українська поетка й скульптор, родом з Волині. Належить до т. зв. празької літературної групи. Збірки поезій "Гуслі" (1938), "Княжа емаль" (1941, друге вид. 1956), книжка новел "Материнка" (1946), вірші для дітей "Бедрик" (1956). В її тематиці переважає історизм, заглиблення до княжого минулого, стильово схиляється до символізму.

193 **Далькроз Еміль** (1865-1950) - швайцарський теоретик музики й педагог, основоположник ритмічної руханки, яка мала вплив на постання пантоміми.

193 **Ґалатея** - у грецькій міфології статуя вродливої дівчини. До неї закохався її творець, і від його погляду вона ожила.

Селена - в грецькій міфології богиня місяця. Була безнадійно закохана в одного вродливого юнака, через що й була вічно сумною.

Астарта - фенікійська богиня любові. Спершу вона була богинею плодючості, опісля - всесвіту, неба й землі.

Іштар - так у Вавилоні називалась Астарта.

Ні сецесійних на стіні ландшафтів - маються на увазі творіння художнього об'єднання з кінця XIX і поч. XX ст. в Західній Європі (чех Альфонс Муха, німці Ф. Фон Штук, М. Ліберман та ін.). Сецесісти виступали проти офіційного академізму, прокладали шляхи модерного мистецтва.

197 **Ферма П'єр** (1601-1665) - французький математик, один з творців теорії чисел. В геометрії розвинув метод координат та ін.

стор. 198 **Корсар** (іт.) - морський розбійник. Ця назва згодом стала синонімом до слова пірат.

202 **Еклога** (гр.) - один із жанрів античної, а потім і європейської поезії про пастуше життя, близький до ідилії й пасторалів.

204 **Михайло Мухин** (1894-1972) - літературний критик і публіцист, родом з Києва, співробітник львівського "Вістника", шкільний товариш М. Рильського з київської гімназії. Під псевд. Читач видав у Чернівцях 1936 р. антологію "Сучасні українські поети". Піддав критиці деякі погляди М. Драгоманова ("Драгоманов без маски", 1934). З інших важніших праць - "Україна в сучасній польській та московській літературі" ("Книголюб", 1927-32), "Україна у французькій літературі" (1931) та ін.

Шумава - західно-північний гірський хребет у Чехії, вкритий лісним масивом.

Едґар - мається на увазі американського письменника Едгара - Аллана По (1809-1849), автора віршів, поем і оповідань. Збірка його поезій "Ворон" (1845) вважається вершиною американського романтизму. Від його оповідань і повістей "Вбивство на вулиці Морг" (1841) і "Золотий жук" (1843) веде свій початок жанр детективу.

Nevermore (висл. невермор) - вже ніколи.

ОСТАННЯ ВЕСНА (1959)

210 **Нарцис** - запашна квітка з роду трав'янистих рослин. У грецькій міфології красень-юнак, персонаж міфів про метаморфози - чудесні перетворення. В перенесеному розумінні самозакоханість.

211 **Евкліда** - крива лінія давньогрецького математика Евкліда, діяльність якого проходила в Александрії. Він був творцем т. зв. евклідової геометрії.

"Jed z Judey" (1906) - збірка історіософічних поезій чеського поета Й. Св. Махара. В ній викристалізувались його погляди на розвиток історії людства, вершину якого бачив Махар в антиці. Вплив християнства, посталого з гебрейського світу, вважав він шкідливим для дальшого розвитку.

212 **Минея** - богослужбова книга, в якій знаходяться пісні та молитви для різних потреб церковного року.

216 **Tristium Vindobona** (лат.) - Засмучений (жалібний) Відень.

222 **Ілі, Ілі, лама савахтані** (гебр.) - Отче, отче, чого мене залишив?

стор. 224 **парадіз** (з нім. Paradies) - рай.

225 **Ніколай Ґумільов** (1886-1921) - визначний російський поет. Належав до акмеістів, які в протилежності до символізму шукали в поезії безпосереднього наївного вислову. Був розстріляний більшовиками.

Трувер - французький поет-співець XII-XIII ст. Трувери були авторами й виконавцями своїх пісень, а також розповідних і драматичних творів.

230 **Стратеґема** (гр.) - військова хитрість, пастка, яка вводить в оману противника.

Меандри - вигини річища ріки, що утворюються наслідком циркуляції води в річковому потоці.

230 **Ітака** - острів на Іонійському морі, бувша держава Одіссеї

230 **Каліпсо** - у грецькій міфології русалка (німфа), дочка Атланти.

Пенелопа - вірна дружина Одіссея, яка чекала десять років на його повернення.

СЕРПЕНЬ (1964)

232 **Ave Caesar** (лат.) - Хай живе Цезар (вітання римських гладіаторів, що виходили на арену).

233 **Пилип Орлик** (1672-1742) - екзильний гетьман України, походженням із чеської гуситської шляхти. Закінчив Києво-Могилянську академію 1706 р. стався генеральним писарем і найближчим помічником гетьмана Мазепи. Після поразки під Полтавою подався разом з Мазепою на еміграцію, де після смерті Мазепи був у Бендерах 1710 р. обраний гетьманом України. Є автором політичного трактату "Вивід прав України" (1712), "Маніфесту до европейських урядів" і "Діаріушу" (щоденника з 1720-1732), що зберігається у Франції і був частково опублікований.

238 **Унтер ден Лінден** (нім. Unter den Linden - Під липами) - головний проспект Берліну.

240 **Каролінум** - найстарша будова Карлового університету в Празі, заснованого 1348 р. чеським королем Карлом IУ.

Герострат - грек з Ефезу, який за всяку ціну прагнув увіковічнити своє ім'я і 356 р. до н. е. спалив храм Артеміди. Перенесено - марнославна людина.

Марк Аврелій - римський імператор в 161-180 рр. по Хр., автор філософського твору "Роздумування".

244 **Джоконда** - відома також як **Монна Ліза** - дружина

флорентійця Франческа дель Джокондо. Була намальована Леонардом да Вінчі.

стор. 245 **Валгала** - у скандінавській міфології палац бога Одіна, своєрідний "рай" для душ воїнів, що полягли в бою.

Немезіда - у грецькій міфології богиня відплати, яка карала за різні гріхи. Перенесено - доля, відплата.

247 **Кедрон** - невелика річка біля Єрусалиму.

251 **Аріадна** - у грецькій міфології дочка крітського царя Міноса. За допомогою клубка ниток допомогла вибратися з Лабіринту. Переносно - "нитка Аріадни" - спосіб дістатися з тяжкого становища.

252 **Пілігрим** (іт.) - прочанин, богомолець, який іде на поклоніння до святих місць. Переносно - мандрівник, подорожній.

ПОЗА ЗБІРКАМИ

257 **Мадам Бовари** - героїня однойменного роману О. Бальзака.

Сарсель - місто 17 км від Парижу, 55 400 мешканців. З 1951 р. є тут осередок Наукового Товариства ім. Т. Шевченка в Європі (власний будинок, понад 25 тисяч книг у бібліотеці) і Редакція Енциклопедії Українознавства (вийшло 10 томів і 2 т. ЕУ англомовного видання).

258 **Гантер** - відпочинкова місцевість на північ від Нью-Йорку, де знаходиться українська дерев'яна церква Св. Івана Хрестителя й мотель закарпатців Джона і Ольги Кобзаревих.

262 **Campus Martius** - **Мертве поле**, де біля Риму відбувалися вибори, ігри і вправи.

272 **З М. Кузьміна** - публікується вперше.

В початку світової ночі - публікується вперше.

II. ЕСЕ ТА ПРАЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ

274 **Ранній Шевченко.** Подано за: Т. Шевченко. Твори, том II, Варшава, 1934, с. 340-349.

280 1/ Байронові, вірніш, "байронізмові" віддав Шевченко дань у своїх р о с і й с ь к и х поемах - "Слепая" й, особливо, "Тризна" (1843). Але справжній байронізм із його ненатлим егоцентризмом і агресивністю "демонічної" особистості був чужий Шевченкові, як чужий він українській психіці взагалі.

286 **Нариси з історії нашої культури** (уривки). Подано за: "Книга спостережень", Проза, Том другий. Торонто, 1966.

стор. 287 1/ Навіть в одній з пізніших своїй поезії, присвяченій селу, де "чорніше чорної землі блукають люди", де "людей у ярма запрягли пани лукаві", Шевченко ніби "уточнює":

... Гинуть, гинуть
У ярмах л и ц а р с ь к і сини.

291 2/ Немає змоги зупинятися тут окремо над питанням т. зв. національної свідомості у М. Гоголя. Знані виповідження самого Гоголя про його ніби "дві душі" (в листі - відповіді до Росетті-Смірнової), про те, що поезія Шевченка "відгонить дьогтем" (в розмові з Г. Данилевським) і т. п.- належить брати щонайменше скептично. То були в и м у ш е н і відповіді на запитання або занадто "заінтересованих", або й просто підозрілих людей. Натомість вистачить прочитати його листи до інтимного приятеля - Михайла Максимовича ("киньмо Кацапію та ідьмо до нашого Києва... для кого ми працюємо?), зважити його зустрічі в Парижі з Міцкєвичом, Залєським і іншими дуже антимосковсько настроєними поляками. Врешті, існує вимовний документ - власноручний запис Гоголя в книзі пацієнтів у Карлсбаді (його відкрив А. Бем перед останньою війною) по-французьки: Nicolas de Gogol - Ukrainien. (1846). Не треба забувати, що кожен крок Гоголя був пильно слідкений російською тайною поліцією, яка в добу Миколи I не дуже відрізнялася від совєтської.

Треба не забувати також, що Гоголь був через В. Жуковського фактично стипендіятом царського двору. Це, безперечно, тяжко відбивалося на його психіці. І повість його "Портрет" (з провідною темою "продажу душі чортові") в цім відношенні є дуже прикметна, як свого роду автобіографія, чи, вірніш, автобіософія.

293 3/ Багатий матеріял, як і перші частини моєї готової монографії "Гоголь" загинули в подіях II Світової Війни. Як вступ до українського гоголезнавства, можна порекомендувати працю "Українська стихія в творчості Гоголя" - Павла Филиповича.

Така річ, як "Листування з приятелями", виразно нав'язується до лінії української філософії і, зокрема, Сковороди і, розуміється, з "російським" літературним процесом - не має нічого спільного.

299 В Кулішеву річницю († 1897). Подано за: "Книга спостережень. Проза", Торонто, 1962, с. 105-116.

304 1/ Так, напр., прийшов час на цілком об'єктивну оцінку літературної спадщини Драгоманова, цілої

літературної спадщини, серед якої варто зупинитися хоча б на праці Драгоманова "Историческая Польша и великорусская демократия".

стор. 312 Поданий тут уривок є закінченням Маланюкової праці Illustrissimus Dominus Mazepa, опублікованої в: "Книга спостережень. Проза. Том другий", Торонто 1966, с. 207-228.

315 13. 5. 1933. - Цю статтю публікуємо за попереднім виданням, с. 380-386.

321 1/ Цікаво й характеристично, що навіть число жертв Голоду в наших публікаціях вагається від 4,5 й до 7 мільйонів... Хоч бл. п. інж. Сергій Володимирів (асистент при кафедрі статистики Української Господарської Академії в ЧСР) ще на початку II світової війни, на підставі дуже сумлінних дослідів, подав був заокруглене число 10000000, як summa summarum страт 1932-33 років включаючи розстріляних, депортованих і умерлих з голоду за те страшне дворіччя.

323 Лист до молодих. Подано за: "Терем" ч. 2, Детройт, 1966, с. 4-5.

324 Poeta nascitur (лат.) - поетом народжуються (а не стають).

327 Над могилою Максима Рильського. - Подаємо за: "Нотатник. Український бюлетень". Редактор Леонід Лиман. Ч. 7/37, Нью-Йорк, серпень 1964.

330 День поэзии 1963. Москва. - Подаємо за тим самим джерелом, Нью-Йорк, квітень 1964.

СПОГАДИ ПРО МАЛАНЮКА

334 Перші зустрічі з Маланюком. - Подаємо за: "Сучасність", Ч. 8, Мюнхен, 1968, с. 38-41; 45-48.
К. Гриденъ - псевдонім літературного критика М. Мухина.
1/ "Belle Vue" (франц.) - гарний погляд (краєвид).
2/ "Second brillant" (франц.) - другий брильянт.

346 Проф. Дж. (Йозеф) Кіршбавм (1913) - словацький громадський діяч і літературознавець. В 1941-45 рр. був дипломатом у Італії та Швайцарії, потім емігрував до Канади, де 1975 р. вийшла його кни-га. Видав її в серії славістичних праць український філолог проф. Ярослав Рудницький, який свого часу викладав на Карловому університеті.
Подаємо за: Є. Маланюк. В 15-річчя з дня смерти. Упорядник О. Керч. Філадельфія, 1983, ст. 38-40.

351 Спогади поетового сина Богдана були написані по-чеському. Публікуємо вперше.

стор. 357 **Спогади М. Неврлого** скорочено публікувались у ж. "Україна", № 47, Київ, 1989, с. 6-7. Тут їх доповнено.

360 **Спогади П. Одарченка** написані для нашого збірника. Публікуємо вперше.

367 **Фрагмент із "Щоденника" В. Приходька** (скороченю) подаємо за: "Свобода", Джерсі Сіті, 20. 2. 1968.

372 1/ **Спогади поета Леоніда Лимана** писались у формі листування з впорядником цього збірника. Публікується вперше.

Л. Лиман має на увазі статтю "Трохи Дон-Кіхота в мені є...", друковану в ж. "Україна", № 18, Київ, 1990, с. 20-23.

375 2/ **Порфирій Горотак** - спільний псевдонім Юрія Клена (О. Бургардта) й Леоніда Мосендза, що очолює збірку "Дияболічні параболи", видану 1947 р. в Зальцбургу. Збірка являється талановитою містифікацією. Вигадані в ній події, мандри і люди доповнюються пародіями на тогочасних діячів, письменників і митців з української діаспори.

387 **Спогади Богдана Бойчука**, чільного представника Нью-Йоркської Групи, написані для нашого збірника. Публікуються вперше.

390 1/ **Gordon bleu** (франц.) - дорогий французький напій.

БІБЛІОГРАФІЯ

видань творів Є. Маланюка

Поезія:

1. Стилет і стилос, Подєбради, 1925.
2. Гербарій, Гамбург, 1926.
3. Земля й залізо, Париж, 1930.
4. Земна Мадонна, Львів, 1934.
5. Перстень Полікрата, Львів, 1939.
6. Вибрані поезії, Львів-Краків, 1943.
7. Влада, Філадельфія, 1951.
8. П'ята Симфонія, поема. Філадельфія, 1954.
9. Поезії в одному томі, Нью-Йорк, 1954.
10. Остання весна, Нью-Йорк, 1954.
11. Серпень, Нью-Йорк, 1959.
12. Перстень і посох, Мюнхен, 1972.

Есе та праці літературно-критичні.

1. Нариси з історії нашої культури, 1954.
2. До проблеми большевизму, 1956.
3. Малоросійство, 1959.
4. Illustrissimus Dominus Mazepa, 1961.
5. Книга спостережень I., 1962.
6. Книга спостережень II., 1966.

\- - - - -

х/ Подаємо за зб. Оксани Керч, Євген Маланюк, В 15-річчя з дня смерти. Філадельфія, 1983.

БІБЛІОГРАФІЯ

критичної літератури

1. **М. Мухин**, Стилет і стилос (рец.). - Нова Україна, ч. 6, Прага, 1925. с. 172-73.
2. **О. Бабій**, Стилет і стилос (рец.). - ЛНВ, кн. 9, Львів, 1925, 91.
3. **М. Зеров**, Стилет і Стилос (рец.). - Життя й Революція, Київ, 1925-26.
4. **О. Ольжич**, Огляд поточних літературних явищ. - Студентський вісник, Прага, 1931.
5. **Є. Ю. Пеленський**, Євген Маланюк. - Дажбог, ч. 4, Львів, 1933.
6. **Z.H. /Z.Hájek/, E.Malanjuk, Ševčenko a Čechy /ref./.-Český časopis historický, č. 40, Praha, 1934, 193.**
7. **Ю. Клен** (О. Бургґардт), Земна Мадонна (рец.). - Вісник, ч. 3, Львів, 1935, 230-32.
8. **Ю. Клен**, Ще про сіре, жовте і про вісниківську квадриґу. - Вісник, ч. 6, Львів, 1935, 419-26.
9. **Ю. Липа**, Campus Martius. - У кн.: Бій за українську літературу, Варшава, 1935, 43-53.
10. **Ю. Клен**, Слово про живе і мертве. - Вісник, ч. 11, Львів, 1936, 828-34.
11. **Читач** (М. Мухин), **Є. Маланюк**. - У антол.: Сучасні українські поети, Чернівці, 1936, 32-59 (Це своєрідна інтерпретація - з широким цитуванням з перших збірок поета).
12. **Є. Ю. Пеленський**, Українські поети 20-х років. - Антологія сучасної української поезії, Львів, 1936, 12-15.
13. **С. Доленґа**, Поет тьми й хаосу. - В кн.: Донцовщина, Варшава, 1938, 43-63.
14. **О. Теліга**, Перстень Полікрата (рец.). - Вісник, ч. 7-8, Львів, 1939, 591-93.
15. **Д. Донцов**, Ґієрархічність у нашій історії (97-109); Ідеї провідної верстви у відношенні до землі (203-211). - У кн.: Дух нашої давнини, Прага, 1944.
16. **В. Бер** (В. Петров), Від Ars poetica Є. Маланюка до Ars poetica доби розкладеного атома. - МУР, Збірник І., 1946, 7-23.
17. **В. Державин**, Поет епохи. - Наше Життя, ч. 4, Авсбурґ, 2. 2. 1947.
18. **В. Державин**, Три роки літературного життя на еміґрації. Мюнхен, 1948, 10-11.
19. **О. Грицай**, Творчість Євгена Маланюка. - Літературний зошит, ч. 2, 1947, 124.
20. **В. Державин**, Поет своєї епохи. Є. Маланюк, Влада (рец.). - Український самостійник, ч. 13, Мюнхен, 3. 5. 1952.
21. **Л. Луців**, Влада (рец.). - Свобода (недільне вид.), Джерсі Сіті 7. 4. 1952.

22. М. А., Влада (рец.). - Розбудова держави, ч. 2-3, Філадельфія, 1952, 26.
23. Я. Славутич, Євген Маланюк.- Америка, ч. 69, Філадельфія, 1949.
24. С. Гординський, Влада (рец.). - Київ, ч. 1, Філадельфія, 1952, 952-53.
25. Ю. Шерех (Ю. Шевельов), Влада се - серце. - Нові Дні, ч. 45, Торонто, 1953, 9-10.
26. І. Й. (І. Костецький), Первні поетичної влади (рец.). - Україна і світ, ч. 12-13, Ганновер, 1954, 81-82.
27. С. Г. (С. Гординський), Є. Маланюк (30-річчя збірки "Стилет і стилос"). - Київ, ч. 1, Філадельфія, 1955, 9.
28. С. Гординський, Є. Маланюк, З нагоди появи "Поезій" (1954). - Київ, ч. 2, Філадельфія, 1955, 64-68.
29. Д. Д. (Д. Донцов), Поет апокаліптичних літ. - Українець - Час, Париж, 24. 4. 1955.
30. Роєн (Р. Єндик), З засадничих речей (Нариси з історії нашої культури). - Шлях перемоги, Мюнхен, 1955.
31. О. Жданович, Невгасиме полум'я Єремії (Є. Маланюк), Поезії в одному томі, Н. Й., 1954). - Українське слово, ч. 707, Париж, 1955.
32. Б. Кравців, За державну бронзу. - Вісник ООЧСУ, ч. 2, Нью-Йорк, 1955, 36-37.
33. П. Голубенко, Біля джерел двох культур (рец. Нариси з історії нашої культури. Н. Й., 1954; До проблеми большевизму. Н. Й., 1956). - Український Прометей, Детройт, 1956.
34. М. Волинський, До проблеми большевизму (рец.). - Визвольний Шлях, ч. 5, Лондон, 1957, 598.
35. Ю. Дивнич (Ю. Лавріненко), 60-ліття Є. Маланюка. - Українська літературна газета, ч. 2, Мюнхен, 1957.
36. І. Костецький, Є. Маланюк шістдесятилітній. - Українські вісті, Новий Ульм, 24. 2. 1957.
37. Б. Рубчак, Вогненний голос, що між нами (В 60-ліття Є. Маланюка). - Овид, ч. 4, Чікаґо, 1957, 13.
38. Б. Бойчук, Майстер залізного слова. - Українська літературна газета, ч. 2, Мюнхен, 1957.
39. Редакційна, 60-ліття Є. Маланюка. - Український Прометей, ч. 10, Детройт, 1957.
40. О. Тарнавський, Є. Маланюкові - 60 літ. - Листи до приятелів, ч. 6, Нью-Йорк, 1957, 8-9.
41. О. Т. (О. Тарнавський), Є. Маланюкові - 60 років. - Український Прометей, ч. 24, Детройт, 1957.
42. М. Галайчук, Історія України очима Є. Маланюка. - Овид, ч. 3, Чікаґо, 1957, 36.
43. Л. Лиман, Московська формула (рец. До проблеми большевизму). - Українська літературна газета, ч. 2, Мюнхен, 1957.
44. М. Семичишин, Нариси історії нашої літератури (рец.). -

Овид, ч. 1, Чікаґо 1958, 17.
45. Ю. Лободовський, Маланюкова остання весна. - Українська літературна газета, ч. 9, Мюнхен, 1959, 3. 9.
46. Ю. Лавріненко, Маланюк, Євген. - Енциклопедія Українознавства, Париж - Нью-Йорк, 1962, т. 4, 1445-45.
47. Д. Бучинський, Маланюкова Книга спостережень. - Українська думка, ч. 22, Лондон, 1963, 7.
48. Evhen Malaniuk. - В антол.: The Ukrainian Poets /1189 - 1962/, Торонто, 1963, 411 - 415.
49. O. Jdanovytch, E. Malaniuk. В збірці: - Ewhen Malaniuk. Presenté par O. Jdanovytch, traductions de M. Maslov et O. Repetylo, Paris, 1965, 7-15.
50. І. Кошар, Інтерв'ю з Євгеном Маланюком. - Українські вісті, ч. 40, Новий Ульм, 1966, 5. 8.
51. О. Тарнавський, Три поети еміграції. - У кн.: Туга за мітом. Есеї. Нью-Йорк, 1966, 106-108.
52. Я. Славутич, Історіософія Є. Маланюка. - Північне сяйво, Альманах III., Едмонтон, 1966, 123-29.
53. О. Керч, Книга спостережень II. - Америка, ч. 82, Філадельфія, 1966.
54. О. Бойків, Поет-літературознавець і мислитель. (Рец. кн. Книга спостережень II.). - Українське слово, ч. 1296, Париж, 1966.
55. М. Рудницька, Поет-герольд Шевченкової України. (Напередодні 70-ліття Є. Маланюка). - Український голос, ч. 22, Вінніпеґ, 1966, 9.
56. І. Качуровський, Вісниківство і російська поезія. - Сучасність, ч. 3, Мюнхен, 1967, 67.
57. Редакційна, Помер Є. Маланюк. - Українське слово, ч. 1370, Париж, 1968, I.
58. О. Семененко, Слово над труною Є. Маланюка. - Свобода, Джерсі Сіті, 8. 3. 1968.
59. Редакційна, Похорон Є. Маланюка. - Свобода, Джерсі Сіті, 8. 3. 1968.
60. О. Тарнавський, Смерть Одіссея (На гріб Є. Маланюка). Там же.
61. У. Самчук, Смерть великого поета. - Свобода, Джерсі Сіті, 24. 2. 1968.
62. Б. Бойчук, Є. Маланюк і його доба (До 70-річчя поета). Зб. Слово, ч. 3, Нью-Йорк, 1968, 368-75.
63. С. Гординський, Є. Маланюк - національний поет (Доповідь на вечорі "Слова"). - Український голос, ч. 15, Вінніпеґ, 1968, 3-5.
64. О. Семененко, Там, де була юність... (Спогади). - Сучасність, ч. 8, Мюнхен, 1968, 32-37.
65. К. Гридень (М. Мухин), Перші зустрічі з Маланюком. Там же, 38-48.
66. Б. Кравців, Лірика Є. Маланюка. Там же, 50-58.
67. І. Янішевський, Від Синюхи до Гудсона ріки. - Молода

Україна, 1970.
68. Б. Романенчук, Є. Маланюк - "Кривавих шляхів апостол". - Естафета, ч. 1, Торонто, 1970, 177-92.
69. Г. Костюк, З літопису літературного життя в діаспорі. Мюнхен, 1971, 34.
70. Л. Луців, Остання збірка Є. Маланюка. - Свобода, ч. 167, Джерсі Сіті, 1972.
71. Л. Луців, Є. Маланюк, Перстень і посох. Епілоги. - Свобода, ч. 59, Джерсі Сіті, 1973, 2-3.
72. М. Антонович, Поет - прапор. - Новий шлях, Вінніпеґ, 3. 3. 1973.
73. Ю. Шерех (Ю. Шевильов), Влада се - серце. - У кн. Ю. Шерех, Друга черга, Мюнхен, 1978, 237-41.
74. Ю. Шерех, Два поети (Є. Маланюк - В. Лесич). - Сучасність, Мюнхен, 1978.
75. Ю. Шерех, Не для дітей. Літературно-критичні статті і есеї. Мюнхен, 1964, 209-16, 225, 233, 247, 272, 335.
76. Євген Маланюк - В 15-річчя з дня смерті. Упорядник Оксана Керч. Вид-ня Кураторія Фонду ім. Лариси Целевич і Уляни Целевич-Стецюк. Філадельфія, 1983, 119. Зб. охоплює: Від упорядника (5); О. Керч, Спроба біографії з поетових слів (7-12); О. Семененко, Там, де була юність... (13-19); З. Плітас, Наша перша зустріч (20-23); Уривки з перших листів Є. Маланюка до Зої Равич /24-27/; І. Янішевський, Від Синюхи до Гудсон - ріки (28-31); Інж. П. Шох, Є. Маланюк (Спомин, 32-38); Проф. Дж. М. Кіршбавм, Є. Маланюк, яким я його знав (38-40); Л. Полтава, Із спогадів про Є. Маланюка (43-45); Фотоматеріали - 45-53 та ін.; Д. Донцов, Поет апокаліптичних літ (54-56); Б. Романенчук, Є. Маланюк - "Кривавих шляхів апостол" (57-63); В. Біляїв, Про Маланюка (63-71); С. Наумович, Є. Маланюк про сумерк російської імперіалістичної літератури (72-77); Б. Олександрів, Поезія Є. Маланюка та її відгомін в Україні (78-84); Орест Т. Павлів, Деякі аспекти націоналістичного світо-гляду Ю. Маланюка (85-91); Я. Ласовський, Проблема стилю в музичному трактуванні поезій Є. Маланюка (92-93); Остання весна. Драматичний монолог до тексту Є. Маланюка (94-110); Переклади на французьку та англійську мови (111); Дружні шаржі й карикатури (112-113); Л. Яцкевич, Панта рей - Є. Маланюкові (113-115); Т. Курпіта, Шаржі (116); Бібліографія видань творів Є. Маланюка (117); Б. Р.(Романенчук), Про творчість Є. Маланюка - Бібліографія критичної літератури (118-119, неповна).
77. П. Одарченко, Збірник, присвячений Є. Маланюкові. - Визвольний шлях, Мюнхен, листопад 1984, 1397-1401.
78. М. Неврлий, Є. Маланюк - Воскресіння. - Україна, № 47, Київ, 1989, 6-7 (Добірка, 8-9).
79. Л. Череватенко. Епоха йде молитви і вогня...- Дніпро, № 3, Київ, 1990, 85-87 (Добірка, 88-95).

80. І. Дзюба, Поезія вигнання. - Прапор, № 1, Харків 1990, с. 131-136.
81. M. Nevrlý, Neznámý Macharův dopis. Tvar, literární týdeník, č. 13, Praha, 31.5. 1990, s. 7.
82. Р. Братунь, Повернення майстра. - Дзвін, № 5, Львів, 1990, с. 16-17, Добірка - 10-16.
83. М. Неврлий, Лист Й. С. Махара Євгену Маланюкові. - Літературна Україна, № 43, Київ, 25. X. 1990, с. 7.
84. М. Неврлий, Муза болю і гніву (Є. Маланюк). - Літературна панорама. Київ, вид. "Дніпро", 1990, с. 170-181.
85. Л. Череватенко, Загостреним болючим слухом... - Дніпро, № 1, Київ, 1990, с. 146-147.
86. С. Барабаш, Категорія національного і загальнолюдського в ліриці Євгена Маланюка. - Тези республіканської науково-практичної конференції. - Донецьк, 1990, с. 100-102.
87. Л. Куценко, Співець степової Еллади. - Молодий комунар, орган ОК ЛКМУ, Кіровоград, 10. 2. 1990, с. 6.
88. Л. Куценко, Боян Еллади степової. - Народне слово. Орган ОР народних депутатів. Кіровоград, 13. 12. 1990, с. 4.
89. Ю. Лавріненко, Поет своєї епохи (Штрихи до портрету Є. Маланюка. Передрук із кн. "Зруб і паростки", Мюнхен 1971). - Українська мова та література в школі, № 1, Київ, 1991, с. 59-66.
90. М. Рябенко, До чого це призведе? - Народне слово, Кіровоград, 7. 2. 1991.
91. Л. Куценко, Вдовині діти. - Народне слово, Кіровоград, 7. 2. 1991.

Упорядник цього першого у нас видання творів Є. Маланюка висловлює щиру подяку за допомогу в його праці сину поета Інж.-арх. Богдану Маланюку (Прага), Святославу Гординському (Париж - Нью-Йорк), Проф. В. Бурґгардтові (Лондон, Онт.- Канада), Проф. Ю. Бойкові (Мюнхен), Д-ру Ігорю Качуровському (Мюнхен), поету Леоніду Лиману (Нью-Йорк), Д-ру Маркові Антоновичу (Монтреаль - Канада), Професорові Аркадію Жуковському (Париж). Всі вони допомагали розшукувати різні матеріали, доповнювати бібліографію, фотоматеріали і т. д.

ЗМІСТ

Поет боротьби й вселюдських ідеалів -
М. Неврлий 6
СТИЛЕТ І СТИЛОС (1925)
Молитва 36
Стилет чи стилос? 37
Біографія 38
Зловісне 40
З "Сучасників" 41
І час настав 42
Вечір 43
Несамовитим криком крови 44
Уривок з поеми 45
Ars poetica 47
ГЕРБАРІЙ (1926)
Під чужим небом 50
Ісход 53
З "Євангелії піль" 54
Псальми степу 55
Вітри історії 60
ЗЕМЛЯ Й ЗАЛІЗО (1930)
Напис на книзі віршів 65
Сьогодня 70
Знаю - медом сонця, ой Ладо 72
Варязька балада 75
Чорне. Чорне. Ні вогника в морок 77
Нема нічого на землі 78
Шевченко 79
Куліш 80
Невичерпальність 81
Клекотить ще, але догоряє 82
Одсяяло, одсиніло полудне 82
Вавілон був і Ассірія 83
Не хліб і мед слов'янства 84
Ще початок. І серце вірить хоче 84

З "Варягів" 85
ЗЕМНА МАДОННА (1934)
Ще сяє день. Ще високо блакить 90
Думи мої, думи 91
Беатріче 93
Прага 94
Відвіку покарано степом 96
З "Людського" 97
З "Ночей" 98
Українські візантійські очі 99
З "Чорної Еллади" 100
Убійникам 102
Лежиш, розпусто, на розпутті 104
Невимовне 106
З "Варязької весни" 108
Київ 109
І, дійсно, лист Ваш - подих моря.....110
Земна Мадонна..... 111
Сага..... 113
ПЕРСТЕНЬ ПОЛІКРАТА (1939)
Доля.....116
Провесна..... 117
Вічне..... 119
Дума.....121
Ноктюрн III.....123
Два сонети.....124
Крик Ксенофонтових фаланг.....126
Символ..... 127
З "Полтави"..... 128
До портрету Мазепи.....130
Від віку й донині.....131
Над могилою Василя Тютюнника.....132
Батьківщина..... 133
Київ (Пам'яті Ю. Нарбута)..... 135

ВЛАДА (1951)
Ми повертаємося всп'ять..... 138
Присвятні строфи..... 139
Вечір..... 141
Аще забуду тебе, Ієрусалиме..... 142
З вагону..... 143
Будні..... 144
Кінець початку..... 146
Що Петроград і Ленінград..... 149
Свідомість..... 150
Технократія..... 151
Істотне..... 152
По кожній страті..... 153
Фавстівська ніч..... 154
А син питає..... 155
Влада..... 156
Березіль (М. Хвильовому)..... 157
З щоденника..... 159
Пост скріптум..... 160
Доба..... 161
Досвід..... 162
П'ЯТА СИМФОНІЯ. Поема (1954)..... 163
ПРОЩА (1954)
Ісход II..... 178
Навіть снитись мені не хочеш..... 179
Листопад..... 181
Щербатий місяць..... 182
Закарпаття..... 183
Шумить серпневий вітер..... 183
Уривок..... 184
Друге посланіє..... 186
25 травня 1926 року..... 189
Доба..... 190
Камінь (О. Лятуринській)..... 191
Біля пам'ятника Міцкевичу..... 192

Місячна соната..... 193
Дві елегії..... 197
Останній лист..... 199
Станіслав Виспянський..... 200
Миколі Зерову..... 202
"Східнячка"..... 203
Нью-йоркські стенограми (М. Мухинові)..... 204
ОСТАННЯ ВЕСНА (1959)
День таємничим шепотом шепоче..... 208
В осіннім саду..... 209
N.N. (Ми далекі, чужі і окремі)..... 210
Над Балтиком (Й. С. Махарові)..... 211
Задавнена розмова..... 212
Ars poetica (Ю. Тувімові)..... 213
Шорстка псальма (з Й. С. Махара)..... 215
Голгота (з Й. С. Махара)..... 217
Антистрофи (А. Ахматовій)..... 223
Пам'яті поета і воїна (Н. Гумільову)..... 225
Зустріч..... 227
Синові..... 228
Думи..... 229
В літаку..... 230
Так довго був двуликий і двоякий..... 230
СЕРПЕНЬ (1964)
Ave Caesar, сліпучий серпне..... 232
Сонети про Орлика..... 233
Ноктюрн..... 236
Людина й море (з Ш. Бодлера)..... 237
Поштова картка..... 236
Дні..... 238
Прага (Тут мешкав Фавст)..... 240
Дикі кучері, очі циганські..... 241
Не пам'ятатиму нічого..... 242
Ніч над потоком..... 243
Портрет..... 244

Вже кров'ю кленів..... 244
Не треба мудрости - вона згашає синь..... 245
Неможливого раю жадали..... 245
Під Єрусалимом (з Й. С. Махара).....247
Скарга.....249
Пам'яті Т. Осьмачки..... 250
Година поезії..... 251
М. Зерову.....252
Post scriptum..... 253
ПОЗА ЗБІРКАМИ
Із циклу "Поле бою"..... 256
Містечко..... 257
Серпень, Вересень вже непорушно стоять..... 257
Знов зустріну тебе..... 258
Кінець літа..... 259
Полонинка II..... 260
Поле бою..... 261
Campus Martius.....262
Ангел смерти I.....263
Ангел смерти II.....264
Канадський сонет.....265
Епос зачинається так.....266
Літо (Т. Б.).....267
Війна.....269
Побачення.....271
З М. Кузьміна.....272
В початку світової ночі.....272
ЕСЕ ТА ПРАЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ
Ранній Шевченко..... 274
Нариси з історії нашої культури (уривки).....286
В Кулішеву річницю..... 299
Коли року 1917 (М. Зеров - Г. Нарбут)..... 312
13. 5. 1933 (М. Хвильовий).....315
Лист до молодих.....323
Над могилою Максима Рильського.....327

День поэзии 1967 (Рец.)..... 330
СПОГАДИ ПРО МАЛАНЮКА
К. Гридень, Перші зустрічі з Маланюком..... 334
Проф. Дж. М. Кіршбавм, Є. Маланюк,
яким я його знав.....346
Vzpomínky básníkova syna..... 351
М. Неврлий, Його ніколи не забуду.....357
П. Одарченко, Мої зустрічі з Є. Маланюком....360
В. Приходько, Фрагмент із "Щоденника".....367
Л. Лиман, Про щирого друга.....372
Б. Бойчук, Відбронзований портрет
Є. Маланюка.....387

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ МАТЕРІАЛИ ПРО Є. МАЛАНЮКА
І. Дзюба, Поезія вигнання.....396
І. Качуровський, До "реабілітації"
Є. Маланюка..... 406
Уривки з різних критичних праць:
З Б. Бойчука..... 411
З Б. Кравціва.....412
З Ю. Шереха (Ю. Шевильова)..... 415
З В. Державина.....418
З Г. Костюка..... 418
З антології "Координати", том І. 419
ПРИМІТКИ.....421
БІБЛІОГРАФІЯ.....438
ФОТОМАТЕРІАЛИ

Євген Маланюк

Земна Мадонна

Видало Словацьке педагогічне видавництво
в Братиславі, вул. Сасінкова, № 5,
відділ української літератури в Пряшеві,
вул. Пожіарніцька, № 15
та Фундація ім. Олега Ольжича у Лондоні

як свою 461 публікацію

Відповідальний редактор Віталій Конопелець
Художній редактор Ладислав Цупер
Технічний редактор Анна Надьова
Обкладинку оформив Прокіп Колісник

Друкували Остравські друкарні, Острава
Комп'ютерний набір ДАТАПРЕСС Пряшів

ISBN 80-08-01693-0

Jevhen Malaňuk
Zemská Madonna

Vydalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo
v Bratislave, ul. Sasinkova č. 5,
oddelenie ukrajinskej literatúry v Prešove,
ul. Požiarnická č. 15
a Nadácia Oleha Oľžyča v Londýne

ako svoju 461. publikáciu

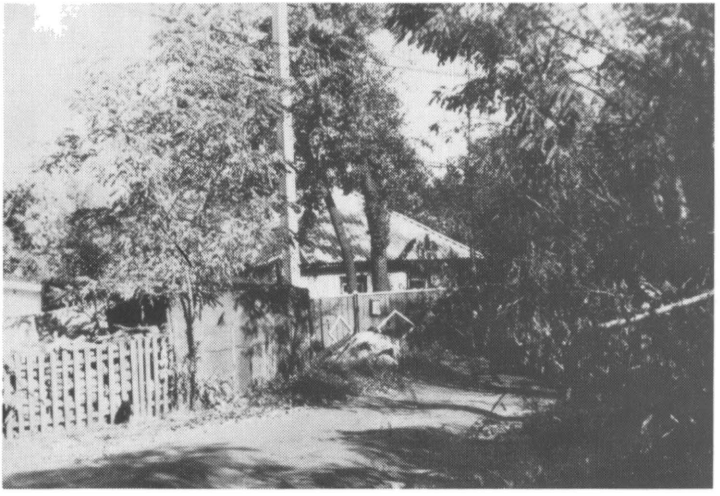
Zodpovedný redaktor Vitalij Konopelec
Výtvarný redaktor Ladislav Cuper
Technická redaktorka Anna Nagyová
Obálku navrhol Prokip Kolisnyk

Tlačili Ostravské tiskárny, Ostrava
Počítačová sadzba DATAPRESS Prešov

ISBN 80-08-01693-0

З цигаркою в руці Ф. В. Маланюк (батько Є. Маланюка).

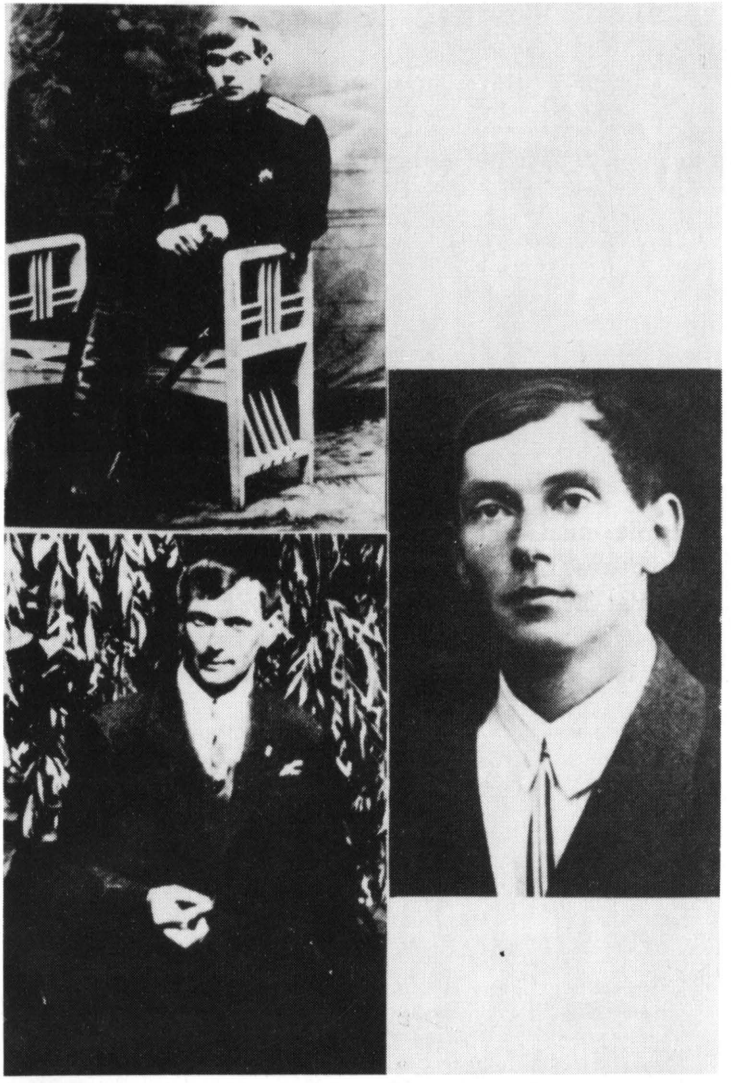
Хата на місці колишньої оселі Маланюків. Єдине, що збереглось, - це стара груша.

Матуральна фотографія Євгена Маланюка (3 червня 1914 року).

Замок у Подєбрадах, де була Українська Господарська Академія, яку закінчив Є. Маланюк.

Євген Маланюк. Ліворуч угорі - у військовій школі; внизу - в Празі (1928); праворуч - у Празі (1924).

Зустріч письменників з нагоди II-го Українського Наукового З'їзду в Празі у березні 1932 року. Стоять: М. Мухин, О. Ольжич, Є. Маланюк, Улас Самчук. Сидять: В. Коритникова-Равичева, (з дому Валя Макаренко), Марина Антонович.

Є. Маланюк з дружиною Богумілою й синком Богданом (1935 р.).

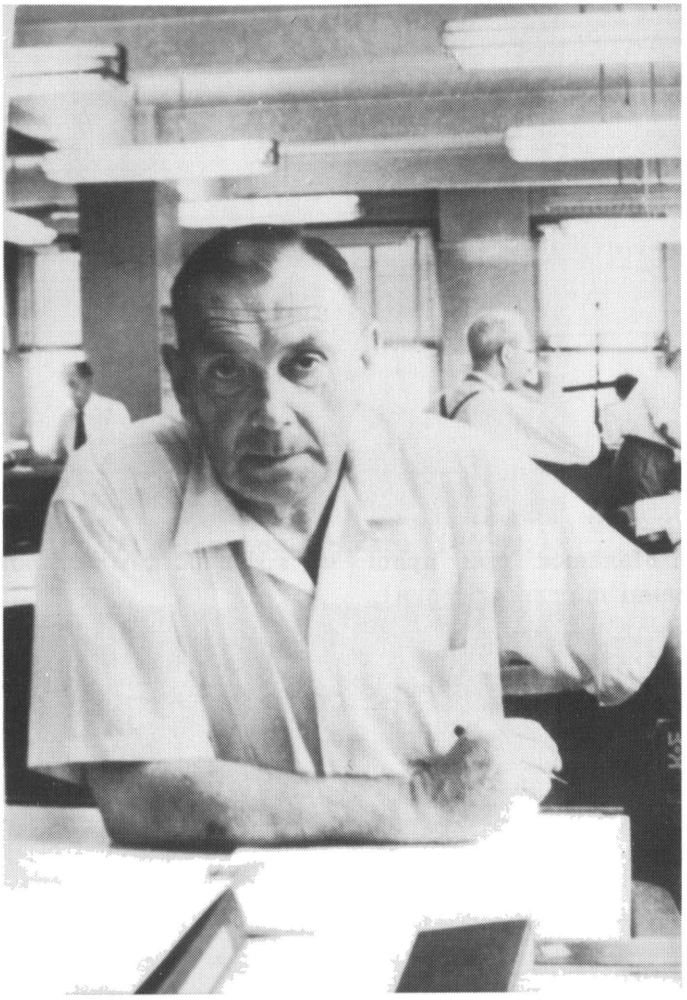
Дружина поета Богуміла Савицька - Маланюк із сином Богданом (1935 р.).

Є. Маланюк із дочкою письменника Костя Буревія (Центральний парк у Нью-Йорку).

Є. Маланюк (сидить посередині) з групою українських інженерів (пізні 50-і роки).

Є. Маланюк в проєктній канцелярії (1961 р.).

Є. Маланюк при праці за креслярським столом (ранні шістдесяті роки).

Є. Маланюк із сином Богданом (Нью-Йорк, 1964 р.).

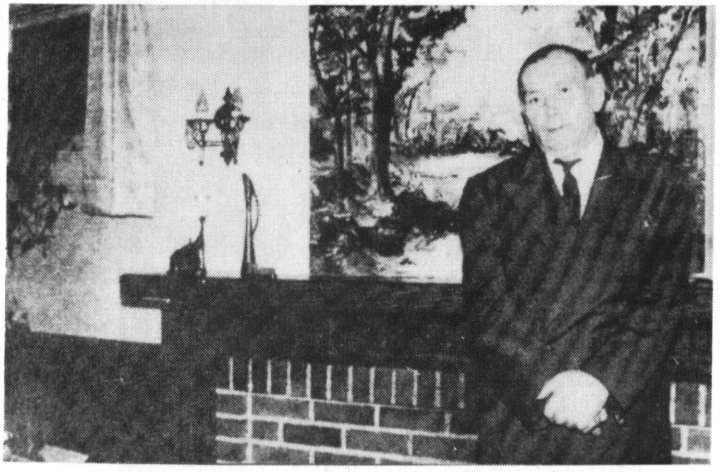
Є. Маланюк в Чікаго (1965 р.).

Є. Маланюк із сином Богданом (Листопад 1964 р.).

Є. Маланюк в кабінеті Петра Одарченка. Вашингтон, 1968 р.

Остання фотографія перед смертю, зроблена Зоєю Плітас в помешканні Василя і Мілюсі Янішевських в Торонто 21 січня 1968 року.

Є. Маланюк у труні (Нью-Йорк 1968 р.).

Дарча світлина Й. Св. Махара Євгену Маланюкові (1935).

Порфірій Горотак (Юрій Клен)

АРХИСТРАТИГ

Незрушний стане Капітолій,
із лаврських виросте руїн,
і сяде Рюрик на престолі
і в мідяний ударить дзвін...
В ночі твій привид фосфоричний
розтявши дим височини,
вливає фарби фесричні
в мої безбарвно-темні сни.
Тебе, що стилосів-стилетів
на скитську не щадив печаль,
Тебе, що перлий із поетів
пропагував шовкову сталь,
Тебе, безсмертного навіки,
Тебе зневажувача стад,
провадить безголова Ніке
степами скитськими Геллад.

Рис. С. Гординського

(Звено, 1946, ч. 4-5)

Лев Яцкевич

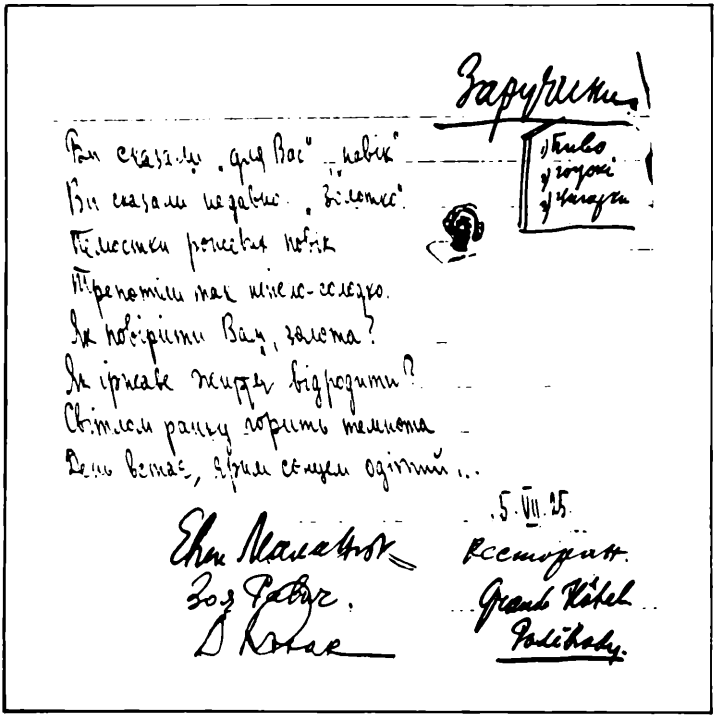
З М. Кузьміна

Що значить хліб, вода і дрова,
Ми зрозуміли й ніби знову,
Що не насуще забуває
Те дійсне, де єдине — Слово.

VII. 1945-46 Є. Маланюк.

(Поблизшено)

Вперше тут публікований віршик Є. Маланюка, написаний на мотив М. Кузьміна.

EUGENE MALANIUK

THF FIFTH SYMPHONY

POEM

Е. МАЛАНЮК

КНИГА СПОСТЕРЕЖЕНЬ

Проза

Том другий

1966

Накладом Видавництва „Гомін України"
Торонто, Онт., Канада

ЕВГЕН МАЛАНЮК

ПЯТА СИМФОНІЯ

ПОЕМА

MCMLIV
ВИДАВНИЦТВО „КИЇВ" ФІЛЯДЕЛЬФІЯ

ЕВГЕН МАЛАНЮК

СЕРПЕНЬ

ПОЕЗІЙ КНИГА IX

В-во Нью-Йоркської Групи
MCMLXIV

The Larissa Celewych and Ulana Celewych-Steciuk Foundation

Evhen Malaniuk

in
commemoration of
the 15th anniversary
of his death

Editor
Oksana Kerch

"America" — Publishing House
817 N. Franklin St. — Philadelphia, PA 19123, USA.

ISBN 80-08-01693-0